

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การสืบค้นและการจัดระบบการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของวัด
และการถ่ายทอดภูมิปัญญาตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสร้างแหล่ง
เรียนรู้ในท้องถิ่นของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

The Ascertainment and Recreational System the the Ancient
Scriptures Kept in Monasteries and Publicizing Northeast Wisdom to up
rise a Local Learning Source in Northeast Thailand Provinces.

โดย

ดร.เสฐียร ทั้งทองมะดัน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

พ.ศ.๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610759053

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การสืบค้นและการจัดระบบการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของวัด
และการถ่ายทอดภูมิปัญญาตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสร้างแหล่ง
เรียนรู้ในท้องถิ่นของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

The Ascertainment and Recreational System the the Ancient
Scriptures Kept in Monasteries and Publicizing Northeast Wisdom to up
rise a Local Learning Source in Northeast Thailand Provinces.

โดย

ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตนครราชสีมา

พ.ศ.๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610759053

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

The Ascertainment and Recreational System the the Ancient Scriptures Kept in Monasteries and Publicizing Northeast Wisdom to up rise a Local Learning Source in Northeast Thailand Provinces.

Dr. Sathien Thangthongmadan

Mahachulalongkorntajavidyalaya University Nakhonratsima Campus

B.E.2559

Research Project Funded by Mahachulalongkorntajavidyalaya University

MCU RS 610759053

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย	: การสืบค้นและการจัดระบบการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของวัด และการถ่ายทอดภูมิปัญญาตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสร้างแหล่ง เรียนรู้ในท้องถิ่นของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ผู้วิจัย	: ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน
ส่วนงาน	: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา
ปีงบประมาณ	: ๒๕๕๙
ทุนอุดหนุนการวิจัย	: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ อย่างคือ ๑) เพื่อศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำบรรณานุกรณาคำของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ๓) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจคัมภีร์โบราณของวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๔ จังหวัดคือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ ขอนแก่น และอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า คัมภีร์โบราณจะเขียนเอาไว้ด้วยอักษรขอม อักษรธรรมอีสาน อักษรไทยน้อย ภาษาที่ใช้เขียนคือภาษาบาลี ภาษาไทย ภาษาไทยอีสาน เรื่องราวที่เขียนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยเรื่องราวในพระไตรปิฎกคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก พระธรรมเทศนาต่าง ๆ คัมภีร์ไวยากรณ์ เวสสันดรชาดก นิทานพื้นบ้านต่าง ๆ ในด้านการวิเคราะห์เนื้อหา ผู้วิจัยได้คัดเลือกคัมภีร์โบราณมา ๔ เรื่อง โดยปริวรรตเป็นอักษรไทย และศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ในด้านการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้สำรวจคัมภีร์โบราณใน ๔ จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จัดทำบัญชีรายชื่อ จัดหมวดหมู่เรื่องราว เขียนรายชื่อโบราณไว้ทุกผูก ห่อด้วยผ้าห่อคัมภีร์ มอบให้กับทางวัดที่เป็นเจ้าของโบราณ จัดเก็บไว้ในตู้ ทำเป็นแหล่งการเรียนรู้ ให้ชุมชนได้มามีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการสำรวจ

Research Title : The Ascertainment and Recreational System the the Ancient Scriptures Kept in Monasteries and Publicizing Northeast Wisdom to up rise a Local Learning Source in Northeast Thailand Provinces

Researcher : Dr. Sathien Thangthongmadan

Department : Mahachulalongkorntajavidyalaya University
Nakhonratsima Campus

Fiscal Year : 2559/2016

Research Scholarship Sponsor : Buddhist Research Institute
Mahachulalongkorntajavidyalaya University

ABSTRACT

This research has three purposes : 1) to promote the preservation of the ancient scriptures as a source of learning about Buddhism and the culture of the temple in the Northeast, 2) to analyze the contents and index of the ancient Buddhist scriptures of the temple in the Northeast and 3) to promote the preservation of ancient scriptural documents as a source of learning about Buddhism and the culture of temples in the Northeast. There is a survey of the scriptures of the temple in the northeastern namely, Nakhon Ratchasima, Buriram, Khon Kaen and Ubon Ratchathani. The study indicated that the scripture is written with the Khom Alphabet. The Thai language is written in Pali, Thai, Thai, Isan. The stories related to Buddhism include stories in the Tipitaka, namely, the Vinaya Pitaka, the Sutta Pitaka, Abhidhamma Pitaka, Various sermons, grammar, Vessantara Jataka, folk tales and various folk tales. In the analysis of content, the researcher selected four leaflets to be translated into Thai alphabet, and analysis the contents. In promoting the preservation of the ancient scriptures as a source of learning about Buddhism and the culture of the temple in the Northeast, The researchers surveyed the bible leaf in four provinces of the Northeast. Make a list Categorize stories List all the leaves of the yard. Wrapped with scripture Give it to the temple owner. Store in the cabinet. Make a learning resource. Let the community take part in every step of the survey.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยของระบุนามกล่าวถึงท่านเหล่านั้น ดังนี้ ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้สนับสนุนทุนในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ที่ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการทำวิจัยครั้งนี้

กราบขอบพระคุณ บุคลากรมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ประกอบด้วย คณาจารย์คณะพุทธศาสตร์ ทุกรูป/ท่าน ที่เป็นกำลังใจ ให้กำลังใจผู้วิจัยตลอดมา เจ้าหน้าที่ห้องสมุด มีพี่วาสนา เถาว์พุทรา พี่มุกดา ป้อมหิน ที่ช่วยหาหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวกับการวิจัยด้วยดีเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิดและเป็นบูรพาจารย์คนแรกของผู้วิจัย ขอขอบคุณนางดวงเดือน ปลื้มฤดี ผู้เป็นแม่ยาย ที่ดูแลผู้วิจัยด้วยดี คุณวริศรา ปลื้มฤดี ภรรยาของผู้วิจัยที่ช่วยเหลือมาตลอดตั้งแต่เริ่มต้น ช่วยตรวจทาน จัดรูปแบบ ตลอดจนให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยและให้กำลังใจผู้วิจัยตลอดมา

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยโปรดดลบันดาลประทานพรให้ทุกท่านดังกล่าวมายังประสบแต่ความสุขสถาพรตลอดที่ทุกสถาน ตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ

ดร.เสฐียร ทั้งทองมะดัน
๓๐ กันยายน ๒๕๕๙

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญภาพ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำวิจัย.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
๑.๔ ทฤษฎีสมมติฐานและกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย.....	๔
๑.๕ การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศที่เกี่ยวข้อง.....	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้รับ.....	๗
บทที่ ๒ ศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัด ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๘
๒.๑ คัมภีร์ใบลานในจังหวัดนครราชสีมา.....	๘
๒.๒ คัมภีร์ใบลานในจังหวัดบุรีรัมย์.....	๒๓
๒.๓ คัมภีร์ใบลานในจังหวัดขอนแก่น.....	๓๕
๒.๔ คัมภีร์ใบลานในจังหวัดอุบลราชธานี.....	๕๐
บทที่ ๓ วิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรรชนีค้นคำของเอกสารคัมภีร์โบราณทาง พระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๕๗
๓.๑ คัมภีร์จุฬารรคบันตัน.....	๕๗
๓.๒ คัมภีร์อุณาภิกันท์.....	๘๕
๓.๓ คัมภีร์อภิมมตถสังคหะ.....	๙๖
๓.๔ ตรรชนีรายชื่อคัมภีร์ใบลานทั้ง ๔ จังหวัด.....	๑๑๔
บทที่ ๔ การส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๓๘
๔.๑ การสืบค้นและการอนุรักษ์.....	๑๓๘
๔.๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยประชาชนชาวบ้านและผู้นำชุมชน.....	๑๔๘
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ.....	๑๕๑

๕๑	สรุปผลการวิจัย.....	๑๕๑
๕๒	ข้อเสนอแนะ.....	๑๕๒
	บรรณานุกรม.....	๑๕๔
	ภาคผนวก.....	๑๕๕
	ภาคผนวก ก.บทควมวิจัย.....	๑๕๖
	ภาคผนวก ข.กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๖๗
	ภาคผนวก ค.ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์.....	๑๖๙
	ภาคผนวก ง.ประวัติผู้วิจัย.....	๑๗๒

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๒.๑ แผนที่จังหวัดนครราชสีมา.....	๑๑
๒.๒ แผนที่อำเภอพิมาย.....	๑๒
๒.๓ แผนที่อำเภอปักธงชัย.....	๑๓
๒.๔ แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์.....	๒๔
๒.๕ แผนที่อำเภอพุทไธสง.....	๒๙
๒.๖ แผนที่จังหวัดขอนแก่น.....	๓๖
๒.๗ แผนที่จังหวัดอุบลราชธานี.....	๕๒
๓.๑ ตันฉบับคัมภีร์จุฬาราชมนตรีฉบับต้น ฉบับอักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี.....	๕๗
๓.๒ คัมภีร์มูลกัจจายน์ ตอนอนุทิกัณฑ์ ฉบับอักษรขอม ภาษาบาลี.....	๘๖
๓.๓ คัมภีร์อิทธิมัตถสังคหะ.....	๙๖
๓.๔ แผนผังจิต ๘๙ ดวง.....	๑๐๘
๓.๕ แผนผังเจตสิก ๕๒.....	๑๐๙
๓.๖ แผนผังรูป ๒๘.....	๑๑๒
๓.๗ วงจรปฏิจสงฆูปบาท.....	๑๑๔
๔.๑ ลงพื้นที่วัดหนองช้างทอง จังหวัดอุบลราชธานี.....	๑๓๘
๔.๒ ลงพื้นที่สำรวจใบลาน วัดบวร จังหวัดบุรีรัมย์.....	๑๓๙
๔.๓ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดบรมคงคา จังหวัดบุรีรัมย์.....	๑๓๙
๔.๔ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดเดิมพิมาย จังหวัดนครราชสีมา.....	๑๔๐
๔.๕ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดวังวารีน อ.ปักธงชัย.....	๑๔๑
๔.๖ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดเดิมพิมาย จังหวัดนครราชสีมา.....	๑๔๒
๔.๗ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดโพธิ์ศรี อ.เมือง จ.ขอนแก่น.....	๑๔๒
๔.๘ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดมณีจันทร์ อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์.....	๑๔๓
๔.๙ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดโพธิ์ศรี.....	๑๔๓
๔.๑๐ จัดกลุ่มใบลาน บันทึกรายชื่อ.....	๑๔๔
๔.๑๑ เขียนชื่อใบลานที่สำรวจแล้ว.....	๑๔๕
๔.๑๒ ท่อคัมภีร์ใบลานที่จัดรายชื่อแล้ว.....	๑๔๗
๔.๑๓ มอบถวายคัมภีร์ใบลานที่ท่อแล้วแก่ผู้นำสงฆ์.....	๑๔๘
๔.๑๔ นักอักษรโบราณถ่ายทอดวิธีการท่อใบลาน.....	๑๔๙
๔.๑๕ จัดกิจกรรมร่วมกับชาวบ้าน เรื่องการอนุรักษ์จัดเก็บคัมภีร์ใบลาน.....	๑๕๐

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๒.๑ รายชื่อคัมภีร์ไบเบิลในจังหวัดนครราชสีมา.....	๑๔
๒.๒ รายชื่อคัมภีร์ไบเบิลในจังหวัดบุรีรัมย์.....	๓๐
๒.๓ รายชื่อคัมภีร์ไบเบิลในจังหวัดขอนแก่น.....	๓๗
๒.๔ รายชื่อคัมภีร์ไบเบิลในจังหวัดอุบลราชธานี.....	๕๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้สั่งสอนพุทธบริษัทด้วยพระธรรมเทศนาต่าง ๆ พระสงฆ์สาวกช่วยกันจดจำคำสอนของพระพุทธองค์เอาไว้ เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกได้ทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยไว้เป็นหมวดหมู่ การสังคายนาครั้งที่ ๑-๔ ยังไม่มีการบันทึกคำสอนเอาไว้ มีเพียงการทรงจำไว้จากพระสงฆ์สาวก จนกระทั่งถึงการสังคายนาครั้งที่ ๕ บรรดาพระสงฆ์ที่พระสงฆ์แตกกันเป็น ๒ พวก คือ พวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และคำนึงถึงว่า สืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา ควรจารึกพระธรรมและวินัยลงในใบลาน พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ประชุมกันสวดข้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงในใบลาน ณ อาโลกเลนสถานในมลชนบท ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ โดยพระเจ้าวิภูคามณโฑภยเป็นศาสนูปถัมภ์ ใช้เวลาในการทำ ๑ ปี จึงแล้วเสร็จ จากนั้นจึงได้จารึกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นหลักฐานต่อมาการสังคายนาครั้งที่ ๕ นี้มีความสำคัญ คือเป็นครั้งแรกที่มีบันทึกพระพุทธพจน์เป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลานด้วยภาษาบาลีอักษรสิงหล^๑ จากนั้นพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้ถูกจารึกไว้ในใบลานเป็นระยะเวลาอันยาวนานสืบมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระพุทธศาสนาได้เจริญตั้งมั่นในประเทศไทยมาเป็นเวลาช้านาน คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้กล่อมเกลาจิตใจให้คนไทยมีความเมตตา มีความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา คนทั่วทุกภาคของประเทศไทยแทบทั้งหมดจึงนับถือพระพุทธศาสนา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่เรียกว่าภาคอีสานเป็นแอ่งอารยธรรมที่สำคัญอันเต็มไปด้วยร่องรอยและหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี นอกจากนี้ อีสานยังมีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่เพียบพร้อมไปด้วยพลังหลาย ๆ ด้าน และมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพัฒนาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นอื่น ๆ เช่น ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ รวมทั้งดินแดนนอกที่อยู่ใกล้เคียงโดยรอบ เช่น ลาว กัมพูชา เวียดนาม ฯลฯ ดังมีร่องรอยและหลักฐานมากมายก่ายกองทั้งที่เป็นตำนาน พงศาวดาร นิทาน นิยาย ศิลปจารึก กับที่เป็นโบราณศิลปวัตถุสถาน มีอยู่หลายยุคสมัย^๒ ร่องรอยและหลักฐานต่าง ๆ ส่วนหนึ่งจะบันทึกเอาไว้ในรูปของใบลาน ทั้งนี้

^๑ สมเด็จพระวันรัต, **สังคีตยวงษ์**, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพล ตาลลักษณ์), (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๙๑-๙๒.

^๒ ศรีศักร วัลลิโภดม, **แหล่งอารยธรรมอีสาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘), หน้า (๑๑)-(๑๒).

เพราะว่า ในสมัยโบราณบรรดาสรรพวิชาทั้งหลายจะบันทึกไว้ในใบลาน เรียกว่า "จาร" ส่วนหนึ่งก็มาจากการที่มีความเชื่อว่า การสร้างหนังสือ (คัมภีร์ใบลาน) ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจะได้านิสงค์อันยิ่งใหญ่ ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นอีสานจึงชวนช่วยสร้างหนังสือ และเมื่อมีการสร้างคัมภีร์ใบลาน จำเป็นจะต้องมีการเก็บรักษาไว้ให้ดี จึงมีธรรมเนียมนิยมสร้างผ้าห่อหนังสือ หรือผ้าห่อคัมภีร์ใบลานถวายวัด โดยเหล่าหญิงสาวและแม่บ้านจะเป็นผู้ที่นำผ้าทอของตนเองมาห่อคัมภีร์ไว้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดงานศิลปหัตถกรรมขึ้นอย่างหนึ่งคือ ผ้าห่อคัมภีร์ สำหรับห่อหุ้มคัมภีร์ใบลาน ซึ่งผ้าห่อคัมภีร์นี้จะเกิดจากฝีมือของบรรดาหญิงสาวและแม่บ้านในชุมชนนั้นๆ เนื่องจากในวัฒนธรรมไทยผู้หญิงจะไม่มีสิทธิ์ในการจารพระธรรมลงบนใบลาน ซึ่งถือว่าเป็นการได้อานิสงค์อย่างสูง ดังนั้นผู้หญิงจึงต้องทดแทนด้วยการทอผ้าห่อคัมภีร์ขึ้นมา โดยผู้ทอจะทำให้มีขนาดกว้างยาวพอดีกับ "ลานยาว" (ความยาวของใบลาน) และจะทออย่างประณีตงดงาม มีลวดลายสีเส้นตามความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของผู้ทอ มีทั้งผ้าไหมและผ้าไหม ไม่จำกัด ลวดลาย และนำไปถวายเพื่อใช้ในการห่อคัมภีร์ และจะเป็นการได้อานิสงค์เท่าเทียมกับฝ่ายชาย^๓

คัมภีร์ใบลาน เป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่ชาวอีสานสรรสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในสังคมที่มีการสืบทอดกันมาเปเนเวลาอันยาวนานจากบรรพชนรุ่นหนึ่งสู่นุชนรุ่นหลังสืบๆ กันมา^๔ เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เปเน เสมือนกระจกสองใหนุชนรุ่นหลังใครจักก้าพืดหรือภูมิหลัง หรือพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของตนได้ เปเนอย่างดี เพราะเปเนหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญต่อวงวิชาการที่บันทึกเหตุการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งคดีโลกและคดีธรรม เช่น หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ ไทโรศาสตร์ วรรณกรรม พงศาวดาร กฎหมายโบราณ ตำรายา คาถาอาคม เปเนต้น ทุกเรื่องราวที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ ใบลานล้วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตายโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโหราศาสตร์ ประเพณีพิธีกรรม เช่น ตำราห้วเคียงหมอน ผยาเกี่ยว ตำราเกี่ยวกับการปลูกบ้านเรือน ดูลักษณะที่ดินที่จะอยู่อาศัยหรือทำมาหากิน ตลอดถึงวรรณกรรมนิทานต่างๆ และธรรมเทศนาในวาระโอกาสต่างๆ และชาวอีสานในอดีตมีความเชื่อว่า หากจารอักษรเพื่อบันทึก หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๑ ตัวอักษรจะได้อานิสงค์หรือผลบุญเท่ากับสร้างพระพุทธรูป ๑องค์การจารหรือการคัดลอกคัมภีร์ ใบลานเปเนการสืบทอดพระพุทธศาสนา อีกทั้งผู้จารหรือเจ้าของลานผู้ถวายคัมภีร์ก็จะได้อานิสงค์ได้ผลบุญมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดเพื่อจะได้อบรมและเขาถึงนิพพานในชาติต่อไป ชาวอีสานจึงนิยม สร้างคัมภีร์ถวายวัดเปเนพุทธบูชา หรือเพื่ออุทิศสวนกุศลให้แก่บุพการีหรือผู้ที่ตายไปแล้ว นอกจากนั้นยังได้จารเรื่องเกี่ยวกับคดีโลกเก็บไว้ในบ้านตนอีกด้วย สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความศรัทธาและความเชื่อของคนในท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา

จากการสำรวจข้อมูลคัมภีร์ใบลานอย่างคร่าว ๆ ในเขต ๗ จังหวัดภาคอีสาน (นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด นครพนม และขอนแก่น) ของสมชัย พักสุวรรณ และคณะจากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ สามารถรวบรวมคัมภีร์ใบลานได้

^๓ <http://www.blmsu.ac.th/bailan>. (๑ ตุลาคม ๒๕๕๗)

^๔ สมชาย นิลอาถิ, **โลกทัศน์จากคัมภีร์ใบลาน : คติชนและวิถีชีวิต**, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง "การสำรวจสถานภาพองค์ความรู้จากคัมภีร์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย." (มหาสารคาม, ๒๕๔๔), หน้า ๑, (อัดสำเนา)

มากกว่า ๒,๕๐๐ มัด ในจำนวนนี้มีคัมภีร์ที่ห่อด้วยผ้าขึ้นมากกว่า ๕๐๐ มัด ส่วนที่เหลือห่อด้วยผ้าทอประเภทอื่น เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง หรือเก็บไว้ในหีบหรือกล่องไม้สลัก คัมภีร์ใบลานที่พบในเขตจังหวัดศรีสะเกษและร้อยเอ็ดส่วนใหญ่จะถูกห่อด้วยผ้าขึ้นและเก็บไว้ในสภาพเรียบร้อยและคงทนถาวรพอสมควร ผู้เชี่ยวชาญด้านเอกสารโบราณและตัวอักษรพื้นบ้านอีสานท่านนี้ตั้งข้อสังเกตว่าคัมภีร์ใบลานในเขตจังหวัดนครพนมและอุบลราชธานีน่าจะมีผ้าขึ้นห่อและเก็บรักษาไว้ในสภาพที่ดีกว่าท้องถิ่นอื่นๆ ของภาคอีสาน เพราะทั้ง ๒ จังหวัดได้ชื่อว่าเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจการเมืองการปกครอง และศิลปวัฒนธรรมของอีสานและหัวเมืองลาวภาคใต้ในอดีต

ที่หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมาที่มีรายงานการเก็บรวบรวมและศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลาน ซึ่งได้เก็บรักษาไว้ "...จำนวน ๖,๕๔๙ ผูก และสมุดไทยอีก ๑๘เล่ม...เนื้อเรื่องที่จัดบันทึกไว้ในเอกสารโบราณเหล่านี้มีหลากหลายสาขาวิชา เช่นเดียวกับวรรณกรรมประเภทหนังสือ คือเป็นเรื่องราวในสังคมชาวอีสานในอดีต เช่น กฎหมายโบราณ จดหมายเหตุ ตำนานต่างๆ ตำราต่างๆ เช่น ตำรานวดแผนโบราณ มีรูปภาพประกอบ ตำราโหราศาสตร์ ตำราเวชศาสตร์ เช่น จำพวกยาสมุนไพรพื้นบ้าน หมวดวรรณคดี หมวดพงศาวดาร วรรณคดีก็มีนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก นิทานอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนา และประเภทกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ อักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โลกศาสตร์ ฯลฯ อักษรที่ใช้บันทึกเท่าที่มีอยู่ในหอสมุดฯ นครราชสีมาในปัจจุบันนี้มี ๕ ตัวอักษรคือ อักษรธรรมอีสาน มีมากเป็นอันดับหนึ่ง ประมาณ ๕๐-๖๐ % หรือประมาณ ๓,๐๐๐ กว่าผูกหรือเรื่อง อักษรขอมรองลงมาเป็นอันดับสอง ประมาณ ๒๐ % หรือประมาณ ๒,๐๐๐ กว่าผูก อักษรลาวหรือไทยน้อย ประมาณ ๑๕ % หรือประมาณ ๑,๕๐๐ กว่าผูก ส่วนที่เป็นอักษรไทย แต่เขียนด้วยอักษรวิจิตรโบราณ ประมาณ ๑๐๐ ผูก สมุดไทยส่วนใหญ่จะบันทึกไว้ด้วยลายลักษณ์อักษรไทยและอักษรขอม อักษรธรรมล้านนามีประมาณ ๒-๓ ผูก..."^๕

คณะผู้วิจัยเห็นว่า คัมภีร์ใบลานต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นบันทึกภูมิปัญญาของสังคมในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หากมีการจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์ใบลานเหล่านี้ นำมาวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรรชนีคั่นคำของเอกสารคัมภีร์ใบลานเหล่านี้ ก็จะเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์ใบลานเหล่านี้ เพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในทางสังคมได้เป็นอย่างดี

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

แผนงานวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ เพื่อ

๑. ศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์ใบลานทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒. วิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรรชนีคั่นคำของเอกสารคัมภีร์ใบลานทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

^๕ <http://www.isan.clubs.chula.ac.th/> (๑ ตุลาคม ๒๕๕๗)

๓. ส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๓. ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑. ขอบเขตด้านการศึกษา คัมภีร์โบราณ เอกสารสิ่งพิมพ์ หรือวัตถุที่มีอักษรจารึกที่มีอายุไม่ต่ำกว่า ๗๕ ถึง ๑๐๐ ปี ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๔ จังหวัด คือนครราชสีมา บุรีรัมย์ อุบลราชธานี และขอนแก่น

๒. ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นคัมภีร์โบราณ เอกสารสิ่งพิมพ์ หรือวัตถุจารึกอักษร ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๓. ทำกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากต้นกำเนิด (เอกสารที่ค้นพบในวัดนั้นๆ) โดยการปริวรรต เรียบเรียงเนื้อหา และศึกษาสาระร่วมกับชุมชนในวัดนั้นๆ โดยผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่น

๔. กระตุ้นให้เกิดการทำวิจัยเรื่องที่จะเป็นผลประโยชน์ต่อสังคม

๕. จัดพิมพ์รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์

๑.๔. ทฤษฎี สมมุติฐานและกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

๑) การสืบค้นและการอนุรักษ์

ในเบื้องต้น สืบค้นรายการวัดสำคัญที่ได้รับการให้ข้อมูลว่ามีเอกสารโบราณเก็บรักษาเป็นจำนวนที่คาดว่าแหล่งเก็บเอกสารโบราณที่มากกว่าวัดอื่นๆในท้องถิ่นนั้นๆ และทำการคัดเลือกวัดนั้นออกมา โดยการประเมินของผู้วิจัย ทำรายการวัดต่าง ๆ เอาไว้เพื่อการสำรวจในอนาคต

ในการอนุรักษ์ จะใช้วิธีแบบโบราณ สิ่งที่สำคัญ ต้องทำการซ่อมแซม และอนุรักษ์ให้สามารถใช้งานต่อไปได้ตามหลักวิชาการ เอกสารดั้งเดิมจะได้รับการลงรายการ ทำทะเบียน จัดหมวดหมู่ เพื่อการสืบค้น จัดเก็บห่อด้วยวิธีดั้งเดิม จะเป็นการยืดอายุของคัมภีร์ต่อไป ในส่วนการถ่ายสำเนาคัมภีร์จะใช้เทคโนโลยีที่เป็นแบบสมัยใหม่ ใช้เครื่องสแกนคุณภาพสูง (หากได้รับการอนุมัติงบประมาณ) แทนการถ่ายด้วยกล้องถ่ายภาพ อันจะทำให้การถ่ายสำเนาชัดเจนกว่าการถ่ายสำเนาครั้งก่อนหน้า กระตุ้นให้ชุมชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

๒) การถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยประชาชนท้องถิ่น ตามแนวคิดทฤษฎี Constructionism การจัดการกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructionism ของชั้นประถมศึกษาตอนต้นมี จุดประสงค์ให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้วิธีการเรียนรู้ แสวงหาความรู้เพื่อสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง ผ่าน ปัญหาและการลงมือปฏิบัติ เรียนอย่างมีความสุขจากกิจกรรมที่หลากหลาย โดยผู้ปกครอง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชนมีส่วนร่วม ปลูกฝังด้านคุณธรรมจริยธรรม ค่านิยมท้องถิ่น ถิ่นนา และค่านิยมความเป็นไทยความใฝ่รู้ใฝ่เรียน เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. บูรณาการวิธีการในกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้ทรงคุณวุฒิ ประชาชนถิ่นนาอาวุโส โดยใช้กิจกรรมเป็นสื่อ ผู้สอนแต่ละสาระเป็นผู้จัดการเรียนรู้ดำเนินกิจกรรมตามวงจรของแดมมิง (PDCA) ในแต่ละคาบวิชาของตน

๒. บูรณาการทุกกลุ่มหมวดหมู่ภูมิปัญญาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้โครงการเป็นฐาน (Project-based Learning) มีผู้ทรงคุณวุฒิอาวุโสประจำแต่ละโครงการ มีผู้เรียนห้องละ ๑ โครงการ รวมเป็น ๕ โครงการ โดยให้ผู้เรียนร่วมกันเลือก หัวข้อที่จะเรียนแล้วให้ผู้ทรงคุณวุฒิและชุมชนได้ร่วมวางแผน ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ ออกไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ แหล่งภูมิปัญญาในท้องถิ่น มีวิทยากรทั้งภายในและภายนอก ใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ ๑ ปี และมีการจัดสัมมนานำเสนอปิดโครงการในวันสิ้นสุดกิจกรรม

๓) กรอบคิด

- (๑) คัดเลือกวัดที่มีการเก็บเอกสารโบราณในท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- (๒) หาวิธีการและกระบวนการที่เหมาะสมในการอนุรักษ์และการถ่ายทอดภูมิปัญญา
- (๓) จัดกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่ท้องถิ่นโดยปราชญ์ท้องถิ่นในชุมชนนั้นๆ
- (๔) ประเมินผลการดำเนินงาน ค้นหาปัจจัยที่จะต่อยอดองค์ความรู้สู่ชุมชน

๑.๕ การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ ศาสตราจารย์ธวัช ปุณโณทก ได้กล่าวถึงอักษรโบราณอีสาน ซึ่งเป็นอักษรหนึ่งที่ใช้บันทึกลงในใบลาน สรุปความได้ว่า อักษรธรรมอีสานเป็นตัวอักษรที่มีรูปลักษณะที่กลมคล้ายกันกับอักษรธรรม ลานนา หรือตัวเมือง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อักษรยวนเป็นอย่างมาก จะแตกต่างกันบางตัวเท่านั้น สาเหตุที่ คลายกันเป็นเพราะอักษรธรรมอีสานนั้นได้รับอิทธิพลและสืบทอดมาจากอักษรธรรมลานนา ซึ่งมีพัฒนาการมาจากอักษรมอญโบราณ เมื่อศึกษารูปแบบของอักษรตัวธรรมที่ใช้ในภาคอีสานและลานนาพบว่า มีรูปแบบคล้ายกับอักษรยวนหรืออักษรตัวเมืองในภาคเหนือ ซึ่งทั้งอักษรตัวธรรมและอักษรตัวยวนในภาคเหนือนั้นได้สืบทอดมาจากอักษรมอญโบราณที่ หริภุญไชย นั่นคืออักษรมอญหรือหริภุญไชย พุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นแบบของอักษรยวนภาคเหนือและอักษรธรรมอีสาน สาเหตุที่เชื่อว่าอักษรธรรมอีสานได้รับอิทธิพลและสืบทอดมาจากอักษรธรรมลานนาเพราะหลักฐานทางประวัติ ศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันที่ชัดเจนโดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรลานนา (รวมถึงภาคอีสานบางส่วน) และอาณาจักรลานนาในสมัยราชวงศ์มังราย ทั้งทางด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสายเลือดแห่งเจ้าผู้ปกครองอาณาจักรทั้งสอง^๖

๑.๕.๒ รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้กล่าวถึง การจัดหมวดหมู่ผลงานประเภทจารึก ที่มีภาษาบาลีทั้งหมดหรือเป็นบางส่วน โดยกล่าวถึงผลงานประเภทจารึกว่า มีวิวัฒนาการคามเนื้อหาเป็น ๕ กลุ่มคือ จารึกเนื้อความแสดงธรรม จารึกเนื้อความแสดงเหตุการณ์ จารึกเนื้อความนมัสการพระรัตนตรัย จารึกเนื้อความแสดงความปรารถนา และจารึกเนื้อความปกิณณกะ^๗

^๖ ศาสตราจารย์ธวัช ปุณโณทก, อักษรโบราณอีสาน: อักษรวิทยาอักษรตัวธรรมและไทยน้อย, (กรุงเทพมหานคร : สยามเพรสแมเนจเม้นท, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

^๗ รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการการเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึกตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ, (กรุงเทพมหานคร : มุลินนิมิตามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๗.

๑.๕.๓ สมชัย ศรีนอก ได้กล่าวถึงวรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมในภาคอีสานไว้ว่า วรรณกรรมคืองานสร้างสรรค์ศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อกลางไม่ว่าจะมีเนื้อหาแบบใด งานสร้างสรรค์ทางเอกสารที่มนุษย์ได้ผลิตออกมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่จำกัดว่า เอกสารนั้นจะมีรูปแบบเป็นอย่างไร วรรณกรรมจึงรวมเอาเอกสารโบราณ สมุดข่อย หนังสือทั่ว ๆ ไป และการเล่าเรื่องสืบ ๆ กันมา โดยมีการบันทึกภายหลัง วรรณกรรมทางภาคอีสานส่วนมากจะเป็นรูปมุขปาฐะที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นเฉพาะ ซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมแบบฉบับ วรรณกรรมท้องถิ่นเล่านี้ ชาวท้องถิ่นสร้างขึ้นและชาวท้องถิ่นเป็นผู้อ่าน เป็นผู้ฟัง พร้อมทั้งอนุรักษ์ไปในตัว โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง งานสร้างสรรค์ศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อกลางเรียกว่า วรรณกรรม งานเขียนทุกชนิดไม่ว่าจะมีเนื้อหาแบบใดมีขอบเขตถึงงานเขียนทุกชนิด เช่น วรรณคดีนิทานพื้นบ้าน นิยาย บทความ เรื่องสั้น บทเพลงต่าง ๆ วรรณกรรมที่เป็นมุขปาฐะที่เล่าสืบต่อกันมารวมไปถึงอะไรก็ตามที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร^๕

๑.๕.๔ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวถึงอักษรที่ใช้เขียนภาษาบาลีในประเทศไทย สรุปความได้ว่า เมื่อดินแดนที่เรียกกันว่าประเทศไทย ได้รับพระไตรปิฎกฉบับตัวเขียนมาแล้ว เราก็ได้เขียนภาษาบาลีในพระไตรปิฎกด้วยอักษรของเรา ซึ่งอักษรที่ใช้เขียนภาษาบาลีในระยะแรกที่มีการจารึกคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็คงใช้อักษรที่ใช้กันในถิ่นนั้น จารจารึกที่ล้านนาที่ใช้อักษรธรรมล้านนา แต่อาจเนื่องจากทางบ้านเมืองใช้อักษรขอมเป็นทางการ ต่อมาการจารจารึกพระไตรปิฎกจึงได้ใช้อักษรขอม จารจารึกพระไตรปิฎก นี้กล่าวตามหลักฐานคัมภีร์โบราณเก่าสุดที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน จากหลักฐานคัมภีร์โบราณที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน และคัมภีร์ฉบับพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ การเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย ใช้อักษร ๕ ชนิดคือ อักษรธรรมล้านนา อักษรขอม อักษรธรรมอีสาน อักษรมอญ และอักษรไทยปัจจุบัน^๖

๑.๕.๕ พระมหาชนะ ธมฺมธโร ได้กล่าวถึงบทบาทของผู้นำสงฆ์กับการอนุรักษ์ โดยยกกรณีตัวอย่างของการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ สรุปความได้ว่า ไบลาน สมุดไทยหรือสมุดข่อย รวมถึงศิลาจารึกที่จดจารไว้ในรูปของภาษาเก่าโบราณ เช่น เขียนเป็นภาษาบาลี สันสกฤต และไทยโบราณ ในรูปของตัวอักษรเทวนาครี ขอม มอญ ไทยน้อย หรือเป็นตัวธรรม ซึ่งในปัจจุบันหาผู้รู้ได้ยาก ถือว่าเป็นสิ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์มากสิ่งหนึ่ง ตัวไบลานเองนั้น อายุการใช้งานอยู่ได้ระหว่าง ๑๐๐-๓๐๐ ปี เป็นอย่างต่ำ ถ้าดูแลรักษาไว้อย่างดี เช่น อยู่ในหอไตรกลางน้ำ หรือเก็บรักษาไว้ในห้องที่มีเครื่องปรับอากาศพอดี อาจอยู่ได้ถึง ๔๐๐-๕๐๐ ปี ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น หากเป็นฝีมือเขียนขึ้นอย่างประณีตสวยงาม และภายในมีรูปภาพประกอบด้วยแล้ว ถึงจะมีอายุการใช้งานน้อย แต่ทรงคุณค่าสูงก็จัดเป็นศิลปวัตถุได้ แต่สิ่งใดก็ตามเพียงมีอายุเกิน ๑๐๐ ขึ้นไปแล้ว และมุ่งเน้นถึงศาสตร์ ๓ แขนง คือ ศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ก็สามารถจัดอยู่ในประเภทโบราณวัตถุ แนวทางในการอนุรักษ์ทั่วไป คือการเก็บรวบรวมไบลาน ผูกมัดเข้าด้วยกัน เพื่อป้องกันมิให้กระจัดกระจายออกจากกัน ทำ

^๕ สมชัย ศรีนอก, เรือนรู้วรรณกรรมกับสังคมไทย, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕๑.

^๖ ศรีศักร วัลลิโภดม, สยามประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ พรินต์, ๒๕๓๔), อ้างถึงใน รังษี สุทนต์, อักษรเขียนภาษาบาลี, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓, หน้า ๔๙๐-๔๙๑.

การสำรวจและบันทึกเป็นข้อมูลเบื้องต้นไว้ ห่อใส่ผ้าแล้วใส่ตู้ไว้ในห้องที่มีอุณหภูมิที่พอเหมาะพอควร สายสนองที่ผู้ฟังไปตามกาลเวลา ควรได้รับการเปลี่ยนแปลงใหม่ตามหลักวิชา และที่สำคัญคือควรขึ้นทะเบียนไว้กับกรมศิลปากร หรือจะนำไปมอบให้กับหอสมุดแห่งชาติก็ได้^{๑๐}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑. สำรวจ เก็บข้อมูลคัมภีร์ใบลาน ซึ่งคณะผู้สำรวจต้องติดต่อประสานงานกับเจ้าของสถานที่หรือผู้ดูแลรักษาคัมภีร์ใบลานก่อน เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดและเพื่อประสานความร่วมมือในดานต่าง ๆ

๒. รวบรวมข้อมูลและจัดหมวดหมู่คัมภีร์ใบลานจากวัดในกลุ่มเป้าหมายและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์ใบลาน เพื่อตรวจดูจำนวนคัมภีร์ใบลานที่ต้องสำรวจ และวางแผนในการดำเนินงานให้เหมาะสม

๓. பிரிวรรตเนื้อหาจากคัมภีร์ใบลาน วิเคราะห์จัดหมวดหมู่เนื้อหา และทำตรรชนีเพื่อการสืบค้นและนำองค์ความรู้จากคัมภีร์ใบลานเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์

๔. จัดทำรายงานและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑. ได้ศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒. สามารถวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรรชนีค้นค่าของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้

๓. สามารถส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

^{๑๐} พระมหาชนะ ธรรมธโช, บทบาทผู้นำสงฆ์กับการอนุรักษ์, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๙.

บทที่ ๒

ศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนา ของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในบทนี้ จะได้ศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่ข้อมูลจากการสำรวจคัมภีร์ในลาน ๔ จังหวัดภาคอีสานตอนใต้ ประกอบด้วย จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ ขอนแก่น และอุบลราชธานี โดยในเบื้องต้น ได้มีการสำรวจรายการวัดที่ได้รับการให้ข้อมูลว่ามีเอกสารโบราณเก็บรักษาไว้เป็นจำนวนที่ คาดว่าเป็นแหล่งเก็บเอกสารโบราณที่มากกว่าวัดอื่น ๆ ในท้องถิ่นนั้น ๆ และทำการคัดเลือกวัดนั้น ออกมาโดยการประเมินของผู้วิจัย ทำรายการวัดต่าง ๆ เอาไว้เพื่อการสำรวจในอนาคต โดยในการสำรวจ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความเป็นมาของจังหวัดและท้องที่วัดที่ไปสำรวจพอเป็นสังเขป และจะได้ลงรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อโบราณที่ได้สำรวจพบ

๒.๑ คัมภีร์ในลานในจังหวัดนครราชสีมา

จังหวัดนครราชสีมา เป็นจังหวัดทางผ่านที่เข้าไปยังภาคอีสาน เรียกว่าเป็นอีสานใต้ เกี่ยวกับความเป็นมาของจังหวัดนครราชสีมา นั้น มีกล่าวไว้ว่า คำว่า นครราชสีมา เกิดจากการรวมชื่อเมืองโบราณสองเมือง คือ เมืองโคราชและเมืองเสมา ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอโนนสูง นครราชสีมาเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณหลายแห่งตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยที่มีการเผยแพร่ของวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมแบบขอมเข้ามาในดินแดนแถบนี้ เคยมีฐานะเป็นเมือง “เจ้าพระยามหานคร” เช่นเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราชทางภาคใต้ และเมืองพิษณุโลกทางภาคเหนือ มีอำนาจปกครองหัวเมืองน้อยใหญ่ในอีสานหลายแห่ง

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า มีชุมชนโบราณซึ่งเป็นร่องรอยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคหินใหม่ต่อเนื่องมาถึงยุคโลหะกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดนครราชสีมา ครั้นถึงสมัยประวัติศาสตร์ ก็มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเสมา (Sema) ตั้งอยู่บริเวณอำเภอสูงเนินในปัจจุบัน เป็นเมืองใหญ่เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของรัฐศรีจนาศะ ต่อมาในสมัยขอมพระนครมีการสร้างเมืองโคราช (Angkor Raj) หรือนครราช อยู่ในบริเวณเดียวกัน และมีเมืองพิมายเป็นเมืองสำคัญของขอมในบริเวณนี้

มีผู้เสนอว่าอาจมีความเป็นไปได้ที่ เมืองนครราช คือเมืองเดียวกันกับ เมืองรัต ของ พ่อขุนผาเมือง เนื่องจากมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองพระนครหลายประการ นอกจากนี้รูปสลักกองทัพชาวสยามบนระเบียงด้านหนึ่งของ นครวัดอาจเป็น ชาวสยามจากกลุ่มแม่น้ำมูลที่เกี่ยวข้องกับเมืองนครราช และยังมีการกล่าวถึงเมืองนครราชสีมาในพงศาวดารของกัมพูชาหลายครั้งด้วย

อย่างไรก็ตามมีผู้เสนอว่า นครราชสีมา นั้นเป็นคำไทยเป็นคำใหม่ แยกเป็นคำได้คือ นคร+ราช+สีมา แปลได้ตรงตัวว่า "เมืองใหญ่" (นคร) "อันเป็นขอบเขตสีมาของราชอาณาจักร" (ราช+สีมา)

ส่วนคำว่าโคราช (สำเนียงถิ่น: โค-หฺราด, ไทยกลาง : โค-ราด, เขมร: โก-เรียช) นั้น น่าจะเพี้ยนมาจาก นครราช (อ่านตามสำเนียงว่า คอน-หฺราด ซึ่งเป็นคำเรียกนครราชสีมาแบบย่อ ๆ ของชาวบ้าน) มากกว่าที่จะเพี้ยนมาจาก โคราฆปุระ (Gorakhpur) ที่เป็นชื่อเมืองสมัยใหม่ในแคว้นเดียวกับเมือง อโยธยา (Ayodhya) ในอินเดีย ตามข้อสันนิษฐานของ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ เนื่องจาก ตั้งอยู่เป็นบริเวณที่เป็นชายขอบระหว่างรัฐที่มีอำนาจ หรือในความหมายของ รัฐกั้นชน ในปัจจุบัน นครราชสีมา จึงมีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวพันกับความขัดแย้งระหว่างรัฐอยู่เสมอ เช่น ระหว่างสยามกับ กัมพูชา หรือ ระหว่างสยามกับล้านช้าง หรือ ในบางครั้งได้มีความพยายามที่จะตั้งตัวเป็นรัฐอิสระไม่ ขึ้นกับผู้ใด เฉกเช่นเดียวกับบรรดาเมืองใหญ่อื่น ๆ ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ปรากฏชื่อ เมืองนครราชสีมา เป็นเมืองหนึ่งในขอบขัณฑสีมา

ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเห็นว่าเป็นหัวเมือง ใหญ่และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ เนื่องจากเป็นเมืองหน้าด่านของอยุธยาติดกับพรมแดนลาว (เข้าใจว่าเลยลำสะเทต ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูลเหนือเมืองพิมายเป็นเขตแดนลาว เพราะมี บันทึกไว้ในนิราศหนองคาย สอดคล้องกับวัฒนธรรมและภาษาที่เปลี่ยนไปด้วย) จึงโปรดให้ย้ายเมือง เสนมา มาสร้างเมืองใหม่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน โดยมีนายช่างชาวฝรั่งเศสเป็นผู้ออกแบบ ขนาดกว้าง ๑,๐๐๐ เมตร ความยาว ๑,๗๐๐ เมตร มีกำแพงเมืองขนาดใหญ่ มีป้อมค่ายหอรบ และพระราชทานนามว่า เมืองนครราชสีมาทรงโปรดให้พระยายมราชเป็นเจ้าเมือง

เดอ ลาลูแบร์ ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เขียนรายงานและ บันทึกไว้ในจดหมายเหตุ ว่า เมืองโคราชสีมา (Corazema) เป็นหัวเมืองใหญ่ ๑ ใน ๗ มณฑล ตั้งอยู่ ติดชายแดนของราชอาณาจักรสยามกับเมืองลาว มีเมืองบริวาร ๕ เมือง

ในช่วงเริ่มต้นสองปีแรกของแผ่นดิน สมเด็จพระเพทราชา พระยายมราชเจ้าเมือง นครราชสีมาได้แข็งเมือง เนื่องจากไม่พอใจสมเด็จพระเพทราชา ที่ก่อการยึดอำนาจและเปลี่ยน ราชวงศ์ จึงไม่ขอขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา แต่ถูกกองทัพกรุงศรีอยุธยาใช้เวลาปราบปรามโดยล้อมเมืองอยู่ ประมาณ ๒ ปี โดยใช้อุบายและกลยุทธ์ปราบลงได้ เจ้าเมืองนครราชสีมา ได้หนีไปพึ่งเจ้าเมือง นครศรีธรรมราช ที่ไม่พอใจสมเด็จพระเพทราชา เช่นกัน แต่ถูกกองทัพอยุธยา ตามไปปราบปรามลง ได้ และในเวลาต่อมาเนื่องจากเมืองนครราชสีมา ถูกกองทัพอยุธยา ปราบปรามมิให้เข้มแข็งเหมือนแต่ ก่อน ทำให้อ่อนแอลงมาก มีกรณีชาวลาวชื่ออ้ายบุญกว้าง อ้างตัวเป็นผู้วิเศษมีผู้คนเข้าร่วมเป็นจำนวน มาก เป็นที่เกรงกลัวต่อเจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงได้หลอกล่อ อ้ายบุญกว้างเพื่อจะไปตีอยุธยา แล้ว ส่งข่าวไปยังอยุธยา เพื่อปราบปรามที่เมืองลพบุรี กบฏอ้ายบุญกว้างจึงสิ้นสุด

ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยามีการเกณฑ์ทหารจากเมืองนครราชสีมา ร่วมกับหัวเมืองอื่น ๆ ไป ช่วยป้องกันพระนคร หลังจากกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย เจ้าเมืองพิมาย และ กรมหมื่นเทพพิพิธ ได้ตั้ง ตัวเป็นชุมนุมอิสระที่สำคัญชุมนุมหนึ่งแต่ถูกปราบลงโดยพระเจ้าตาก หลังจากนั้นเมืองนครราชสีมาได้ เป็นฐานกำลังทางทหารและการปกครองที่สำคัญของไทยมาโดยตลอด โดยในสมัยกรุงธนบุรีได้ถูกใช้ เป็นฐานรวบรวมกำลังของ พระยาอภัยรณฤทธิ์ และ พระยาอนุชิตราชา ในการสงครามกับล้านช้าง และ กัมพูชา

ในช่วงปลายสมัยกรุงธนบุรี พระสุริยอภัย ได้นำกองกำลังจากนครราชสีมาเข้าควบคุม สถานการณ์และปราบกบฏพระยาสุรศักดิ์ และนำไปสู่การเปลี่ยนแผ่นดินเข้าสู่ยุคสมัยของกรุง

รัตนโกสินทร์ในที่สุด รัชกาลที่ ๑ ทรงยกฐานะเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองชั้นเอก กำกับตรวจตราเมืองประเทศราช ๓ เมือง คือ เวียงจันทน์ นครพนม จำปาศักดิ์ ให้รวมทั้งปกครองหัวเมืองเขมร มีเจ้าพระยานครราชสีมาเป็นผู้สำเร็จราชการ

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้านุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้เป็นกบฏต่อกรุงรัตนโกสินทร์ยกทัพเข้ามายึดเมืองโคราชได้ แล้วกวาดต้อนครอบครัวชาวโคราชไปเป็นเชลย คุณหญิงโมซึ่ง เป็นภรรยาปลัดเมืองนครราชสีมา และนางสาวบุญเหลือน้องสาว ได้รวบรวมชาวบ้านหญิงชายเข้าสู้รบและต่อต้านกองทัพเวียงจันทน์ เข้าต่อสู้ฆ่าฟันทหารลาวล้มตายเป็นอันมาก ณ ท่งสัมฤทธิ์ แขวงเมืองนครราชสีมา เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๖๙ จนกองทัพเวียงจันทน์แตกพินาศ กองทัพของเจ้านุวงศ์ต้องถอยทัพกลับ ไม่สามารถยกมาตีกรุงเทพฯได้เป็นผลสำเร็จ ช่วยให้ฝ่ายไทยสามารถกอบกู้เมืองนครราชสีมากลับคืนมาได้ในที่สุด ต่อมากองทัพของกรุงรัตนโกสินทร์ได้ออกไปตามจับเจ้านุวงศ์ผู้เป็นกบฏได้ วีรกรรมของคุณหญิงโมในครั้งนี้ถือได้ว่า กล้าหาญมาก เป็นวีรสตรีที่กอบกู้อิสรภาพให้แก่ชาวเมืองนครราชสีมาไว้ได้ด้วยความสามารถ มีคุณต่อประเทศชาติอย่างยิ่ง เมื่อความทราบไปถึง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาท่านผู้หญิงโม เป็น “ท้าวสุรนารี” เมื่อ วันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๐ ขณะนั้นคุณหญิงโมมีอายุได้ ๕๗ ปี และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาปลัดเมืองนครราชสีมา (ทองคำ) ผู้เป็นสามีท้าวสุรนารี เป็น “เจ้าพระยามหิศราธิบดี” จากนั้นโคราชได้กลายเป็นชุมทาง การค้าที่สำคัญ ในการติดต่อระหว่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภาคกลาง มีกองเกวียน กองคาราวานการค้า ขนาดใหญ่ผ่าน และ หยุดพักอยู่เสมอ

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ บาทหลวงปาลเลกัวซ์ ได้เขียนว่า ตัวเมืองโคราชล้อมรอบด้วยกำแพง ตั้งอยู่บนที่ราบสูง เดินทางจากบางกอกใช้เวลา ๖ วันโดยไต่ระดับสูงขึ้นไปตามเส้นทาง ดงพญาไฟ ประชากรโคราชมีประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน ครั้งหนึ่งเป็นคนสยาม อีกครั้งหนึ่งเป็นคนเขมร ในตัวเมืองมีประชากร ๗,๐๐๐ คน มีคนจีนประมาณ ๗๐๐ คน มีเหมืองแร่ทองแดง มีโรงหีบอ้อย ลินค้ำ คือ ข้าวงาช้าง หนังสัตว์ เขาสัตว์ ไม้เต็ง อบเชย

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการจัดตั้งมณฑลนครราชสีมาเพื่อควบคุมดูแลหัวเมืองในบริเวณใกล้เคียง เป็นมณฑลแรกของประเทศ มีการจัดตั้งกองทหารประจำมณฑลตามหลักสากล มีการตั้งโรงเรียนนายร้อยตำรวจที่นครราชสีมา มีการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ผ่านอยุธยา สระบุรี ดงพญาไฟ ไปสู่นครราชสีมา การก่อสร้างนั้นพบกับอุปสรรคมากมาย คนงานหลายคนเป็นไข้ป่าล้มตายเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยพระบารมีของรัชกาลที่ ๕ ที่ได้เสด็จมาชมการก่อสร้างเส้นทางรถไฟที่ตำบลกลางดงในปัจจุบัน ทำให้สามารถก่อสร้างเส้นทางรถไฟหลวง สายกรุงเทพฯ - นครราชสีมา ได้สำเร็จ การคมนาคมติดต่อสะดวกขึ้นเป็นอย่างมาก ในช่วงเดียวกันฝรั่งเศสได้เข้ามามีอำนาจเหนืออินโดจีน ทำให้สยามจำต้องเร่งการปรับปรุงพัฒนาราชอาณาจักรโดยเฉพาะในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^๑

^๑ <http://suphawit.weebly.com/๓๖๑> (๔ มิ.ย.๖๑)

ภาพที่ ๒.๑ แผนที่จังหวัดนครราชสีมา

ในจังหวัดนครราชสีมา ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจคัมภีร์ไบเบิลที่วัดเดิม ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และวัดวังวาริน ตำบลตูม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา

ประวัติความเป็นมาของอำเภอพิมาย

อำเภอพิมาย เป็นอำเภอที่มีขนาดใหญ่อำเภอหนึ่ง เดิมมีชื่อเรียกว่า “อำเภอเมืองพิมาย” ซึ่งมีฐานะเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ โดยมีขุนขจิตสารกรรมเป็นนายอำเภอคนแรกและมีนาย นรินทร์ ทรงนิพิฐกุล ดำรงตำแหน่งนายอำเภอพิมายคนปัจจุบัน คำว่า “พิมาย” ไม่มีความหมายในพจนานุกรม มีตำนานเล่าอ้างถึงที่มาของชื่อเมืองพิมายในเรื่อง ท้าวปาจิต นางอรพิมพัว เกิดจากคำพูดของนางอรพิมพัวที่ต่อว่าท้าวปาจิต ที่ทอดทิ้งนางจนถูกพระเจ้าพรหมทัตลักพาไปไว้ในวังของพระเจ้าพรหมทัตเตรียมการอภิเษกสมรส กว่าท้าวปาจิตจะเข้าช่วยเหลือออกมาได้ก็ทำให้นางอรพิมพัวชื่นใจ จึงประชดประชันท้าวปาจิตขณะบุกเข้าช่วยเหลือจนได้ พบหน้าว่า “พืมาทำไม” คำว่า “พืมาทำไม” ในภาษากลาง ถ้าออกเสียงเป็นภาษาท้องถิ่นพิมาย จะออกเสียงคำพูดว่า “พืมาไอ” เมื่อพูดคำว่า “พืมาไอ” เร็ว ๆ ผู้ฟังก็จะได้ยินเสียงเป็น “พิมาย” เมื่อเขียนเป็นภาษากลางวรรณยุกต์เอกตรงคำว่า “พื” จะหายไปกลายเป็น “พิมาย” ในภาษากลาง ส่วนชาวพิมายยังคงออกเสียงชื่ออำเภอว่า “พิมาย”

ส่วนหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น พระเจ้าพรหมทัต คือ สมเด็จพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์ขอมเลือดเนื้อเชื้อไขชาวพิมาย ผู้ทรงก่อสร้างเพิ่มเติมปราสาทหินพิมาย จนมีรูปลักษณะเป็นปัจจุบัน เปลี่ยนปราสาทหินพิมายจากเทวสถานในศาสนาฮินดู เป็นพุทธสถานในพระพุทธศาสนา และทรงวางรากฐานการก่อสร้างปราสาทนครวัด สิ่งมหัศจรรย์ ๑ ใน ๗ ของโลกยุคปัจจุบัน โดยนำรูปแบบของปราสาทหินพิมาย ไปเป็นแบบอย่างในการก่อสร้าง ส่วนพระนาง อรพิมพัว นั่นก็คือพระนางชัยราชเทวี พระชายาของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั่นเอง

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๔ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๕ หรือ สมเด็จพระพันปีหลวง ได้เสด็จเมืองพิมาย และได้เสด็จพักผ่อนที่ไทรงาม คณะกรรมการเมืองพิมาย ได้พร้อมกันรับเสด็จ โดยจัดสถานที่ประทับที่ลานน้ำตาดซึ่งเรียกว่า “วังเก่า” และได้ปรับปรุงถนน

สายต่าง ๆ ในบริเวณที่ตั้งอำเภอให้สะอาดสวยงามทั้ง ๖ สาย และได้ตั้งชื่อถนนเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติคือ ถนนจอมสุตาเสด็จ ถนนนวนปรางค์ ถนนอนันทจินดา ถนนบุชายันต์ ถนนราชชนนี และถนนจวนเก่า

ปี ๒๔๕๗ ได้สร้างที่ว่าการอำเภอพิมายบริเวณด้านใต้ของปราสาทหินพิมาย และทางราชการได้ตัดคำว่า “เมือง” ออกจากชื่อ “อำเภอพิมาย” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ และให้เรียกว่า “อำเภอพิมาย” ตั้งแต่นั้นมาจนปัจจุบัน^๒

ภาพที่ ๒.๒ แผนที่อำเภอพิมาย

ความเป็นมาของอำเภอปักธงชัย

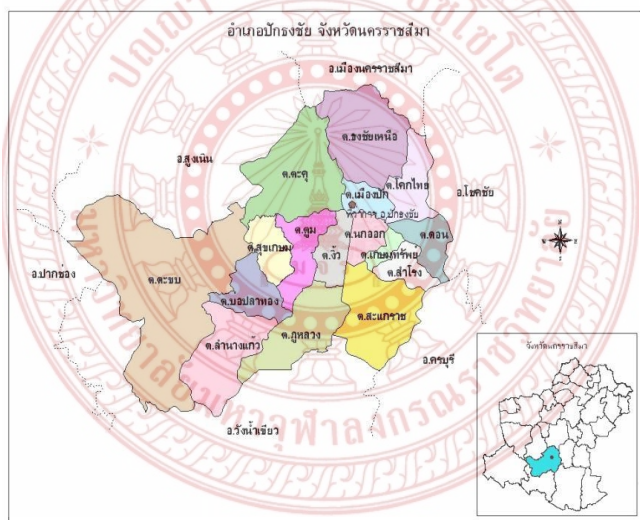
ปักธงชัย เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดนครราชสีมา อยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดสมัยโบราณเดิมปักธงชัยเป็นเมืองโบราณตั้งแต่ขอมเรืองอำนาจ ทั้งนี้สันนิษฐานได้จากเขตอำเภอปักธงชัยมีซากปรักหักพังของปราสาท หรือ เทวาลัยหลายแห่งที่เป็นศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่ขอมนิยมสร้างตามเมืองต่างๆ ที่ตนปกครองอยู่ใหญ่บ้าง เล็กบ้างตามความสำคัญของแต่ละเมือง เช่น ปราสาทนาแค ปราสาทสระหิน ปราสาทบ้านปรางค์ ปราสาทกุ้งเกษม ในสมัยกรุงศรีอยุธยา จากหลักฐานที่ปรากฏตามแผนที่ยุทธศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาได้ปรากฏชื่อ เมืองปักว่าตั้งอยู่ใกล้เมืองนครราชสีมา ความสำคัญก็คือ เป็นเมืองหน้าด่านทางทิศใต้ของเมืองนครราชสีมา เพื่อเป็นกองระวังหน้าคอยสอดแนมข้าศึก และคอยปะทะขัดขวางหวังเหนี่ยวไม่ให้ข้าศึกยกทัพประชิดเมืองนครราชสีมาเร็วเกินไป เมืองปักในสมัยนี้จึงถูกตั้งและเรียกว่า “ด่านจะโปะ” เช่นเดียวกับ ด่านเกวียน ด่านจอหอ ด่านขุนทด เป็นต้น

ในสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๑ ในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก (รัชกาลที่ ๑) ยกกองทัพไปปราบเมืองเวียงจันทน์และได้รับชัยชนะขากลับ จึงได้กวาดต้อนเชลยชายหญิงพร้อมทั้งแพ้อูปราชา และ ให้ไปพักอาศัยอยู่ที่ด่านจะโปะครั้งนั้นชาวเมืองเวียงจันทน์ตั้งบ้านเรือนเป็นหลักฐานมั่นคงแล้ว เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) จึงกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้ากรุง

^๒ <http://www.sasukphimai.go.th/index>.(วันที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๖๑)

ธนบุรี ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งด่านจะโปะเป็นเมือง เรียกว่า “เมืองปัก” (ยังไม่มีคำว่า
ธงชัย) และได้กราบบังคมทูลขอให้เพี้ยอุปราศเป็นเจ้าเมืองปักคนแรก พระราชทานนามว่า “พระยา
วงศาอรุณราช” (ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นต้นตระกูลวรวงษ์ไชย ขณะนี้) เมืองปักในสมัยนี้เป็นเมืองชั้นตรีขึ้น
ตรงต่อเมืองนครราชสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ยกทัพมายึดเมือง
นครราชสีมาและได้กวาดต้อนชาวเมืองไป แต่ถูกคุณหญิงโมและชาวเมืองนครราชสีมาต่อสู้กับทหาร
เวียงจันทน์จนได้รับชัยชนะและได้พระราชทานนามว่า “ท้าวสุรนารี” การกวาดต้อนเชลยคราวนั้น
ทหารเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ ได้มากกวาดต้อนชาวเมืองปักทั้งชาวไทยโคราช และ ชาว
เวียงจันทน์ ซึ่งชาวเวียงจันทน์ได้อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ต่างก็มีที่ทำมา
หากินสุขสบายมาเป็นเวลา ๔๗ ปี จึงพร้อมใจกันจับอาวุธต่อสู้ขับไล่ทหารของเจ้าอนุวงศ์พ่ายแพ้
กลับไป (ปัจจุบันชาวเวียงจันทน์เป็นบรรพบุรุษ ของชาวตำบลตะคุทั้งตำบล ตำบลเมืองปักบาง
หมู่บ้าน ตำบลธงชัยเหนือบางหมู่บ้าน ตำบลบลสะแกราช บางหมู่บ้าน ตำบลตะขบบางหมู่บ้าน)^๓

ภาพที่ ๒.๓ แผนที่อำเภอปักธงชัย^๔

คัมภีร์ในลานที่วัดเดิมพิมาย และวัดวังวาริน

ผู้วิจัยและคณะ ได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลานของทั้ง ๒ วัด ได้พบใบลานจำนวนหนึ่งที่ยัง
ไม่มีการจัดหมวดหมู่ และอยู่รวมกันในตัวเก็บใบลาน จึงได้ทำการสำรวจรายชื่อ พบรายชื่อใบลาน
ดังต่อไปนี้

^๓<http://www.wikiwand.com/th> (๔ มิถุนายน ๒๕๖๑)

^๔<https://www.google.co.th/> (๔ มิถุนายน ๒๕๖๑)

ตารางที่ ๒.๑ รายชื่อคัมภีร์ไบเบิลจากจังหวัดนครราชสีมา

วัดเดิม อ.พิมาย และวัดวังวารีน อ.ปักธงชัย

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑	พระมหาปฏิฐาน ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย ^๕	วัดเดิม
๒	คาถาพันเวสสันดร ผูก ๒ (กัณฑ์ชูชก)	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๓	อภิธัมมตถสังคณปริจเฉท	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๔	พระสรรพทานานิสังสกา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕	มูลกัจจายน์ (สนธิ)	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๖	เทศน์อานิสงส์	๑	ขอม	ภาษาไทย	วัดเดิม
๗	พระอภิธรรมปิฎก (พระ ธาตูกถาปกรณ์ปริจเฉท)	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘	อานิสงค์การรักษาศีลให้ ทาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙	พระวินัย	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐	อภิธรรม (บุคคลบัญญัติ)	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑	พระกถาวัตถุ ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒	กัจจายนสูตร	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๓	ปฐมสังคายนา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔	เวสสันดรชาดก (กัณฑ์วน ปเวสน์)	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕	สวดมนต์ ๗ ตำนาน	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๖	พิธีการอุปสมบท	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗	อาฏานาฎียสูตร	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๘	พระคาถาต่าง ๆ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙	กรรมวาจาอุปสมบท	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๐	มหาสมัยสูตร	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๑	เวสสันดรชาดก (กุมาร)	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

^๕ ภาษาบาลี/ไทย ในที่นี้ หมายความว่า ไบเบิลนั้น แต่งโดยมีภาษาบาลีเป็นบทตั้ง และมีคำอธิบายเป็นภาษาไทย ทั้งผูกเขียนด้วยอักษรขอม ส่วนผูกไหนที่ลงว่าเป็นภาษาบาลี หมายความว่า ผู้นั้นเป็นภาษาบาลีล้วน เขียนเป็นอักษรขอม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๒	พระยมกปริจเฉท	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓	พระอภิธรรมสังคณี ผูก ๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔	พระปมัตตกถา ผูก ๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕	พระกถาวัตถุปกรณ์ ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๖	บทสวดพระสูตรอานิสงส์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๗	เทศน์อานิสงส์พระคุณแม่	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๘	พุทธปิตุ นิพพานปริวรรต ปริจเฉทที่ ๒๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๙	พระมโหสถชาดก ผูก ๙	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๐	เทศน์อานิสงส์โสฬสปัญหา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๑	เทศน์อานิสงส์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๒	อธิบายพระธาตุกถา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๓	ปุคคลบัญญัติ ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๔	อาทิตตปริยายสูตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๕	อธิบายยมกปกรณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๖	มงคลพีปนี ผูก ๑๘	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๗	ยมกปกรณ์ ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๘	ธรรมบทเริ่มต้น ผูก ๑๙	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๓๙	ปฐมสมโพธิ ผูก ๑๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๔๐	อานิสงส์พระไตรลักษณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๔๑	อานิสงส์สี่พพาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๔๒	อสีตีสาวกนิพพาน ผูก ๖๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๔๓	จูฬเวทัลล	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๔๔	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๔๕	อาฏานาฎิยภณยักร์	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๔๖	มูลกัจจายน์สูตรไวยากรณ์	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๔๗	กรรมวาจาอุปสมบท	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๔๘	สวดมนต์เจ็ดตำนาน	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๔๙	กัมมปัจจัยเทศนา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕๐	ปุคคลบัญญัติ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕๑	มูลกัจจายน์สูตรใหญ่	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๕๒	อานิสงส์การบวช	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๕๓	มหาปฎิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕๔	อานิสงส์การสวดพุทธคุณ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕๕	อานิสงส์อริยสัง ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕๖	มหาชาติ ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕๗	สติปฎิฐาน	๒	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๕๘	พระคาถาในธรรมบท	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๕๙	ปวารณากรรม	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๐	สติปฎิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๑	กาฬุทายีถา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๒	อภิธัมมตถสังคหะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๓	อานิสงส์สร้างหนังสือ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๔	สติปฎิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๕	ยอดกัณฑ์พระไตรปิฎก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๖	กถาวัตถุ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๗	อาขยาต ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๘	อานิสงส์พระไตรลักษณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๖๙	อานิสงส์สร้างพระพุทธรูป	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๐	คาถาพัน ผูกที่ ๑	๒	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๗๑	พระมาลัย	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๒	มหาชาติจุลพน ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๓	ปฐมสมโพธิ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๔	มหาชาติ ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๕	คาถาพันผูก ๒	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๗๖	มหาชาติผูก ๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๗	อานิสงส์ถวายเป็นผ้าป่า	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๘	พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๗๙	พระมาลัย	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๐	พระยมก ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๑	มหาปฎิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๒	ปุคคัลบัญญัติ ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๓	พระมาลัย	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๔	พระยมก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๘๕	ยอดกัณฑ์พระไตรปิฎก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๖	ปุคคลบัญญัติ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๗	ไตรลักษณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๘	ผู้รวมคาถา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๘๙	พระไตรลักษณ์ ผูก ๑๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๐	พระมัลลย์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๑	มโหสถบัณฑิต ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๒	อานิสงส์สติปฏิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๓	อานิสงส์บรรพชา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๔	อานิสงส์ตักบาตรเทโว	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๕	มหาชาติชูชก ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๖	กิจวัตรของสงฆ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๗	มหาชาติหิมพานต์ ผูก ๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๘	สังคหะปริจเฉทที่ ๘	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๙๙	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ที่ ๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๐	มหาชาติชูชก ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๑	พระยมก (อภิธรรม)	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๒	มัลลย์สูตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๓	มัลลย์สูตร ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๔	พระยมก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๕	มงคลที่ปณี	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๖	สักกบรรพ กัณฑ์ที่ ๑๐	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๗	อภิธรรมนิทาน	๒	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๐๘	หิมพานต์ กัณฑ์ที่ ๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๐๙	ปุคคลบัญญัติปกรณ์ ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๐	ธาตุกถากับจิตตสังคหะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๑	อานิสงส์สร้างพระไตรปิฎก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๒	เทศน์อานิสงส์วิปัสสนา กรรมฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๓	ทานกัณฑ์ที่ ๓	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๔	สังคณีปกรณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑๑๕	มุลกัจจายนสูตร	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๑๖	มหาชาติกัณฑ์กุมาร ผูก ๘	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๗	พระไตรลัษณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๘	มหาชาติกัณฑ์ตรีภุช ผูก ๑๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๑๙	อานิสงส์การบวช	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๐	พระยมก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๑	คัมภีร์มหาวงศ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๒	พระยมก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๓	พระอภิธรรมมัตถสังคหะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๔	มหาชาติจุลพน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๕	เรื่องรวมต่าง ๆ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๖	สีลนิตเทศกถา แก้วเรื่อง อหินนทาน ผูก ๑๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๗	อานิสงส์การให้ทาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๘	พระธรรมคุณกถา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๒๙	พระธาตุกถา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๐	พระธาตุกถา	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๑	พระไตรลัษณ์	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๒	มหาปฏิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๓	อาฎานาฎิยปริตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๔	อานิสงส์การฟังธรรม	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๕	โพธิปักขิยธรรม	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๖	คาถาพัน ผูก ๒	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๓๗	พระสังคณี (อภิธรรม)	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๘	พระมหาปกรณ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๓๙	ไตรโลกวิณีจยกถา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔๐	ปฐมสมโพธิ	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔๑	จุลพน ผูก ๖	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔๒	จุฬนาท+ติสสะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔๓	อสีติมหาสาวก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔๔	กรรมวาจาอุปสมบท	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑๔๕	สวดมนต์เจ็ดตำนาน	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๔๖	อานิสงส์สรรพทาน	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔๗	คาถาพัน ผูก ๒	๓	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๔๘	บุคคลบัญญัติ ผูก ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๔๙	มัทรี กัณฑ์ ๙	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๐	พระปฐมสมโพธิ คัมภนิก ขมนปริวรรต ปริจเฉท ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๑	พระโพธิปักขิยธรรม ข้อ สัมมาวายามะ ผูก ๖ ปริจเฉทที่ ๓๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๒	พระมงคลสูตร ผูก ๓	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๓	ยมกปกรณ์สังเขป ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๔	พระธาตุกถาจบปริปัญญา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๕	อานิสงส์ทำบุญ ๗ วัน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๖	อภิธัมมสังคณีปริจเฉท	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๗	อานิสงส์พระไตรปิฎก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๘	พระมหาปัญญาฐาน ผูก ๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๕๙	พระพุทธเจ้าสนทนาธรรม กับวิสาขะอุบาสก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๐	พระปฐมสมโพธิ อัครสาวก บรรพชา ปริจเฉทที่ ๑๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๑	พระกถาวัตถุปกรณ์ ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๒	ปฐมสมโพธิกถา ตอน มหาภิกษุขมนปริวรรต ปริจเฉทที่ ๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๓	พระมุตตธาตูกถา เฉพาะ ผูก ๓	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๔	มงคลสูตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๕	ปฐมสมโพธิ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๖	สังคหะ ผูก ๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๗	พระวิมังคี	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๖๘	มหาปัญญาฐานบริบูรณ์ ผูก ๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑๖๙	พระปุกคัลบัญญัติ ผูก ๔	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๐	มโหสถบัณฑิต	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๒	มงคลทีปนี	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๓	โพธิปักขิยธรรม	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๔	สมันตมหาปฏิฐาน ผูก ๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๕	พระวิงค์ (อภิธรรม)	๔	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๖	พระยมก (อภิธรรม)	๔	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๗	มิลินทปัญหา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๘	มหาชาติกัณฑ์กุมาร ผูก ๘	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๗๙	ปุกคัลบัญญัติ	๕	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๐	ปฐมสมโพธิ	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๑	มหาชาติ มหาพน ผูก ๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๒	อภิธัมมสังคณี	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๓	มหาปฏิฐาน	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๔	ประวัติพระปทุมมณีนันทา	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๕	พระธาตุกถา	๔	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๖	พระอภิธัมมัตถสังคหะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๗	พระสมันตมหาปฏิฐาน อนันตนัย ผูกที่ ๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๘	รวมอานิสงส์งานบุญ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๘๙	อภิธัมมนิทาน	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๑๙๐	สังคายนาทบาทของพระ อานนท์	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๑	มหาชาติ หิมพานต์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๒	อานิสงส์สลาภภัทร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๓	ธรรมจักร	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๔	พระโสตะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๕	การแจกวิภัตตินาม	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๖	อานิสงส์การฟังธรรม	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๗	มหาชาติหิมพานต์ ผูก ๒	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๘	รวมคาถา	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๑๙๙	อุปติสสเถระ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๐๐	มหาชาติทานกัณฑ์ ผูก ๓	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๑	อานิสงส์อภัยทาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๒	พระกถาวัตถุ	๕	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๓	สุนันทราช	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๔	อาทิตตปริยายสูตร	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๐๕	มหาชาติวินประเวสน์	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๖	พระปุตติคัตตะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๗	อริยสัจ ๔ ผูก ๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๘	การสังคายนา ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๐๙	ปฐมสมโพธิ+สังคหะ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๐	พระอมตระศรัทธาอานาควงค์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๑	มหาชาติ กัณฑ์มหาราช	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๒	สังโยชน์ ๑๐	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๓	อานิสงส์อภิธรรม ๗	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๔	การสังคายนา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๕	พระยมก ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๖	คาถาพัน	๒	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๑๗	มหาชาติฉกษัตริย์ ผูก ๖	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๘	พระกถาวัตถุ ผูก ๑๙	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๑๙	พระกถาวัตถุ ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๐	ทวัตติงสการ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๑	มหาสติปัญฐาน ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๒	พระยมก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๓	พระมโหสถปัญหา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๔	ปาฏิโมกข์	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๒๕	สังขปุตตชาดก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๖	มหาชาติกุมาร ผูก ๘	๑	ขอม	บาลี/ไทย	ไม่สมบูรณ์
๒๒๗	มหาชาติมัทรี ผูก ๙	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๘	ปฐมสมโพธิ ผูก ๑๓	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๒๙	สังขยาแปล	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๐	สมถกัมมัฏฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๑	มหาชาตินครกัณฑ์ ผูก ๑๓	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๓๒	คาถาพัน ผูก ๑	๒	ขอม	บาลี	ไม่สมบูรณ์
๒๓๓	พระสมันตปฏิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๔	พระมหาปฏิฐาน	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๕	สมถกัมมัฏฐาน ผูก ๑๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๖	อานิสงส์สร้างพระไตรปิฎก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๗	อานิสงส์รักษา ศิล ๘	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๘	มหาชาติทศพร ผูก ๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๓๙	ธรรมนิยามสูตร	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๔๐	มหาสมัยสูตร	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๔๑	เทศน์อานิสงส์มหาปฏิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๒	พระธาตุกถาปกรณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๓	มหาชาติหิมพานต์ ผูก ๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๔	กถาวัตถุ + มหาปฏิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๕	มหาชาติ กัณฑ์กุมาร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๖	มหาชาติ กัณฑ์มัทรี	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๗	มหาชาติ กัณฑ์มหาพน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๘	กถาวัตถุ + จุลพน + อานิสงส์การฟังธรรม	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๔๙	มหาชาติ จุลพน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๐	ทานกัณฑ์ ผูก ๓	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๑	รูปฌาน ๔	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๒	พุทธบารมี	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๓	สักกบรรพ ผูก ๑๐	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๔	มาติกา ปุคคบรรพ	๑	ขอม	บาลี	วัดเดิม
๒๕๕	สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ กอง	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๖	พระธรรมบท กัมมทักษะ ผูก ๘ บัณฑิต	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๗	ปกิณณกเทศนา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๘	ปฐมสมโพธิกถา ผูก ๘	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๕๙	พระสังคณี แปล ผูก ๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๖๐	พระไตรลักษณ์ ผูก ๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม
๒๖๑	อานิสงส์พระไตรลักษณ์	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดเดิม

ตารางที่ ๒.๑ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๖๒	บุคคลบัญญัติ ผูก ๑๑	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดวังวารีน
๒๖๓	อภิธัมมัตถสังคหะ ผูกที่ ๙	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดวังวารีน
๒๖๔	พระวิภังค์ปกรณ์ ผูก ๕	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดวังวารีน
๒๖๕	พระคาถापัน ผูก ๑	๑	ขอม	บาลี	วัดวังวารีน
๒๖๖	เวสสันดรชาดก มหาราช	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดวังวารีน

จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ในลาน ที่วัดเดิม อำเภอพิมาย และวัดวังวารีน อำเภอปักธงชัย พบว่า คัมภีร์ใบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติ เวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ รวมถึงอานิสงส์ต่าง ๆ ใบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย โดยใช้อักษรขอมเป็นหลัก ที่เป็นภาษาบาลีล้วน ก็จะเป็นผูกคาถापัน ทั้ง ๒ ผูก พระสูตรบางสูตร ที่มีการจารเอาไว้

๒.๒ คัมภีร์ใบลานในจังหวัดบุรีรัมย์

ประวัติความเป็นมาของเมืองบุรีรัมย์

นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า พื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์เคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรทวารวดีตั้งแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) เชื่อมต่อจนถึงสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) เมื่อเสื่อมอำนาจลง ประชาชนกระจายออกไปตั้งเป็นชุมชนขนาดเล็กตามป่าหรือชายแดนเรียกว่า “เขมรป่าดง” กระทั่งสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.๒๓๑๙) เจ้าพระยาจักรีรวบรวมผู้คนจากเมืองตลุง เมื่อสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ ก่อตั้งเป็นเมืองใหม่ ณ ป่าทุ่งต้นแปะ เรียกว่า “เมืองแปะ” จนถึง พ.ศ.๒๔๗๖ มีการตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามขึ้น ยุบมณฑล และจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ บุรีรัมย์จึงมีฐานะเป็น “จังหวัดบุรีรัมย์”

ลักษณะทางภูมิศาสตร์

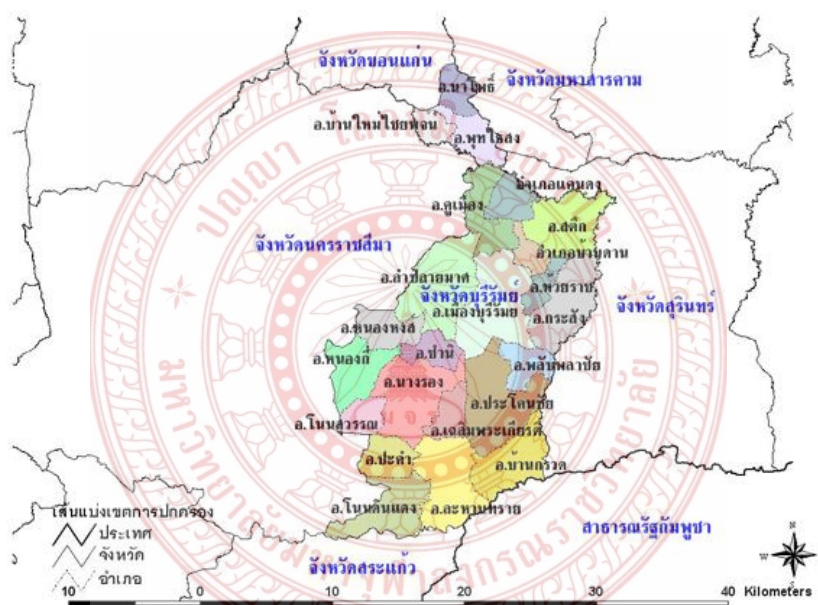
ขนาดและที่ตั้งของจังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งอยู่บริเวณทางด้านทิศใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔ องศา ๑๕ ลิปดา เหนือ กาลป์ ๑๕ องศา ๔๕ ลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๒ ๓๐ ลิปดา ตะวันออก กับ ๑๐๓ องศา ๔๕ ลิปดา ตะวันออก ห่างจากกรุงเทพมหานครโดยทางรถยนต์ประมาณ ๔๑๐ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดกับจังหวัดและประเทศใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และสุรินทร์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	จังหวัดสุรินทร์
ทิศใต้	ติดต่อกับ	จังหวัดสระแก้ว และราชอาณาจักรกัมพูชา
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	จังหวัดนครราชสีมา ^๖

^๖ กรมทรัพยากรธรณี, การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณีจังหวัดบุรีรัมย์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จันฉนวนชัย ซีเคียวริตี้พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔.

จังหวัดบุรีรัมย์ แบ่งการปกครองออกเป็น ๒๓ อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอเมืองบุรีรัมย์ อำเภอนางรอง อำเภอประโคนชัย อำเภอพุทไธสง อำเภอลำปลายมาศ อำเภอสตึก อำเภอกระสัง อำเภอละหานทราย อำเภอบ้านกรวด อำเภอคูเมือง อำเภอหนองกี่ อำเภอปะคำ อำเภอหนองหงส์ อำเภอนาโพธิ์ อำเภอพลับพลาชัย อำเภอห้วยราช อำเภอโนนสุวรรณ อำเภอขาม อำเภอโนนดินแดง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์ อำเภอบ้านด่าน และอำเภอแคนดง

ภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบสูงทางตอนใต้ บริเวณอำเภอละหานทราย อำเภอโนนดินแดง และอำเภอบ้านกรวด มีเทือกเขาบรรทัดและเทือกเขาพนมดงรัก กั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย พื้นที่ลาดจากทิศใต้ลงไปทางทิศเหนือมีลักษณะเป็น ลูกคลื่นเล็กน้อย เป็นที่ราบชั้นบันไดช่องเขา และภูมิประเทศที่เกิดจากภูเขาไฟ^๗

ภาพที่ ๒.๔ แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์ ([http : www.google.ac.th/๒๕ก.๖๑](http://www.google.ac.th/๒๕ก.๖๑))

การลงพื้นที่เก็บข้อมูลคัมภีร์โบราณในจังหวัดบุรีรัมย์ ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลที่อำเภอพุทไธสง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดบุรีรัมย์ เกี่ยวกับความเป็นมาของอำเภอพุทไธสงนั้น มีดังนี้

สภาพทั่วไป

เมืองพุทไธสง เป็นแหล่งสถานที่ตั้งเมืองประวัติศาสตร์ หลักฐานสำคัญคือ มีคูเมืองเก่าที่เป็นคันคูน้ำอยู่จำนวน ๒ ชั้น ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลพุทไธสงในปัจจุบัน ประกอบไปด้วย คูบึงชั้นนอกด้านทิศเหนือประกอบไปด้วย บึงสระบัวหรือบึงใหญ่ ตั้งอยู่เขตหมู่ ๑ บ้านพุทไธสง หนองเม็ก ตั้งอยู่เขตหมู่ ๓ บ้านโพหนอง คูบึงชั้นในด้านทิศเหนือ มีบึงแจ็กและบึงอ้อ ตั้งอยู่เขตหมู่ที่ ๑ บ้านพุทไธสง ในเขตตำบลพุทไธสง รอบโนนที่ตั้งเมืองพุทไธสง

^๗ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, แผนพัฒนาสถิติระดับพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, มปป.), หน้า ๕.

คูบึงชั้นนอกด้านทิศตะวันออกประกอบไปด้วย บึงมะเขือ บึงบัวขาว อยู่ติดเขตหมู่ ๑ บ้านพุทไธสง กับเขตหมู่ ๑ บ้านมะเฟือง คูบึงชั้นในด้านทิศตะวันออก มีบึงกลาง บึงสร้างนาง อยู่เขตหมู่ ๑ บ้านพุทไธสง ตำบลพุทไธสง มีหนองน้ำชั้นนอกออกไปอีกคือหนองกระจับ หนองสรวง ในเขตหมู่ที่ ๑ บ้านมะเฟือง ตำบลมะเฟือง คูบึงชั้นนอกด้านทิศใต้ประกอบไปด้วย บึงฆ่าแช่ ห้วยเตย หนองบัว อยู่ติดเขตหมู่ ๒ บ้านโนนหนองสรวง คูบึงชั้นในด้านทิศใต้ มีบึงสร้างนาง หนองกระทุ่มหนา อยู่เขตหมู่ ๑ บ้านพุทไธสง

คูบึงชั้นนอกด้านทิศตะวันตก มีหนองน้ำชื่อร่องเสือเต้น กั้นเขตแดนระหว่างโรงเรียนพุทไธสงและโรงเรียนตงศิริราษฎร์อนุสรณ์และเป็นเขตแดนระหว่างหมู่ที่ ๓ บ้านโพหนองกับหมู่ที่ ๔ บ้านเตย เป็นลักษณะบึงสั้นๆ ไม่ตลอดแนว และด้านนี้ไม่มีคูบึงชั้นใน ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบสลับที่เนินเตี้ยๆ พื้นที่โดยรวมลาดเอียงจากทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๑๔๐ - ๑๖๐ เมตร ใจกลางเมืองตั้งอยู่ที่ละติจูด ๑๕.๕๓๘ องศาเหนือ ลองติจูด ๑๐๓.๐๐๕๗ องศาตะวันออก มีห้วยเตยเป็นร่องน้ำหลักไหลมารวมที่บึงต่างๆ และมีร่องน้ำย่อยๆ รับน้ำในด้านทิศเหนือซึ่งเป็นทางเกวียนคมนาคมเดิม เช่นทางเกวียนบ้านเตยไปนาโพธิ์ ทางเกวียนบ้านโพหนองเหนือหนองเม็ก ไปบ้านแวง บ้านนาโพธิ์ ทางเกวียนเหนือบ้านเตยไปหนองเม็ก ร่องน้ำจากโนนบ้านหนองบกไหลผ่านป่าโคกที่สาธารณะประโยชน์หนองหัวควายไหลลงบึงใหญ่และจากบึงใหญ่ไหลล้นไปบึงมะเขือและทุ่งนาด้านทิศตะวันออกบึงมะเขือ และบึงมะเขือบางส่วนมีทางระบายน้ำจากน้ำรวมที่บึงชั้นนอกไหลไปรวมที่ด้านบึงบัวขาวไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามคลองที่ขุดใหม่ชื่อคลองอีสานเขียวไหลลงทุ่งนาและลงสู่น้ำมูลด้านทิศใต้บ้านส้มกบ ตำบลมะเฟือง อุดมภูมิเฉลี่ยหน้าร้อน ๓๑ องศาเซลเซียส หน้าหนาว ๒๐ องศาเซลเซียส หน้าฝน ๒๖ องศาเซลเซียส โนนเมืองเป็นที่ดอน เรียกว่า โนน(เนิน) จำนวน ๗ โนน

ลักษณะทางประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์

เมืองพุทไธสงได้จัดให้อยู่ในกลุ่มเมืองโบราณของภาคอีสานใต้ อยู่แถบลุ่มน้ำมูล-น้ำชี(กรมทรัพยากรธรณีได้แบ่งภาคอีสานออกตามภูมิศาสตร์โดยใช้แนวเทือกเขาภูพานแบ่งเป็นอีสานเหนือเรียกว่าแอ่งสกลนครอีสานใต้เรียกว่าแอ่งโคราช)มีลักษณะต่าง ๆ แยกออกเป็นดังนี้

ลักษณะเมืองโบราณของภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะจังหวัดบุรีรัมย์ ที่เราเรียกว่า “เมืองในสมัยทวาราวดี” ลักษณะเป็นเมืองที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบมีลักษณะทรงกลม คล้ายเมืองโบราณในประเทศอังกฤษและประเทศจีน เมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีหลักฐาน การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในแถบอีสานใต้ลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชี จากการสำรวจของรองศาสตราจารย์ ศรีศักดิ์ วัลลโภดม และของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทิวา ศุภจรรยาและคณะ ปรากฏว่ามีชุมชนโบราณที่มีลักษณะมีคูน้ำคันดินล้อมรอบในแถบลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชีถึงจำนวน ๖๗/๑ แห่ง จากจำนวนชุมชนที่มีคูน้ำคันดินทั้งภาคอีสานกว่า ๗๐๐ แห่ง ความหนาแน่นของชุมชนอยู่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้และเขตติดต่อระหว่างจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดนครราชสีมา

ลักษณะที่มาของคูน้ำคันดินแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ แบบสี่เหลี่ยมและแบบทรงกลม จากหลักฐานแบบสี่เหลี่ยมเกิดขึ้นในยุคที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย เกิดขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศวรรษที่ ๗ สำหรับแบบทรงกลมได้รับอิทธิพลจากเพื่อนบ้านที่มีอารยธรรมสูงกว่า และมีความมั่นคงทางการเมือง เกิดขึ้นราว ๓,๐๐๐ - ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว ก่อนสมัยทวาราวดีของอินเดีย ผศ. ทิวา ศุภจรรยา ให้

ความเห็นว่าการสร้างคูน้ำคันดินรอบชุมชนนี้ น่าจะเกิดขึ้นเองเป็นครั้งแรกในแถบลุ่มแม่น้ำมูลและลุ่มแม่น้ำชี และใกล้เคียงแองโกลนครและแองโคราช

ชุมชนโบราณที่ตั้งในอีสานใต้ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์มีกลุ่มชุมชนอยู่ดังนี้ กลุ่มพนมรุ้ง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๑๘ ชุมชน กลุ่มเมืองฝ้าย ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๑๕ ชุมชน กลุ่มสะแกโพรง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๑๒ ชุมชนซึ่งในนี้รวมทั้งเมืองคู เมืองฝางด้วย กลุ่มเมืองแปะ ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๖ ชุมชนมีเมืองแปะ(บุรีรัมย์)เป็นศูนย์กลาง กลุ่มหนองเอี่ยน (ตำบลหนองกระทิงเขตอำเภอลำปลายมาศ) ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๘ ชุมชนซึ่งในนี้รวมทั้งเมืองไผ่ทรินทร์ด้วย กลุ่มทะเลเมนชัย ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๔ ชุมชนศูนย์กลางอยู่ที่บ้านเก่าทะเลเมนชัย กลุ่มบ้านสนวน (อำเภอลำปลายมาศ) ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๖ ชุมชน กลุ่มบ้านพระครู ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๓ ชุมชนมีพระครูใหญ่เป็นศูนย์กลางหลัก กลุ่มบ้านตะโคก อำเภอบ้านด่าน ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๕ ชุมชน และตั้งตามริมลำน้ำห้วยราช กลุ่มเมืองไผ่ อำเภอกะสัง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๔ ชุมชน ตั้งตามลำห้วยไผ่และห้วยเนอะเตียบ กลุ่มโนนเมือง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๖ ชุมชน กลุ่มนี้มีลักษณะพิเศษนอกจากมีคูน้ำคันดินรอบเมืองแล้วยังมีคันดินรอบเมืองอีกหลายกิโลเมตร ชาวบ้านเรียกว่าคูเมือง กลุ่มร้อนทอง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๕ ชุมชน เมืองร้อนทองมีสระน้ำสี่เหลี่ยมและทำนบกั้นน้ำยาวมาก กลุ่มทุ่งวัง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๕ ชุมชนอยู่ฝั่งน้ำมูล กลุ่มแคนดง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๑๖ ชุมชน อยู่ฝั่งน้ำมูลและมีท่าเรือเป็นแหล่งเครื่องปั้นดินเผา กลุ่มปะเคียบ ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๕ ชุมชน มีหลักฐานอารยธรรมทวาราวดีหนาแน่น เช่นใบเสมา และเครื่องปั้นดินเผา พระพุทธรูปสมัยทวาราวดีริมมูลบ้านวังปลัด จำนวน ๓ องค์ ซึ่งเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานกรุงเทพมหานคร กลุ่มพุทไธสง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๑๕ ชุมชน มีเมืองพุทไธสงเป็นเมืองหลัก ยังมีสถานที่หลงเหลือคือคูเมืองซึ่งเป็นคูน้ำคันดิน สมบูรณ์ เมืองนี้เข้าใจว่ามีคนอยู่อาศัยต่อเนื่องไม่ขาดตอน มีพระเจ้าใหญ่วัดหงษ์ สมัยทวาราวดี และมีชุมชนย่านเดียวกัน ประกอบไปด้วย เมืองน้อย(อำเภอนาโพธิ์) เมืองขมื่น(บ้านคุณ) กุสวานแดง(อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์) บ้านจอก(อำเภอนาโพธิ์)ดอนเมืองแร่ (ตำบลบ้านจาน) บ้านจิก บ้านเมืองน้อย(ตำบลบ้านแวง) บ้านแดงน้อย(ตำบลพุทไธสง) บ้านเบาใหญ่ บ้านโนนสมบูรณ์(ตำบลหายโศก) กุฎี (อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์) เมืองยาง(อำเภอมืองยาง) บ้านยาง(ตำบลบ้านยาง) หนองสระ บ้านหนองแวง(อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์) บ้านดู่(อำเภอนาโพธิ์) รูปวาดฝาผนังโบสถ์ วัดบรมคงคา (ตำบลบ้านแวง) โบสถ์วัดมณีจันทร์ (ตำบลมะเฟือง) กลุ่มเมืองตลุง ประกอบไปด้วยชุมชนที่เป็นบริวารจำนวน ๑๕ ชุมชน มีเมืองตลุงเป็นศูนย์กลาง เป็นเมืองของคนเขมร

ศาสนาฮินดู(พราหมณ์)ในยุคอารยธรรมขอมรุ่งเรือง ขอมได้เข้ามาครอบครองเมืองไทยตั้งแต่เขมรถึงเมืองสุโขทัย พุทไธสงเป็นเมืองหน้าด่านของขอม ก่อนที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์มาขับไล่ขอมแล้วตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ยุคนี้จะเป็นยุคที่ขอมนำคนไทยสร้างเมืองโดยการขุดคูคลองล้อมรอบจุดที่ตั้งเมือง และเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานในช่วงอารยธรรมขอมนี้ ซึ่งจะเห็นจากหลักฐานการสร้างปราสาทหินในดินแดนไทย การขุดคูเมืองเป็นคลองล้อมรอบเมืองเป็น ๒ ชั้น ตามหลักฐานทางโบราณสถานที่พอจะดูได้คือ กุสวานแดงที่ตำบลกุสวานแดง กุฎีที่บ้านกุฎี บ้านสัมป่อยในเขต

อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์ ปราสาทหินเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น พระธาตุบ้านดู่ ตามสายน้ำลำพังชูเป็นการก่อสร้างโดยใช้หินตัดแบบเดียวกับปราสาทหินเมืองต่ำ ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทเขาสามยอดลพบุรี หลังจากพระมหากษัตริย์ไทยตั้งเมืองสุโขทัยสำเร็จ สมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ขยายอาณาเขตสุโขทัยออกไป เมืองพุทไธสงได้ถูกทำลายทิ้งไป พุทไธสงจึงเป็นเมืองร้างไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ แต่ชุมชนคนไทยคงรวมตัวกันอยู่เป็นชุมชนรอบๆ ตัวเมืองเดิม และต่อมามีผู้คนอพยพมาอยู่รวมกันมากขึ้น

เมืองพุทไธสง เป็นถิ่นที่อยู่ของคนไทยอีสานที่มาอยู่รวมกันในแถบลุ่มน้ำมูล เป็นดินแดนที่มีแม่น้ำล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน ทิศเหนือและทิศตะวันออกมีลำพังชู ที่ไหลจากอำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่นลงสู่แม่น้ำมูลที่ตำบลบ้านยาง ทิศใต้มีแม่น้ำมูล และลำสะเทตที่ไหลมาจากอำเภอกงนครราชสีมา ลงสู่แม่น้ำมูลที่ตำบลบ้านจาน ทิศตะวันตกมีลำแอกไหลมาจากอำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่นและอำเภอเสีตา นครราชสีมา ไหลลงลำสะเทตที่ตำบลหนองเยือง จะเห็นว่าถิ่นที่อยู่ของคนในจังหวัดบุรีรัมย์ มีอยู่ ๓ เมืองใหญ่ๆ ในสมัยเก่าช่วงเดียวกันคือ คนเขมรจะรวมกลุ่มกันอยู่เมืองตลุง(ประโคนชัย) คนไทยโคราชจะรวมกลุ่มกันอยู่ที่เมืองนางรอง คนไทยอีสานรวมกลุ่มกันอยู่ที่เมืองพุทไธสง ซึ่งแสดงว่ามีเมืองอยู่เดิมแล้วในบริเวณที่กล่าวถึงนี้

ตามที่นักโบราณคดีสำนักศิลปากรที่ ๑๒ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สันนิษฐานว่าเมืองพุทไธสงสร้างมา ๓,๐๐๐ ปีแล้ว จากการค้นพบเศษกระเบื้องและพระพุทธรูปที่ลำน้ำมูลที่บ้านวังปลัด ไบเสมาที่บ้านปะเคียบ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ที่บ้านศีร์ษะแเรต

เมืองพุทไธสง มีพระเจ้าใหญ่วัดหงษ์ บ้านศีร์ษะแเรต เป็นพระพุทธรูปประจำคูเมืองพุทไธสง สร้างในช่วงราวปี พ.ศ. ๑๕๐๐ เป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดี เป็นที่เคารพ ของผู้คนทั่วไปมาตั้งแต่โบราณ สร้างด้วยมวลสารและยางบง ปางสมาธิ ขนาดหน้าตักกว้าง ๑.๖ เมตร สูง ๒ เมตร จะมีงานนมัสการปิดทองพระเจ้าใหญ่ประจำปีในช่วงวันเพ็ญเดือนสาม นอกจากนี้ยังมีหลักฐานพระพุทธรูปในสมัยเดียวกันในท้องที่อำเภอข้างเคียง เช่น พระพุทธรูปในลำน้ำมูล บ้านวังปลัด ไบเสมาบ้านปะเคียบ เขตอำเภอคูเมืองในปัจจุบัน องค์พระเจ้าใหญ่เป็นศิลปะการก่อสร้างที่แตกต่างไปจากขอม กล่าวคือเป็นศิลปะทางพระพุทธศาสนาโดยสันนิษฐานว่าคงสร้างตามอิทธิพลของอารยธรรมลาว(ล้านช้าง)ในถิ่นนี้ และยังมีพระธาตุ ๑ องค์ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของวิหารพระเจ้าใหญ่ ส่วนสูงของพระธาตุ ๑๒ เมตร ฐานกว้าง ๖ เมตร ก่อด้วยอิฐแดงไม่ฉาบปูนคงจะเป็นรุ่นเดียวกับพระธาตุพระพนมฝีมือลาวในสมัยทวารวดี ปัจจุบันได้สร้างพระธาตุใหม่ครอบไว้

ในช่วงยุคสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พุทไธสงเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญมาก เป็นกันชนให้ทั้งสามอาณาจักร ไทย ลาว เขมร พร้อมกับเมืองสำคัญที่เป็นเมืองหน้าด่านทางภาคอีสานซึ่งประกอบไปด้วย ด่านจอหอ เมืองพิมาย ในจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน เมืองพุทไธสง เมืองนางรอง เมืองตลุง(ประโคนชัย) ในจังหวัดบุรีรัมย์ในปัจจุบัน เมืองกันทรลักษ์ณ์ จังหวัดศีร์ษะเกษ เมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมืองเหล่านี้เดิมเป็นเมืองใหญ่มีประชากรมากมีเจ้าเมืองปกครอง สามารถเกณฑ์ทหารไปสู้รบ หรือป้องกันตนเอง เป็นหน้าด่านป้องกันศัตรูที่จะเข้าเมืองหลวง และตั้งมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประมาณปี พ.ศ. ๑๘๘๕ (คลังปัญญาไทย กรุงศรีอยุธยาตอนต้นจัดการปกครองแบบกรุงสุโขทัย แบ่งเมืองหน้า

ด้านออกเป็น ๘ ทิศ เรียกว่า เมืองป้อมปราการ และมีหัวเมืองขึ้นนอกชั้นใน เมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช)

ในช่วงยุคใหม่ พุทโธสงตั้งเมืองขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยาจักรี(สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก หรือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในเวลาต่อมา) ทรงยกทัพไปปราบเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต(เวียงจันทน์) ที่แข็งเมือง ราวปี พ.ศ. ๒๓๑๘ ได้นำชายไทยจากเมืองพุทโธสงและหมู่บ้านรอบๆ ตัวเมืองไปเป็นไพร่พลรบด้วย และในจำนวนนี้มีท้าวเพี้ยศรีปาก(นา) เพี้ยเหล็กสะท้อนผู้มีหน้าที่จัดทำอาวุธ เพี้ยไกรสอนผู้มีหน้าที่เกณฑ์ไพร่พลทหารและทหารรวม ๒๐๐ คนไปด้วย เพี้ยศรีปากได้ทำการสู้รบด้วยความองอาจกล้าหาญ มีความสามารถ จนกองทัพไทยทำการสำเร็จได้รับชัยชนะกลับกรุงธนบุรี และได้กวาดต้อนผู้คนกลับมาเมืองไทยเป็นจำนวนมากช่วงกลับได้เดินทัพผ่าน หนองคาย นครพนม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม พุทโธสง และได้พักแรมที่หนองแสนโคตร ใกล้บ้านมะเฟือง และได้สำรวจตัวเมืองเก่า เพื่อตั้งเมืองใหม่ เห็นว่าเมืองเก่าถูกละทิ้งมานานเป็นป่ารกยากแก่การบูรณะ จึงให้สร้างเมืองขึ้นใหม่ที่บ้านโนนหมากเฟืองและบ้านหัวแสด เจ้าพระยาจักรี ทรงโปรดให้แต่งตั้ง ท้าวเพี้ยศรีปาก(นา) เป็นพระเสนาสงคราม เป็นเจ้าเมืองพุทโธสงคนแรก โดยพุทโธสงได้แบ่งแยกพื้นที่จากเขตแดนเมืองสุวรรณภูมิ(เมืองท่ง) ที่ด้านทิศตะวันตกห้วยลำพังชูไปถึงลำสะเทต ลำแอกเป็นเขตเมืองพุทโธสงด้านทิศ ตะวันออกเป็นฝั่งเมืองสุวรรณภูมิ โดยให้ขึ้นกับเจ้าพระยาเมืองนครราชสีมา (ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔ เรื่อง พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตรในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ)

เมืองพุทโธสง ได้ขึ้นการปกครองตรงต่อเทศบาลเมืองแปะหรือบุรีรัมย์ในปัจจุบัน เมืองแปะขึ้นตรงต่อมณฑลนครราชสีมา (มณฑลถูกยกเลิกเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ช่วงคณะราษฎรยึดอำนาจการปกครอง) พระรังสรรค์สารกิจ (เลื่อน) ข้าหลวงประจำจังหวัดบุรีรัมย์ (พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๔๔๔) ได้ให้สร้างเมืองพุทโธสงขึ้นใหม่ที่บริเวณที่ดินในคูเมืองในเขตเทศบาลตำบลพุทโธสงในปัจจุบัน ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งเดิมนั้นเป็นป่ารกที่มีสัตว์ป่า มีภูมิแข็ง มีไถ่ป่า นกกระทา ชาวบ้านจะแต่ต้องไม่ได้ถ้ามีใครแต่ต้องจะต้องเป็นไข้ตาย ลงท้องตาย อาศัยพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินเบิกป่าจึงสามารถฝ่าเหตุการณ์ไปได้สะดวกและสามารถสร้างเมืองใหม่ได้สำเร็จ ในเวลาต่อมาได้สร้างที่ว่าการอำเภอพุทโธสง บ้านพักนายอำเภอ บ้านพักปลัดอำเภอ บ้านพักข้าราชการ และพ่อค้า ประชาชนได้จับจองพื้นที่เป็นที่อยู่อาศัย ทางราชการได้แต่งตั้งให้หลวงเจริญทิพยผลเป็นนายอำเภอปกครองพุทโธสงคนแรก ขึ้นกับเมืองบุรีรัมย์ เมืองพุทโธสงแต่แรกเริ่มจึงเป็นอำเภอพุทโธสงตั้งแต่นั้นมา โดยแบ่งเขตปกครองออกเป็น ๙ ตำบลดังนี้ ตำบลพุทโธสง ตำบลบ้านจวน ตำบลบ้านเป่า ตำบลหนองแวง ตำบลทองหลาง ตำบลบ้านดู่ ตำบลบ้านคู ตำบลนาโพธิ์ ตำบลมะเฟือง

อำเภอพุทโธสง จึงเหลือพื้นที่เขตการปกครองอยู่เพียง ๔ ตำบล พื้นที่ ๓๓๐ ตารางกิโลเมตร และต่อมาได้แยกตำบลเพิ่มขึ้นอีก ๓ ตำบล รวมเป็น ๗ ตำบลในปัจจุบันดังนี้ ตำบลพุทโธสง ตำบลบ้านแวง (แยกจากตำบลพุทโธสง) ตำบลมะเฟืองตำบลบ้านยาง (แยกจากตำบลมะเฟือง) ตำบลบ้านจวน ตำบลหายโศก (แยกจากตำบลบ้านจวน) ตำบลบ้านเป่า ซึ่งมีพื้นที่บางส่วนแยกไปเป็นตำบลแดงใหญ่ อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์

ตารางที่ ๒.๒ รายชื่อคัมภีร์ไบเบิลฉบับปฐม

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑	พระกิต-พระพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒	สังฆอมธาตุ	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓	ภิกขุปาฏิโมกข์	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๔	ครุธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๕	สุริวงศ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๖	๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๗	มูลนิพพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๘	พระธรรม ๓ ไตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๙	อานิสงส์พระไตรปิฎก	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๐	ฉลองพระเจ้า (สองพระเจ้า)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๑	सानเตมี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๒	ฉลองกระดูก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๓	สองสรรพทาน (สอง = ฉลอง)	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๔	จันฆาส	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๕	พระสัทธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๖	สิบสองตำนาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๗	ฉลองบังสุกุล	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๘	ฉลองบวช	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๑๙	คาถาอุณหิส	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๐	กัจจายนมูล	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๑	ตำราหมอดู	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๒	สองหด (ฉลองรดสรง)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๓	เทศน์บารมี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๔	ตำนานพระอินทร์		ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๕	เวสสันดรชาดก	๑๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๖	พระเจ้าแทนน้ำนมแม่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๗	ฉลองทาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๘	ฉลองพระไตรปิฎก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๒๙	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๑	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๐	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๒	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๑	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๓	๙	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๓๒	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๔	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๓	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๕	๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๔	เวสสันดร : มัทรี	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๕	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๖	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๖	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๗	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๗	พระมูลนิพพาน	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๘	อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๘	๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๓๙	สองปิณฑบาท (ฉลอง)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๔๐	สองผ้าห่อคัมภีร์ (ฉลอง)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๔๑	พระบัวรัตโฆหาร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๔๒	พระสังคายนา ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๔๓	นิทานท้าวโสวัต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๔๔	ย่าสอนหลาน	๑	ไทยน้อย	ไทยอีสาน	วัดมณีจันทร์
๔๕	อริยสัจ ๔ (สมุทัย นิโรธ)	๒	ขอม	บาลีไทย	วัดมณีจันทร์
๔๖	อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๑๕	ขอม	บาลีไทย	วัดมณีจันทร์
๔๗	เวสสันดรชาดก (ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์)	๑	ขอม	บาลีไทย	วัดมณีจันทร์
๔๘	หนังสือพื้นธาตุพนม	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๔๙	มูลนิพพานสูตร	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๐	สองพระพุทธรูป (ฉลอง)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๑	สลากลิวชาสูตร	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๒	มูลนิพพาน	๒๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๓	นครกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๔	สวดมนต์ ๑๒ ตำนาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๕	ลำคำทธานาม	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๖	สองตุ๊กคนตาย (ฉลอง)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๗	พระวิงค์	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๘	สังขอมธาตุ	๙	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๕๙	มัทรีกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๐	พระมาลัยเฝด	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๑	พระสังคณี ผูก ๑	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๒	ยมกปกรณ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๖๓	ลำท้าวกำกาคำ	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๔	นิพพานสูตร	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๕	กถาวัตถุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๖	ลำสนธิ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๗	นิทานชาตุนม	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๘	พระวิสุทธยา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๖๙	อภิธรรม (กถาวัตถุ)	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๐	ลำสินไชย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๑	ลำคั่นคาก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๒	อภิธรรม (วิมังค์)	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๓	อภิธรรม (มหาปฏิฐาน)	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๔	กุมารกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๕	พระธาตุตะโก้ง (พระธาตุขเวดากอง)	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๖	ลำพระเมตไตร	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๗	อภิธรรม (สังคณี)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๘	อภิธรรม (บุคคลบัญญัติ)	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๗๙	เมตเตยยสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๐	ท้าวโสวัต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๑	สวดมนต์น้อย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๒	สลองผาสาดเผ็ง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๓	ลำลั่นทอง	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๔	ลำพระเจ้าใช้ชาติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๕	ปัญหาบารมี	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๖	บุคคลบัญญัติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๗	ลำเชียงเหมียง	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๘	วนประเวศน์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๘๙	ลำไก่อแก้ว	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๐	พื้นเมืองแลเจ้าเอย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๑	ตำนานพระชาตุนม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๒	อ กิ ั ม ั ม ั ต ั ถ ั ส ั ง ั ค ั ห ั ะ กั ม ั ม ั ฐ ั า ั น ั ส ั ง ั ค ั ห ั ะ บ ั ท ั ๙	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๙๓	ลำทำวหัว	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๔	สลองสังฆอมธาตุ	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๕	สลองวิสุทธยา	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๖	กถาวัตถุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๗	ธาตุพนม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๘	เขตุน	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๙๙	ชูชกกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๐	มหาราช	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๑	ยมกปกรณ์	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๒	สองปิฎก (ฉลอง)	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๓	พระธรรมสามไตร	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๔	คันคาก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๕	บัวสมบัวสอง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๖	นกวัด ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๗	สงมหาเวสสันดรชาดก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๘	สักกบรรพ/สักกติบรรพ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๐๙	สินไชย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๐	มูลกัจจายน์ (นาม)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๑	สีทน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๒	สองกระดูก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๓	สัพพทาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๔	สังคณี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๕	พระธาตุพระพุทเจ้า	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๖	ลำไ้แก้ว	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๗	ยมกปกรณ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๘	มหาปิฎฐาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๑๙	หิมพานต์กัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๒๐	มูลกัจจายน์ (สนธิ)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๒๑	ทานกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๒๒	ลำกาตำ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบวร
๑๒๓	กถาวัตถุปกรณ์	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๒๔	พระธรรมสามไตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑๒๕	พระวิสุทธिया	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๒๖	มหาปฏิฐาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๒๗	อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๑๘	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๒๘	พระนิพพานสูตรแปล	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๒๙	อานิสงส์สร้างอภิธรรม	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๓๐	อานิสงส์ฉลองไตรปิฎก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๓๑	มูลนิพพาน	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๓๒	อานิสงส์สร้างไตรปิฎก	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๓๓	นิพพานสูตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๓๔	พระอภิธรรมปิฎก	๑๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๓๕	พระวิมังคกถา ผูก ๒	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบวร
๑๓๖	ปฐมสมโพธิ	๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบรมคางคา
๑๓๗	มหามูลนิพพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบรมคางคา
๑๓๘	จำปาสี่ต้น	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบรมคางคา
๑๓๙	รำเชตุน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบรมคางคา
๑๔๐	อภิธรรม (ปกคคบัญญัติ)	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบรมคางคา
๑๔๑	อานิสงส์สร้างไตรปิฎก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบรมคางคา
๑๔๒	เมตเตยยสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดบรมคางคา
๑๔๓	อภิธรรม (ปกคคบัญญัติ)	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบรมคางคา
๑๔๔	อภิธรรม (สังคณี)	๓	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบรมคางคา
๑๔๕	พระปถมสังคายนา	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบรมคางคา
๑๔๖	พระมหาชมพูปติ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบรมคางคา
๑๔๗	จุนทสุกริกสูตร	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบรมคางคา
๑๔๘	มูลกัจจายน์ (อุณาภิ)	๑	ขอม	บาลี	วัดบรมคางคา
๑๔๙	มูลกัจจายน์ (อาชยาค)	๑	ขอม	บาลี	วัดบรมคางคา
๑๕๐	อภิธรรม (วิมังค์)	๒	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบรมคางคา
๑๕๑	กถาวัตถุ	๑	ขอม	บาลี/ไทย	วัดบรมคางคา
๑๕๒	สวตมนต์ ๗ ตำนาน	๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดบรมคางคา

จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ในลานในอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่วัดมณีจันทร์ วัดบวร และวัดบรมคางคา พบว่า คัมภีร์โบราณที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ อานิสงส์ที่เทศน์ในช่วงเทศกาลต่าง ๆ และคัมภีร์ประเภท?

บาลีไวยากรณ์ ที่สำคัญคือคัมภีร์มูลกัจจายน์ ไบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทยอีสาน และภาษาไทย โดยใช้อักษรธรรมอีสานเป็นหลัก และมีอักษรขอม

๒.๓ คัมภีร์ไบลานในจังหวัดขอนแก่น

ประวัติความเป็นมาของจังหวัดขอนแก่น มีกล่าวถึง ๒ ช่วงคือสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ มีรายละเอียด ดังนี้

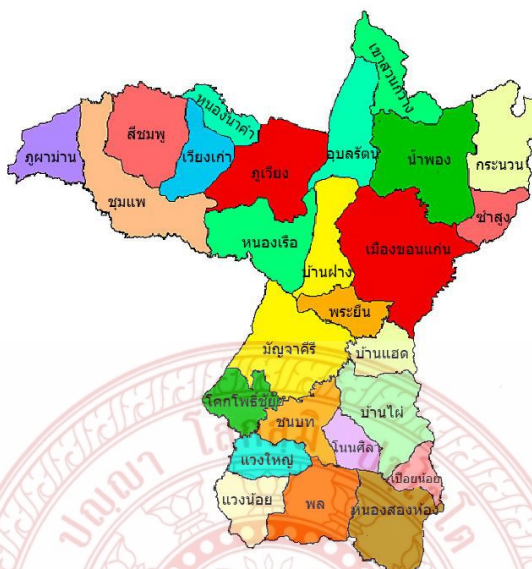
สมัยก่อนประวัติศาสตร์

จากหลักฐานการสำรวจพบบริเวณบ้านโนนนกทา บ้านนาดี ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง ได้ค้นพบเครื่องสำริดและเหล็ก มีเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นขวาน รวมทั้งแบบแม่พิมพ์ที่ใช้หล่อ มีกำไล แหวนสำริดคล้องอยู่ที่โครงกระดูกท่อนแขน ซ่อนกันหลายวง พบกำไรทำด้วยเปลือกหอย รวมทั้งพบแหวนเหล็กไน แสดงว่ามีการปั่นด้ายทอผ้าใช้ในยุคนั้นแล้ว นอกจากนี้ยังพบขวานทองแดง อายุ ๕๖๐๐-๔๘๐๐ ปี เป็นหัวขวานหัวเดียวที่พบในประเทศไทย ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์ จากหลักฐานข้างต้นพิสูจน์ให้เห็นว่าอาณาเขตบริเวณจังหวัดขอนแก่นเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมวัฒนธรรมอันสูงสุดมาแต่ดึกดำบรรพ์ มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนสมัยพุทธกาลหลายพันปี

สมัยประวัติศาสตร์

ประวัติการสร้างเมืองขอนแก่น เริ่มขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ในราว พ.ศ. ๒๓๔๐ เพี้ยเมืองแพน เชื้อสายเจ้าเมืองร้อยเอ็ดและสุวรรณภูมิ ได้พาผู้คนอพยพออกมาจากบ้านชีโล่ (ในเขตอำเภออาจสามารถจังหวัดร้อยเอ็ดปัจจุบัน) มาตั้งบ้านบึงบอน และได้แจ้งความประสงค์ไปยังเจ้าพระยามนทรราชสีมา ขอเป็นเจ้าเมือง เมื่อเป็นเจ้าเมืองแล้วก็ขอขึ้นกับเมืองนครราชสีมาว่าราชการผู้ส่วยตามประเพณี เจ้าพระยามนทรราชสีมาจึงกราบทูลพระกรุณาไปยังกรุงเทพฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งเพี้ยเมืองแพนเป็น “พระนครศรีบริรักษ์” ดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง โดยยกบ้านบึงบอน (บริเวณบึงแก่นนคร) เป็นเมืองขอนแก่น ในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ ในราว พ.ศ. ๒๓๕๒ ได้ย้ายเมืองไปตั้งที่บ้านดอนพันชาติ (อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน) และ พ.ศ. ๒๓๖๙ เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ขึ้น เมื่อปราบกบฏเรียบร้อยแล้วโปรดเกล้ายกบ้านภูเวียง ซึ่งเดิมเคยเป็นเมืองโบราณอยู่ก่อนแล้ว เป็นเมืองภูเวียงขึ้นกับเมืองขอนแก่น ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๑ ย้ายมาตั้งที่ริมบึงบอนทางด้านทิศตะวันตก ในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๘๘ ย้ายไปตั้งที่บ้านโนนทองพากบึงบอนทางทิศตะวันออก จนถึง พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ย้ายเมืองอีกครั้งไปตั้งอยู่ที่บ้านดอนบม ด้วยเหตุผลทางการคมนาคม เนื่องจากต้องใช้แม่น้ำในการคมนาคมติดต่อ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้โปรดเกล้าให้พระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมขึ้นไปเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ประจำหัวเมืองลาวพวนซึ่งมีเมืองขอนแก่นขึ้นอยู่ด้วย ในครั้งนี้ได้ย้ายเมืองขอนแก่นจากบ้านดอนบม ไปตั้งที่บ้านทุ่ม และเปลี่ยนนามตำแหน่งเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน จังหวัดขอนแก่นได้โอนไปขึ้นกับมณฑลอุดร ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๔๒โปรดฯ ให้ย้ายเมืองจากบ้านทุ่มกลับไปตั้งที่บ้านเมืองเก่า บริเวณบึงบอนด้านเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๙ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองมาเป็นจังหวัด และให้เรียกเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด จนเมื่อเปลี่ยนการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว ได้

เปลี่ยนนามผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดอีกครั้งหนึ่งและในตอนหลังปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ทางราชการได้ประกาศให้เปลี่ยนกลับเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด และยังคงใช้ตำแหน่งนี้จนกระทั่งปัจจุบัน^๙

ภาพที่ ๒.๖ แผนที่จังหวัดขอนแก่น <https://www.google.co.th/> (๑ สิงหาคม ๒๕๖๑)

ในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลคัมภีร์ใบลาน ๓ วัด ประกอบด้วย ๑) วัดธาตุ พระอารามหลวง อ.เมือง ๒) วัดสุนทรโรवास บ้านหนองงูเห่า อ.เมือง และ ๓) วัดโพธิ์ศรี ต.ศิลา ต.บ้านแก่ง โดยข้อมูลคัมภีร์ใบลานของวัดธาตุ และวัดสุนทรโรवास คณะผู้วิจัย ได้นำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น จากการลงพื้นที่ข้อมูลสำรวจ ได้พบคัมภีร์ใบลาน มีบันทึกเอาไว้ด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาบาลี เป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย/ภาษาไทยอีสาน ดังจะได้นำมาแสดง ดังนี้

^๙ www.khonkaenpoc.com/khonkaen/admin/departmentdata/file/5_MIS.doc [1 สิงหาคม 2561]

ตารางที่ ๒.๓ รายชื่อคัมภีร์โบราณจังหวัดขอนแก่น

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑	อรรถสาลินีผูกใหญ่	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒	อรรถมูลปัญหาผูกใหญ่	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓	นิตยธรรมบท ผูกใหญ่	๑๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔	สมันตปาสาทิกา	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕	ศัพท์กิตก์ ผูกใหญ่	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖	บาลีธรรมบท ผูกใหญ่	๘	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗	ศัพท์ประถม ผูกใหญ่	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘	บาลีวิสุทธิมรรค ผูกใหญ่	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙	โยชนาปฐมสมันตปาสาทิกา การรถกถาทิกัมมะ	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐	สมันตปาสาทิกา	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑	ศัพท์นาม ผูกใหญ่	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒	นามศัพท์กัจจายนนิตย	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓	ศัพท์อาขยาด ผูกใหญ่	๘	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๔	ธรรมบท มัด ๔	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๕	สมัตถกิกามุขมคังสร	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๖	สนธิปกรณ์	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๗	ธรรมบทมัด ๙ ผูกใหญ่	๘	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๘	ฎีกามหานิรุตติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๙	มงคลที่ปนี	๘	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๐	วิสุทธิมรรค	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๑	ศัพท์สามนต์	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๒	มูลกัจจายนตัทธิต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๓	ธรรมบท	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๔	สมันตปาสาทิกา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๕	โยชนาฎีกาสังคหะ	๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๖	ฎีกาสมันตปาสาทิกา	๘	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๗	บาลีสมันตปาสาทิกา	๑๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๘	บาลีสมันตปาสาทิกา	๑๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๙	นิตยสมันตปาสาทิกา	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๐	สมันตปาสาทิกา	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๑	มูลกัจจายนะ	๑๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๓๒	บาลีธรรมบท	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๓	นिसัยธรรมบท	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๔	ธรรมบท	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๕	มังคลทีปนี ผูกใหญ่	๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๖	บาลีสารัตถทีปนี ผูกใหญ่	๒๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๗	ศัพท์การกะ ผูกใหญ่	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๘	ศัพท์การกะ ผูกใหญ่	๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๓๙	หนังสือโยชนา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๐	นามตัทธิต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๑	ฎีกานิติกรณ์วัตถุ	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๒	วินยสังคหะ	๑๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๓	ศัพท์นาม	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๔	มูลกัจจายนะ ผูกใหญ่	๑	ขอม	บาลี	วัดธาตุ
๔๕	มูลกัจจายน์ อุนาติ	๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๖	มูลกัจจายน์ ตัทธิต	๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๗	มูลกัจจายน์ การก	๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๘	มูลกัจจายน์ นาม	๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๔๙	มูลกัจจายน์ กิตก์	๔	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๐	มูลกัจจายน์ อาชยาต	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๑	ศัพท์สมาส	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๒	ศัพท์บุคคลบาลี	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๓	ธรรมบท	๒๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๔	มูลกัจจายน์ สมาส	๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๕	โยชนาปฏิฐานปกรณ์	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๖	พระธัมมปทัฏฐกถา	๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๗	มูลกัจจายน์ สนธิ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๘	มูลกัจจายน์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๕๙	บาลีอรรถกถา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๐	พระมูลกัจจายน์ธาตุกิตก์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๑	ศัพท์ตัทธิต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๒	ตติยสมันตปาสาทิกา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๓	นिसัยธรรมบท	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๖๔	นามกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๕	บาลีสันธิกัปปะ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๖	อรรถบุคคลบาลี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๗	พระวิงค์คปกรณ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๘	นามกัปป ภาค ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๖๙	สามนต์	๑๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๐	สมันตปาสาทิกา	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๑	มูลกัจจายนะ	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๒	ศัพทสมาส		ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๓	ศัพทปาจิตตีย์ ผูกใหญ่	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๔	บาลีทีฆนิกาย ผูกใหญ่	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๕	ศัพทปาติโมกข์ ผูกใหญ่	๑๔	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๖	ปาราชิกกัณฑ์ ผูกใหญ่	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๗	บาลีมหาวรรค ผูกใหญ่	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๘	ศัพทมหาวรรค	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๗๙	อภิธรรม ๗ ผูก ๙ บาลี	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๐	ศัพทจุลลวรรค ผูกใหญ่	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๑	ศัพทจุลลวรรค ผูกใหญ่	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๒	บาลีจุลลวรรคชั้นต้น ผูกใหญ่	๑๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๓	ปริวารมัตถัน ผูกใหญ่	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๔	บาลีวิงค์ ผูกใหญ่	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๕	บาลีอัฐกฐนินิบาต อังคุดต นิกาย	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๖	มหาปฏิฐานปกรณ์ บั้นปลาย	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๗	อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๘	บาลีจุลลวรรค	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๘๙	อรรถกถาวัตถุ	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๐	บาลีกถาวัตถุ	๑๘	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๑	วชิรพุทธิฎีกาเวรัญชกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๒	ศัพทอรรถปาจิตตีย์	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๓	ศัพทกัณฑ์ชาวิทธรณี ผูกใหญ่	๑๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๔	ศัพทอภิธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๙๕	ลิลิตตูปะกะสณนาฎีกา ที่ขนิทาย มหาวรรค	๑๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๖	บาลีปาจิตตีย์ ผูกใหญ่	๑๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๗	ไตรปิฎกปริโยชนะสังหะ	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๘	บาลีจุลลวรรค	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๙๙	อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๐	ศัพท์วินัยกิจ	๑๔	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๑	บาลีมหาวรรค	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๒	บาลีปาราชิกกัณฑ์	๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๓	พระอภิธรรม ๗	๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๔	ศัพท์บาลีจาตุกถา, ศัพท์ อรรถธาตุกถา	๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๕	บาลีวินัย ผูกใหญ่	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๖	บาลีมหาวรรค	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๘	คัมภีร์มหาวรรค	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๐๙	ปาราชิกกัณฑ์ผูกใหญ่	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๐	พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๑	หนังสืออภิธรรม	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๒	ศัพท์อรรถปาจิตตีย์	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๓	คัมภีร์มหาวรรค	๑๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๔	อรรถกถาติกนิบาต อังคุตตรนิกาย	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๕	อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๖	บาลีทุกนิบาต	๑๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๗	อรรถมูลปัญณาสกัณฑ์	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๘	มุขมัตตทีปนี	๔	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๑๙	อภิธรรม	๑๕	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒๐	อาการวัตสูตร	๔	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒๑	นีสยวิสุทธีมรรค มัด ๔	๑๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒๒	โอหารวธธรรมรัตนสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒๓	กถาวัตถุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒๔	ปัญญาพละ	๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑๒๕	โควินทสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒๖	ฉลองปิฎก	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๒๗	นิพพานสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๒๘	คัมภีร์พระวินัย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๒๙	สการาวิชาสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๐	กุศลอธิธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๑	คิริมานนทสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๒	ขันธปาราชิก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๓	ศัพทจุลลวรรค	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๔	พระปาฏิโมกข์	๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๕	พระอภิธรรม พระวินัย	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๖	อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๗	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๗	บาลีที่ฆนิกาย	๙	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๑๓๘	อานิสส์การสร้างพระ พุทธรูปและพระไตรปิฎก	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๓๙	ปฐมกัป ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๐	ลำ ๘๔,๐๐ ขัน ผูกใหญ่	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๑	สังฆอมธาตุ	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๒	ปัญญาบารมี	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๓	ธรรม ๓ ไตร	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๔	แทนน้ำมันแม่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๕	มหาสติปฏิฐาน ๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๖	๘ หมิ่น ๖ ผูกใหญ่	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๗	สังฆอมธาตุ	๒๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๘	ฉลองแปดหมื่น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๔๙	แทนน้ำมันแม่	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๐	แปดหมื่น	๑๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๑	นีสยแปดหมื่น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๒	ศัพทแปดหมื่น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๓	มหามูลนิพพาน	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๔	ปัญญาบารมี	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๕	หนังสือธรรมสังเวช	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑๕๖	คुरुธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๗	ปัญญาพละ	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๘	พระธรรม ๓ ไตร	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๕๙	พระไตรลักษณ์พิสดาร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๐	สอนโลก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๑	พระไตรภูมิ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๒	ชินชาตุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๓	เทวดาปัญหา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๔	มงคลสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๕	ธรรมปัญหา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๖	มหามูลนิพพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๗	มงคลทีปนี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๘	มุขมัตถทีปนี	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๖๙	อภิการสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๐	พิสัยวิสุทธีมรรค	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๑	เทศนาสามัญญผลสูตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๒	ลำนางแดงอ่อน ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๓	ลำพระเวส ผูกใหญ่	๑๔	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๔	ลำขุนเทือง ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๕	หนังสือไสรัด	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๖	ลำท้าวปี	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๗	ชนะฉันทะ	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๘	สินไชย	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๗๙	บาลีเวสสันดร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๐	ศัพท์มหาเวสสันดร	๙	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๑	มาลัยหมื่น	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๒	หนังสือคันคา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๓	เวสสันดรนครกัณฑ์	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๔	จำปาสี่ต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๕	สินไชยปั้นต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๖	สุนันทราช ผูก ๑	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๗	ชนะสันทชะดาก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑๘๘	สุริวงศ์ ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๘๙	ลำพระเวส (วัดธาตุ)	๑๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๐	บาลีทศชาติ	๑๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๑	บังฮม บัวฮอง ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๒	ลำกำพร้าวไก่อแก้ว	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๓	เวสสันดรชาดก ผูกใหญ่	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๔	ทำวหมายุย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๕	ลำมหาเวสสันดรชาดก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๖	เรื่องกวางทอง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๗	สินไชย ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๘	ทำวลีน	๑	ไทยน้อย	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๑๙๙	ทำวจันทรสมุทร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๐	ชนะฉันทชาดก ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๑	นกระจอก ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๒	เทศน์มหาชาติ	๑๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๓	จุนทสุกริสูตร	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๔	ลำพระยาสุนันราช	๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๕	นิทาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๖	สุรินทชุมพู	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๗	ตำนานนาคเสน	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๐๘	คาถาพัน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๐๙	นีสยนิทานธาตุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๐	ทำวมขมานพ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๑	พระยาอินทร์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๒	ปฐมสมโพธิ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๓	อุรังคธาตุ	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๔	ทศชาติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๕	สังกาศ	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๖	สิริสากุมาร	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๗	ตำนานพระพุทธรบาท	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๘	พระเจ้าเตมีย์ใบ้	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๑๙	มโหสถ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๒๑	สิริมา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๒	วิฑูรย์บัณฑิต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๓	สินไชย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๔	สินไชย บัณฑิต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๕	อุณหิสสวิชัย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๖	หนังสือลำ ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๗	หนังสือลำ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๘	ฉลองสังฆมณฑล ผูกใหญ่	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๒๙	อุปปัญเทศปฎิฐาน ผูกใหญ่	๑๔	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๐	สัพพะเส	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๑	เซตพล	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๒	อินทียาณ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๓	มูลศาสนา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๔	ศัพท์มจรุสสมภู	๑๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๕	สัมโมหวิโนทนี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๓๖	อรรถมหาปฎิฐาน	๑๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๗	ไชยะปัญหา ผูกใหญ่	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๘	มูลนิทาน ปัญญาบารมี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๓๙	ลำหามูลนิทาน นิสัย นิทาน	๔	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๐	หนังสือคัมภีร์ทั้ง ๕	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๑	พระเจ้าโกรัพยะ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๒	บาลีปาฐิสัญญวรรค	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๓	นิสัยเจือง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๔	ลำสุริยคราสจันทรคราส	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๕	เสียดสวาส ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๖	มหาปฎิฐาน	๙	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๗	นิยาสศรัทธา	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๘	สวดมนต์ผูกต้น ผูกใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๔๙	สังคายนา	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๐	พระเจ้าเสียบโลก	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๑	ธาตุสะกั้ง	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๕๒	อุณห์สสวิชัย	๔	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๓	อุปปาตสันติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๕๔	ศัพท์อัญปิฎฐาน	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๕	มนต์กลาง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๖	สหสึสะ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๗	วิสุทธยา	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๘	สัทธาวิเสสการกสังเขป วิภัตติกา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๕๙	กัมมฎฐาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๐	พระสมันตมหาปิฎฐาน	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๑	นิตยสังคายนา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๒	บารมีหลวง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๓	สูตรมนต์น้อย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๔	คำปุจฉาพระมาลัยพระ อินทร์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๕	ธรรมสังคินี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๖	ชาตูกถา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๗	อรรถชาต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๘	วิวงศ์ปกรณ์าภิธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๖๙	จตุราเสวิตัพพธรรมกถา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๐	เตปทุมมา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๑	สูตรสมมติสิมมา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๒	หนังสืออุบาทว์	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๓	มหาวิเนศกรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๔	ศัพท์อรรถาบุคคล	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๕	อุปปาตสันติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๖	วินัยบอกให้รู้ครอง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๗	เรื่องกรานกฐิน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๘	บุคคลบัญญัติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๗๙	ศีลฆราวาส ข้อที่ ๕	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๐	ฤกษ์ยาม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๑	บายศรีสังฆเจ้า	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๘๒	ตำรายาสมุนไพร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๓	สวดอุบาทว์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๔	ฉลองพระพุทธรูป	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๕	อานิสงส์การถวายนาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๖	คำสวดปาฏิโมกข์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดธาตุ
๒๘๗	ฤกษ์งามยามดี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๘	โครง-ยาม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๘๙	แก้กำเริบ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๙๐	ทิพย์มนต์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๙๑	ธาตุกถา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๙๒	มูลนิพพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๙๓	ล้ามหาชาติพื้นเมือง อีสาน	๑๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดธาตุ
๒๙๔	สังฆอมธาตุ	๒๐	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๒๙๕	สังฆอมธาตุ ผูกต้น	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๒๙๖	พระสูตรธัมมจักร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๒๙๗	สังฆอมธาตุ ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๒๙๘	พรหมชาติ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๒๙๙	พระอภิธรรม	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๐	บัวระพัน ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๑	อะพีธัม (อภิธรรม) ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๒	พระธรรม ๓ ไตร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๓	ท้าวกำกาดำ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๔	สุวันคำ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๕	พระยมกผูก ๗	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๖	โลกคตีธรรม ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๗	สังฆอมธาตุ ผูก ๔	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๘	พระกถาวัตถุ ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๐๙	พงศาวดาร ผูก ๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๐	โลกถึงธรรม ผูกต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๑	สักบันต้น ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๒	อานิสงส์สังฆวด	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๓๑๓	สังฆอมชาตุ ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๔	ปัญญาบารมี ผูกต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๕	โลกคดียธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๖	รักยามโบราณ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๗	พงศาวดาร ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๘	มหามูลนิพพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๑๙	พระอภิธรรมสังคณี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๐	อานิสงส์อภิธรรม ๗	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๑	พระวิมังก์ ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๒	พระกถาวัตถุ ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๓	วิสุทธिया	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๔	พระชาตูกถา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๕	เสตตะพน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๖	ทศพร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๗	จุมทะสังกาด	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๘	โลกคดียธรรมผูก ๓	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๒๙	พระชาตูกถา ผูก ๓	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๐	สะหลวงปัญญพระชา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๑	ภว ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๒	อภิธรรม	๒	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๓	พระยามค	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๔	พระกถาวัตถุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๕	บัวระพัน	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๖	ประณสมโพธิ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๗	พระอภิธรรม ผูก ๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๘	มูลนิพพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๓๙	สุวันนะรินคำ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๐	ลำสุริวง	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๑	บัวระพัน ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๒	ธรรมจักร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๓	อินโถพาด	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๔	สุสกะ ๕	๘	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๓๔๕	พระธาตุคาคา	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๖	มหามุขลินีพพาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๗	ลำตักแตนคำ ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๘	พญามุข ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๔๙	ลำพญามุข ผูก ๖	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๐	ลำนกกกระจอก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๑	ลำแตงอ่อน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๒	ท้าวกำกาคำ ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๓	ลำนางแตงอ่อน ผูกต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๔	ลำมูลตันตรัย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๕	มุขนิพพาน	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๖	อภิธรรม	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๗	อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๘	มุขนิพพาน ผูกต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๕๙	ธาตุคาคา ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๖๐	มหาสติปัญญา ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๖๑	พระยมก ผูก ๗	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๖๒	วิสุทธิญาณ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดสุนทรโรवास
๓๖๓	โพพระราช	๑	ไทยน้อย	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๖๔	อินธิญาณสอนลูก	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๖๕	วิสุทธิยา	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๖๖	อรรถาปริวาร ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๖๗	แปดหมื่นสี่พันอันผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๖๘	บาลีปาจิตติย์ ผูก ๕	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๖๙	มิลินทปัญหา ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๐	ตักแตนคำ ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๑	ศัพท์อาชยาด ผูก ๖	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๒	ศัพท์จุลวรรค ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๓	บาลีปริวาร ผูก ๓ ต้น	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๔	มูลลขิต (ขีต = คิต)	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๕	ศัพท์นาม ผูก ๔	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๖	นามศัพท์ ผูก ๑๑	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๓๗๗	มหามูลนิพพาน	๒	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๘	ปาราชิกตัน ผูก ๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๓๗๙	พยมกปุ. ผูก ๑๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๐	บาลีปาจิตติย ผูก ๒๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๑	อาชยาตผูกตัน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๒	โวหารกถา ผูกตัน	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๓	ปัญญาบารมี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๔	ศัพท์ตัทธิต ผูก ๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๕	นามปัญหา ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๕	ศัพท์การันต์ ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๖	แปดหมื่นสี่พันพระ ธรรมขันธ ผูก ๕	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๗	บาลีอรรถกถาจุลลวรรค ผูก ๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๘	วิสุทฐิยา ผูก ๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๘๙	ศัพท์บาลีจุลลวรรคผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๐	แปดหมื่นสี่พันพระ ธรรมขันธ ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๑	สังขอมธาตุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๒	ศัพท์การก ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๓	มงคลทิพย์ ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๔	ศัพท์นามผูกตันแล	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๕	บาลีปริวาร ผูก ๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๖	ศักข์ตติ ผูก ๑๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๗	บาลีจุลลวรรคมัดตัน ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๘	ปัญญาบารมีหลวงผูก ๗	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๓๙๙	บาลีปริวาร ผูก ๘	๑	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๐	ศัพท์อาชยาต ผูก ๓	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๑	ปัญญาบารมีหลวง ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๒	ศัพท์นามผูก ๑๔	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๓	ศัพท์ตัทธิต ผูก ๕	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๔๐๔	ศัพทปาราชิกกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๕	ศัพทอาชยาตผูก ๑-๕	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๖	ผญาพิมพ์สาร	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๗	นครกัณฑ์ ผูก ๑๔	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๘	กาลวิชาสูตร	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๐๙	เวถัญชสูตร	๖	ธรรมอีสาน	บาลี	วัดโพธิ์ศรี
๔๑๐	สักกบรรณ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๑๑	มหาพล ผูกต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๑๒	ตำนานนิทานผูกต้น	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๑๓	ท้าวลิ้นทอง ผูก ๑	๑	ไทยน้อย	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี
๔๑๔	ขุนทุง ผูก ๑	๑	ไทยน้อย	อีสาน	วัดโพธิ์ศรี

จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ใบลานในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น วัดธาตุ พระอารามหลวง วัดสุนทรโรวาส บ้านหนองงูเหลือม และวัดโพธิ์ศรี พบว่า คัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีอักษรไทยน้อย และอักษรขอมบ้างเป็นส่วนน้อย เนื้อหาที่บันทึกในใบลาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แยกออกเป็นหมวดบาลีไวยากรณ อักษรวิธี มูลกัจจายน์ หมวดพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หมวดพระธรรมเทศนาเรื่องราวอานิสงส์ต่าง ๆ เรื่องพระเวสสันดรชาดก หมวดนิทานพื้นบ้าน เรื่องราวชาดก และหมวดเบ็ดเตล็ด เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้เขียนด้วยภาษาบาลีล้วน ๆ ก็มี เป็นภาษาบาลีและไทยอีสานก็มี เป็นภาษาไทยอีสานล้วนก็มี

๒.๔ คัมภีร์ใบลานในจังหวัดอุบลราชธานี

ประวัติความเป็นมาของจังหวัดอุบลราชธานี^{๑๐}

ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ท้าวคำผง ท้าวทิศพรหม และท้าวกำ ผู้เป็นบุตรของ พระวอ พระตา ได้หนีภัยสงครามของพระเจ้าสิริบุญสาร เจ้าแห่งนครเวียงจันทน์ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์สมภาร โดยการอพยพ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เวียงดอนกอง แขวงจำปาสัก แต่ยังไม่ได้สถาปนาเป็นเมืองอุบลราชธานี จนถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเข้าสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมไพร่พลตามหัวเมืองต่างๆ เพื่อเป็นกำลังของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ทรงมี พระราชกำหนดว่า หากมีเจ้าเมืองใดหรือใครก็ตามที่สามารถรวบรวมไพร่พลได้มากและสามารถตั้งเมืองให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงได้ ก็จะไปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง ดังนั้น พระปฐมสุรราช (ท้าวคำผง) จึง

^{๑๐} www.ubonratchathani.go.th/UserFiles/files/banyai.doc [๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๑]

อพยพครอบครัวและไพร่พลจากเวียงดอนกอง มาตั้งหลักปักฐานบริเวณห้วยแจระแม ซึ่งต่อมาพระปฐมสุรราชได้ ยกทัพไปปราบกบฏจนได้รับชัยชนะ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่พระปฐมสุรราช ด้วยการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระปฐมสุรราช เป็น **พระปฐมวราชสุริยวงศ์** ครองเมืองอุบลราชธานี และเป็นเจ้าเมืองคนแรกของอุบลราชธานี พร้อมทั้งยกฐานะบ้านแจระแมขึ้นเป็น "**เมืองอุบลราชธานี**" ในปี พ.ศ. ๒๓๓๕ และภายหลังได้ย้ายไปตั้งเมืองใหม่ที่ "**ดงอู่ผึ้ง**" อันเป็นที่ตั้งเมืองอุบลราชธานีในปัจจุบัน เหตุที่มีคำว่า "**ราชธานี**" ต่อท้ายนั้นเป็นเพราะจังหวัดอุบลราชธานีมีเจ้าเมืองสืบต่อมาถึง ๔ คน และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจังหวัดอุบลราชธานี มีฐานะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง เป็นที่ตั้งกองบัญชาการมณฑลอีสานมาโดยตลอด จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้มีการยุบเลิกมณฑลอุบลราชธานี และในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ จังหวัดอุบลราชธานี ได้กลายเป็นจังหวัดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และจังหวัดอุบลราชธานีได้ถูกแบ่งพื้นที่อำเภอโยธยธร และอำเภอใกล้เคียงเพื่อตั้งเป็นจังหวัดโยธยธร และต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๓๖ จังหวัดอุบลราชธานีได้ถูกแบ่งอีกครั้ง โดยแบ่งพื้นที่อำเภออำนาจเจริญ และอำเภอใกล้เคียงตั้งเป็นจังหวัดอำนาจเจริญ ปัจจุบันจังหวัดอุบลราชธานี มีพื้นที่เป็นอันดับ ๕ และมีประชากรลำดับที่ ๓ ของประเทศ จึงนับได้ว่า จังหวัดอุบลราชธานีได้มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนกลายเป็นจังหวัดที่มีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนได้รับสมญานามว่า "**อุบลราชธานี เมืองนักปราชญ์ ราชธานีอีสาน**" และเป็นดินแดน "**รับตะวันใหม่ก่อนใครในสยาม**"

สภาพทั่วไป

๑.๑ ขนาด/ที่ตั้ง

จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่สุดเขตชายแดนตะวันออกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีขนาดพื้นที่ใหญ่เป็นอันดับ ๒ ของภาค และเป็นอันดับ ๕ ของประเทศ มีแนวพรมแดนติดกับประเทศเพื่อนบ้านเป็นระยะทาง ๔๒๘ กิโลเมตร คือ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (จาก อ.เขมราฐ - อ.น้ำยืน ติดต่อกับแขวงสะหวันนะเขต และแขวงจำปาสัก ระยะทาง ๓๖๑ กิโลเมตร) และราชอาณาจักรกัมพูชา (อ.น้ำยืน ติดกับจังหวัดพระวิหาร เป็นระยะทาง ๖๗ กิโลเมตร) โดยอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๖๒๙ กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๑๖,๑๑๒ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๐.๖ ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ ๙.๕ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดและประเทศใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดจังหวัดอำนาจเจริญ โยธยธร และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศใต้ ติดจังหวัดศรีสะเกษ และราชอาณาจักรกัมพูชา

ทิศตะวันออก ติดสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศตะวันตก ติดจังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดโยธยธร

ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ

จังหวัดอุบลราชธานีตั้งอยู่บริเวณที่เรียกว่า แอ่งโคราช (Korat basin) สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ย ๖๘ เมตร (๒๒๗ ฟุต) ลักษณะโดยทั่วไป เป็นที่ราบสูงต่ำสลับกัน ลาดเอียงไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ไหลผ่านกลางจังหวัด จากทิศตะวันตกมายังทิศตะวันออก ไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม มีลำน้ำสำคัญ ได้แก่ ลำเซบก ลำเซบาย ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย และมีภูเขาซับซ้อน

หลายแห่งบริเวณชายแดนทางตอนใต้ มีเทือกเขาที่สำคัญ คือ เทือกเขาบรรทัด และเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งกั้นอาณาเขตระหว่างจังหวัดอุบลราชธานี กับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และราชอาณาจักรกัมพูชา

ลักษณะภูมิฐานของจังหวัดอุบลราชธานี

พื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีส่วนใหญ่ประกอบด้วย หินทราย หินทรายแป้ง และหินดินดาน ลักษณะฐานของภูเขาและเนินเขาจึงเป็น ภูเขายอดตัด และภูเขายอดปาน มีไหล่เขาและสันเขาคล้ายเส้นตรง ไม่แหลมขรุขระ โดยมีภูเขา และเทือกเขาที่สำคัญ คือ

(๑) **ทิวเขาพนมดงรักหรือทิวเขาพนมดงแเร็ก** ซึ่งแปลว่า ภูเขาไม้คาน ประกอบด้วย ยอดเขาต่าง ๆ ในเขตอำเภอบุญทริก สูงสุดประมาณ ๗๘๔ เมตร และยอดเขาภูโตมใหญ่สูงประมาณ ๗๕๓ เมตร โดยลักษณะของ ทิวเขาจะทอดยาวไปจนจรดปากแม่น้ำมูล

(๒) **ทิวเขาภูพานตะวันออก** อยู่บริเวณทิวเขาทางตอนเหนือของจังหวัดได้แก่ ภูผาขามภูไหล่น ภูผาขาว ภูสะมุข ภูดงนาทาม ภูผาชัน ภูโลง และภูจันทร์แดง

(๓) **ภูจองนายอย** เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาพนมดงรัก มีลักษณะฐานคล้ายโดม หรือ ฝาชี ซึ่งเป็นฐานของภูเขาไฟ ทำให้เกิดกระบวนการไหลของลำธาร แตกกระจายเป็นลักษณะรัศมี ปัจจุบันเป็นอุทยานแห่งชาติภูจองนายอย ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ

(๔) **ภูเขาไฟน้ำเย็น** มีลักษณะเป็นเนินเขาธารลาวา (Lava Flow) เป็นพื้นที่บริเวณเดียวของจังหวัดที่เป็นเนินภูเขาไฟ มียอดเนินเขาสูงประมาณ ๒๕๘ เมตร ปัจจุบันเป็นเขตกสิกรรมพืชไร่พืชสวน

ลักษณะภูมิอากาศ

ภูมิอากาศโดยทั่วไปคล้ายกับจังหวัดอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ มีอากาศร้อนจัดในฤดูร้อน และอากาศค่อนข้างหนาวในฤดูหนาว ส่วนในฤดูฝนจะมีฝนตกชุกในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน

ในจังหวัดอุบลราชธานี ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลคัมภีร์โบราณ ๓ วัด ในเขตอำเภอเมือง ประกอบด้วย ๑) วัดมณีวราราม ๒) วัดหนองช้างทอง และ ๓) วัดทุ่งขุน จากการลงพื้นที่ข้อมูลสำรวจได้พบคัมภีร์โบราณ มีบันทึกเอาไว้ด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาบาลี เป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย/ภาษาไทยอีสาน ดังจะได้นำมาแสดง ดังนี้

ตารางที่ ๒.๔ คัมภีร์โบราณในจังหวัดอุบลราชธานี

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๑	นรชีวิ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๒	จันทกุมาร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๓	สลองตูก	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๔	สักกบัน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๕	นิสือนาคดวงค์ ผูก ๕	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๖	วิชรุบัณฑิต	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๗	สลองสรรพทาน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๘	สิริสาขาดห	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๙	ทานกถา	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๐	สักกบรรพ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๑	มาลัยหมื่น ผูกต้น	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๒	มหाराช	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๓	สังโฆมธาตุ	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๔	พระยาธัมมิกราชตอน ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๕	เวสสันดร	๑	ขอม	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๖	นครกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๗	อนุฎีกาธาตูกถา ผูก ๒	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๘	มหาพน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดมณีวราราม
๑๙	มหाराชกัณฑ์ ผูก ๑-๔	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๐	มาลัยแสน	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๑	ทุ่งขุนน้อย	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๒	ไซใหญ่	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๓	หิมพานต์กัณฑ์ ผูก ๑,๓,๔,๕,๖,๗,๘	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๔	ชูชก ผูก ๒,๓,๕,๖	๔	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๕	ทศพรกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๖	นครกัณฑ์	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๗	บุญบารมี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง

ตารางที่ ๒.๔ (ต่อ)

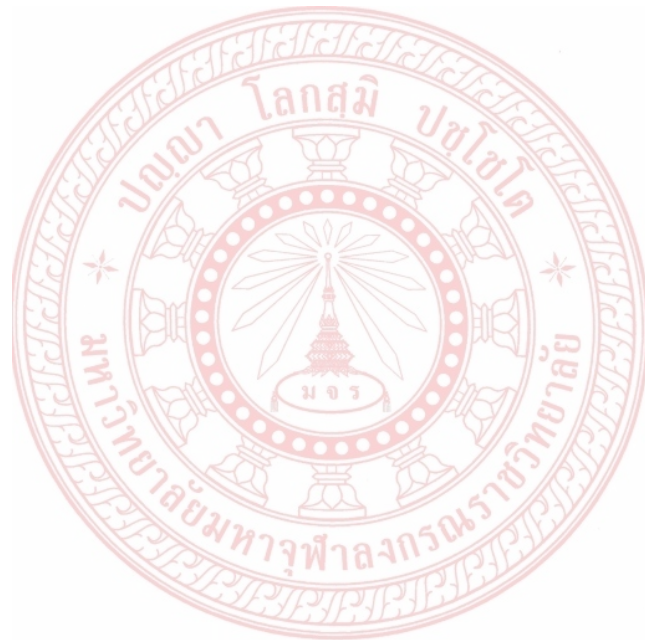
ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๒๘	หิมพานต์ ผูก ๑	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๒๙	นิทานเต่าคำ	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๐	ผูกนคร	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๑	ท้าวবাদำ	๑	ธรรมอีสาน	อีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๒	ท้าวสังกาด	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๓	พระเมตตริย์	๔	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๔	โลกคดียุธรรม	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๕	กุมารปั้นต้น	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๖	กุมารปั้นปลาย	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๗	สักบรรพ ๑-๓	๓	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๘	วนประเวศน์ ๑-๕	๕	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๓๙	จุลลพณ ๑-๓	๓	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๔๐	วนประเวศน์ ๕๗ คาถา	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๔๑	บารมี	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดหนองช้างทอง
๔๒	นิสสัยผาแดง	๘	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๔๓	อุณณาต	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๔๔	พระเวสยอ	๖	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๔๕	จันทฆาต	๕	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๔๖	พระอภิธรรม	๗	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๔๗	บาลี	๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๔๘	สับนามมัตต้น	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๔๙	ไชยราช	๓	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๐	ปีศาฬปกรณ นันทปกรณ จันทปกรณ	๖	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๑	พญาฉนฉนทรราช	๔	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๒	กำพร้าวฝน้อย	๔	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๓	สินชัยมัตต้น	๘	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๔	นิสสัยพญามิลินท์	๖	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๕	ผาแดง	๔	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๖	สุวรรณจักกุมาร	๖	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๗	บารมี ๓๐ ทิศ	๑๓	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๕๘	อภิธรรมสังคหะ	๑๓	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่

ตารางที่ ๒.๔ (ต่อ)

ที่	ชื่อเรื่อง	จำนวนผูก	อักษร	ภาษา	หมายเหตุ
๕๙	จันทกุมาร	๔	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๐	สุริวงศ์	๑๗	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๑	ศิริสากุมาร	๔	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๒	จุลลวรรค	๑๐	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๓	รัตนสูตร	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๔	สลอ (รวม)	๔	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๕	สติปัญญาฐาน	๖	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๖	ปัญญาบารมี	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๖๗	สมาตสังสาร	๑	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๗๘	ยอดคำสอน	๑	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๗๙	มุลกิตติ	๙	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๘๐	รวมสูตรต่าง ๆ	๕	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๘๑	สุริวงศ์	๑๗	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๘๒	โจรโต	๔	ธรรมอีสาน	บาลี/ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๘๓	พระลักษณะพระรามมัด ต้น	๘	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
๘๔	พระลักษณะพระรามมัด ปลาย	๘	ธรรมอีสาน	ไทยอีสาน	วัดทุ่งขุนใหญ่

จากการศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๔ จังหวัดประกอบด้วย นครราชสีมา บุรีรัมย์ ขอนแก่น และอุบลราชธานี จำนวน ๑๑ วัดพบว่า ในจังหวัดนครราชสีมา พบรายชื่อคัมภีร์ใบลาน ที่วัดเดิมอำเภอพิมาย และวัดวังวารีน อำเภอปักธงชัย พบว่า คัมภีร์ใบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ รวมถึงอานิสงส์ต่าง ๆ ใบลานเหล่านี้ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย โดยใช้อักษรขอมเป็นหลัก ที่เป็นภาษาบาลีล้วน ก็จะเป็นผูกคาถาพัน ทั้ง ๒ ผูก พระสูตรบางสูตร ที่มีการจารเอาไว้ ในจังหวัดบุรีรัมย์ จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ใบลานในอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่วัดมณีจันทร์ วัดบวร และวัดบรมคงคา พบว่า คัมภีร์ใบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ อานิสงส์ที่เทศน์ในช่วงเทศกาลต่าง ๆ และคัมภีร์ประเภทบาลีไวยากรณ์ ที่สำคัญคือคัมภีร์มูลกัจจายน์ ใบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทยอีสาน และภาษาไทย โดยใช้อักษรธรรมอีสานเป็นหลัก และมีอักษรขอม ในจังหวัดขอนแก่น จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ใบลานในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น วัดธาตุ พระอารามหลวง วัดสุนทรโวหาร บ้านหนองงูเห่า และวัด

โพธิ์ศรี พบว่า คัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีอักษรไทยน้อย และอักษรขอมบ้างเป็นส่วนน้อย เนื้อหาที่บันทึกในใบลาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แยกออกเป็นหมวดบาลี ไวยากรณ์ อักษรวิธี มูลกัจจายน์ หมวดพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หมวดพระธรรมเทศนาเรื่องราวอันสังสต่าง ๆ เรื่องพระเวสสันดรชาดก หมวดนิทานพื้นบ้าน เรื่องราวชาดก และหมวดเบ็ดเตล็ด เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ เขียนด้วยภาษาบาลีล้วน ๆ ก็มี เป็นภาษาบาลีและไทยอีสานก็มี เป็นภาษาไทยอีสานล้วนก็มี **ในจังหวัดอุบลราชธานี** จากการสำรวจชื่อคัมภีร์ในเขตอำเภอเมืองอุบลราชธานี วัดมณีวนาราม วัดหนองช้างทอง และวัดทุ่งขุนใหญ่ พบว่าคัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ พบที่จารด้วยอักษรขอมเป็นส่วนน้อย เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องเวสสันดรชาดก เขียนด้วยภาษาบาลีและไทยอีสาน นอกจากนี้ก็มีเรื่องเทศน์อันสังสต่าง ๆ นิทานพื้นบ้านอีสาน

บทที่ ๓

วิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรชนนึคัณค้ำของเอกสารคัมภีร์โบราณทาง พระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการที่คณะผู้วิจัย ได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลคัมภีร์โบราณทั้ง ๔ จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้คัดเลือกคัมภีร์โบราณ เพื่อนำมาปริวรรต ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นที่น่าสนใจ ในบทนี้ คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกคัมภีร์โบราณตัวอย่างเพื่อมาปริวรรต ศึกษาประเด็นสำคัญ โดยได้คัดเลือกมาจำนวน ๓ เรื่องคือ ๑) จุฬวรรคบันตัน พบที่จังหวัดขอนแก่น ๒) อุณาภิภันท์ พบที่วัดบรมคงคา จังหวัดบุรีรัมย์ และ ๓) อภิธัมมัตถสังคหะ ๙ ปริจเฉท พบที่วัดวังวารีน จังหวัดนครราชสีมา

๓.๑ คัมภีร์จุฬวรรคบันตัน

ภาพที่ ๓.๑ ต้นฉบับคัมภีร์จุฬวรรคบันตัน อักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี

จุฬวรรคบันตัน บันทึกไว้ด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาบาลี เมื่อปริวรรตมาเป็นอักษรไทยแล้ว มีดังนี้

๑. เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณฑิกัสส อาราเมฯ เตน โข ปน สมเยน ปณฺฑกฺโขโลหิตกา ภิกฺขุ อตฺตนา ภณฺทนาการกา กลหการกา วิวาทการกา ภสฺสการกา สงฺฆเอ อธิกรณการกา, เยปิ จณฺเณ ภิกฺขุ ภณฺทนาการกา กลหการกา วิวาทการกา ภสฺสการกา สงฺฆเอ อธิกรณ- การกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทฺนติ – ‘‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสีฯ พลวาทลวํ ปฏิมนฺเตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตตฺรา จ พฺยตตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตตฺตรา จ ฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปิ ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’’ติฯ เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺทนฺนานิ อุปฺปชฺชนฺติ อุปฺปน- นานิ จ ภณฺทนฺนานิ ภิยโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนตีฯ ये ते ภิกฺขุ อปฺปิจฺฉา...เป... เต อฺชฺฌายนฺติ ชิย- ยนฺติ วิปาเจนฺติ – ‘‘กลณฺหิ นาม ปณฺฑกฺโขโลหิตกา ภิกฺขุ อตฺตนา ภณฺทนาการกา กลหการกา วิวาทการ- กา ภสฺสการกา สงฺฆเอ อธิกรณการกา, เยปิ จณฺเณ ภิกฺขุ ภณฺทนาการกา กลหการกา วิวาทการกา ภสฺสการกา สงฺฆเอ อธิกรณการกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทฺนติ – ‘‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสีฯ พลวาทลวํ ปฏิมนฺเตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตตฺรา จ พฺยตตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตตฺตรา จ ฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปิ ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’’ติฯ เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺทนฺนานิ อุปฺปชฺชนฺติ อุปฺปนฺนานิ จ ภณฺทนฺนานิ ภิยโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนตี’’ติฯ

๒. อถ โข เต ภิกฺขุ ภควโต เอตฺมตถํ อารโจะสฺสฯ อถ โข ภควา เอตฺสฺมิ นินทาเน เอตฺสฺมิ ปกรเณ ภิกฺขุสงฺฆํ สนนฺิปาตาเปตฺวา ภิกฺขุ ปฏฺิพฺจฺฉิ – ‘‘สจฺจํ กิร, ภิกฺขเว, ปณฺฑกฺโขโลหิตกา ภิกฺขุ อตฺตนา ภณฺทน- การกา กลหการกา วิวาทการกา ภสฺสการกา สงฺฆเอ อธิกรณการกา, เยปิ จณฺเณ ภิกฺขุ ภณฺทนาการกา กลหการกา วิวาทการกา ภสฺสการกา สงฺฆเอ อธิกรณการกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทฺนติ – ‘‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสี ฯ พลวาทลวํ ปฏิมนฺเตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตตฺรา จ พฺยตตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตตฺตรา จ ฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปิ ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’’ติฯ เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺทนฺนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนานิ จ ภณฺทนฺนานิ ภิยโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนตี’’- ติ? ‘‘สจฺจํ ภควา’’ติฯ วิครหิ พุทฺโธ ภควา – ‘‘อนนฺจจฺฉวิกํ, ภิกฺขเว, เตสํ โมฆปฺริसानํ อนนฺโลมิกํ อปฺปติ- รูปํ อสฺสามณฺกํ อกฺปิยํ อกรณฺียํ กลณฺหิ นาม เต, ภิกฺขเว, โมฆปฺริสา อตฺตนา ภณฺทนาการกา...เป... สงฺฆเอ อธิกรณการกา, เยปิ จณฺเณ ภิกฺขุ ภณฺทนาการกา...เป... สงฺฆเอ อธิกรณ- การกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทฺนติ – ‘‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสีฯ พลวาทลวํ ปฏิมนฺเตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตตฺรา จ พฺยตตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตตฺตรา จ ฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปิ ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’’ติ ? เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺทนฺนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนานิ จ ภณฺทนฺนานิ ภิยโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนตีฯ เนตํ, ภิกฺขเว, อปฺปสฺนฺนํ วา ปสฺสาทาย ปสฺนฺนํ วา ภิยโยภาวายฯ อถ ชเวตํ, ภิกฺขเว, อปฺปสฺนฺนํญเจว อปฺปสฺสาทาย ปสฺนฺนํญจ เอกจฺจํ อณฺญตฺตยา’’ติ ฯ

อถ โข ภควา เต ภิกฺขุ อนกฺปรียาเยน วิครหิตฺวา พุทฺธตตาย ทฺุโปสฺตตาย มหิจฺฉตตาย อสนฺตุภฺฐิ- ตตาย สงฺคณิกาย โกสฺชชฺส อวณฺณํ ภาสีตฺวา อนกฺปรียาเยน สุภฺรตตาย สุโปสฺตตาย อปฺปิจฺฉสฺส สนฺตุภฺฐิสฺส สลฺเลขสฺส จฺตสฺส ปาสาทิกสฺส อปฺยจฺส วิริยารมฺภสฺส วณฺณํ ภาสีตฺวา ภิกฺขุณํ ตทฺนฺจจฺฉวิกํ ตทฺนฺโลมิกํ ธมฺมํ กถํ กถฺวา ภิกฺขุ อามนฺเตสี – ‘‘เตน หิ, ภิกฺขเว, สงฺโฆ ปณฺฑกฺโขโลหิตกานํ ภิกฺขุณํ ตชฺชนฺียกมฺมํ กโรตฺฯ เอวญจ ปน, ภิกฺขเว, กาทพฺพํฯ ปฐมํ ปณฺฑกฺโขโลหิตกา ภิกฺขุ โจเทตพฺพา, โจเทตฺวา สาเรตพฺพา, สาเรตฺวา อาปตฺตี อารโเปตพฺพา, อาปตฺตี อารโเปตฺวา พฺยตฺเตน ภิกฺขุณา ปฏฺิพฺเลน สงฺโฆ ญาเปตพฺโพ –

๓. “สุณาคู เม, ภนเต, สงฺโฆฯ อิมะ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกา ภิกฺขุ อตฺตนา ภณฺฑนการกา กลหการกา วิวาทการกา ภสฺสการกา สงฺเข อธิกรณการกา, เยปิ จญฺญะ ภิกฺขุ ภณฺฑนการกา กลหการกา วิวาท- การกา ภสฺสการกา สงฺเข อธิกรณการกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทนฺติ – ‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสิฯ พลวาทลวํ ปฏิมฺนเตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตฺตรา จ พยตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตฺตรา จฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปี ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’ติฯ เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺฑนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนานิ จ ภณฺฑนานิ ภियโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนฺติฯ ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลลํ, สงฺโฆ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนีย- กम्मํ กเรยฺยฯ เอสา ญตฺติฯ

“สุณาคู เม, ภนเต, สงฺโฆฯ อิมะ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกา ภิกฺขุ อตฺตนา ภณฺฑนการกา...เป.... สงฺเข อธิกรณ- การกา, เยปิ จญฺญะ ภิกฺขุ ภณฺฑนการกา...เป.... สงฺเข อธิกรณการกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทนฺติ – ‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสิฯ พลวาทลวํ ปฏิมฺนเตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตฺตรา จ พยตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตฺตรา จฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปี ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’ติฯ เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺฑนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนานิ จ ภณฺฑนานิ ภियโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนฺติฯ สงฺโฆ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนียกम्मํ กโรติฯ ยสฺสายสมฺโต ขมฺติ ปณฺฑุก- โลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนียสฺส กम्मสฺส กรณํ, โส ตุนฺหสฺส; ยสฺส นกฺขมฺติ, โส ภาเสยฺยฯ

“ทุติยฺมปี เอตฺมตฺถํ วทามิ – สุณาคู เม, ภนเต, สงฺโฆฯ อิมะ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกา ภิกฺขุ อตฺตนา ภณฺฑนการกา...เป.... สงฺเข อธิกรณการกา, เยปิ จญฺญะ ภิกฺขุ ภณฺฑนการกา...เป.... สงฺเข อธิกรณ- การกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทนฺติ – ‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสิฯ พลวาทลวํ ปฏิมฺนเตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตฺตรา จ พยตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตฺตรา จฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปี ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’ติฯ เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺฑนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนานิ จ ภณฺฑนานิ ภियโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนฺติฯ สงฺโฆ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนียกम्मํ กโรติฯ ยสฺสายสมฺโต ขมฺติ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนียสฺส กम्मสฺส กรณํ, โส ตุนฺหสฺส; ยสฺส นกฺขมฺติ, โส ภาเสยฺยฯ

“ตติยฺมปี เอตฺมตฺถํ วทามิ – สุณาคู เม, ภนเต, สงฺโฆฯ อิมะ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกา ภิกฺขุ อตฺตนา ภณฺฑนการกา...เป.... สงฺเข อธิกรณการกา, เยปิ จญฺญะ ภิกฺขุ ภณฺฑนการกา...เป.... สงฺเข อธิกรณ- การกา เต อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทนฺติ – ‘มา โข ตุมฺเห, आयสมฺนโต, เอโส อเชสิฯ พลวาทลวํ ปฏิมฺน- เตถฯ ตุมฺเห เตน ปณฺฑิตฺตรา จ พยตฺตรา จ พหุสฺสุตฺตรา จ อลฺมตฺตรา จฯ มา จสฺส ภายิตถฯ มยฺมปี ตุมฺหากํ ปกฺขา ภวิสฺสามา’ติฯ เตน อนุปฺปนฺนานิ เจว ภณฺฑนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนานิ จ ภณฺฑนานิ ภियโยภาวาย เวปฺลุลาย สํวตฺตฺนฺติฯ สงฺโฆ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนียกम्मํ กโรติฯ ยสฺสายสมฺโต ขมฺติ ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนียสฺส กम्मสฺส กรณํ, โส ตุนฺหสฺส; ยสฺส นกฺขมฺติ, โส ภาเสยฺยฯ

“กตํ สงฺเขน ปณฺฑุกฺโขลิตฺตกาํ ภิกฺขุํ ตชฺชนียกम्मํฯ ขมฺติ สงฺฆสฺส, ตสฺมา ตุนฺหิ, เอวเมตํ ธารยา มิ’ติฯ

อธมมกมฺมทฺวาทสกํ

๔. “ตีหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมฺนนาคตํ ตชฺชนียกम्मํ อธมมกมฺมญจ โหติ, อวิญญกมฺมญจ, ทฺวูปสนฺตญจฯ อสมฺมุขา กตํ โหติ, อปฺปฏิปฺจฉา กตํ โหติ, อปฺปฏิญฺญาย กตํ โหติ – อิมะหิ โข, ภิกฺขเว, ตีหฺงเคหิ สมฺนนาคตํ ตชฺชนียกम्मํ อธมมกมฺมญจ โหติ, อวิญญกมฺมญจ, ทฺวูปสนฺตญจ ฯ

“อปเรหิปี, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตํ ตชชนียกมมํ ฌมมกมมณจ โหติ, วินยกมมณจ, สุวุปสนตณจฯ อापตฺติ อาโรเปตฺวา กตํ โหติ, ฌมฺเมน กตํ โหติ, สมคเคน กตํ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตํ ตชชนียกมมํ ฌมมกมมณจ โหติ, วินยกมมณจ, สุวุปสนตณจฯ ฌมมกมมทฺวาทสํ นินฺนุจฺจิตํ ฯ

อากงขมานฉกฺกํ

๖. “ตีหิ, ภิกขเว, องคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ ภณฺฑนการโก โหติ กลหการโก วิวาทการโก ภสสการโก สงฺฆे อธิกรณการโก; พาลโ โหติ อพฺยตฺโต อापตฺติพฺหุโล อนปทาโน; คิหิสฺสํกุโร วิหริติ อนนฺโลมิเกหิ คิหิสฺสคคะหิ – อิเมหิ โข, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ

“อปเรหิปี, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ อธิสึเล สึลวิปฺนโน โหติ, อชฺมาจาเร อจฺจารวิปฺนโน โหติ, อติทิกฺกุริยา ทิกฺกุริวิปฺนโน โหติ – อิเมหิ โข, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ

“อปเรหิปี, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสติ, ฌมฺมสฺส อวณฺณํ ภาสติ, สงฺฆสฺส อวณฺณํ ภาสติ – อิเมหิ โข, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ

“ติณฺณํ, ภิกขเว, ภิกขุณํ, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ เอโก ภณฺฑนการโก โหติ กลหการโก วิวาทการโก ภสสการโก สงฺฆे อธิกรณการโก; เอโก พาลโ โหติ อพฺยตฺโต อापตฺติพฺหุโล อนปทาโน; เอโก คิหิสฺสํกุโร วิหริติ อนนฺโลมิเกหิ คิหิสฺสคคะหิ – อิเมสํ โข, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุณํ, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ

“อปเรสมฺปิ, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุณํ, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ เอโก อธิสึเล สึลวิปฺนโน โหติ, เอโก อชฺมาจาเร อจฺจารวิปฺนโน โหติ, เอโก อติทิกฺกุริยา ทิกฺกุริวิปฺนโน โหติ – อิเมสํ โข, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุณํ, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺย ฯ

“อปเรสมฺปิ, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุณํ, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ เอโก พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสติ, เอโก ฌมฺมสฺส อวณฺณํ ภาสติ, เอโก สงฺฆสฺส อวณฺณํ ภาสติ – อิเมสํ โข, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุณํ, อากงขมานโน สงฺโฆ, ตชชนียกมมํ กเรยฺยฯ

อากงขมานฉกฺกํ นินฺนุจฺจิตํ ฯ

อฏฺฐารสวตฺตํ

๗. “ตชชนียกมมกเตน, ภิกขเว, ภิกขุณา สมมา วตฺตติตฺตพฺพํฯ ตตฺตรายํ สมมาวตฺตนา – น อุปสมปาเทตฺตพฺพํ, น นิสฺสโย ทาทพฺโพ, น สามณฺเโร อฏฺฐารสวตฺตพฺโพ, น ภิกขุโนวาทกสมฺมุติ สาทิตพฺพา, สมฺมเตนปี ภิกขุณิโย น โววทิตพฺพาฯ ยาย อापตฺติยา สงฺฆเณ ตชชนียกมมํ กตํ โหติ สา อापตฺติ น อापชฺชิตพฺพา, อณฺญา วา ตาทิสิกา, ตโต วา ปาปีภูตฺตรา; กมฺมํ น ครหิตพฺพํ, กมฺมิกา น ครหิตพฺพาฯ น ปกตตตสฺส ภิกขุโน อฺโปสฺสโก ฐเปตฺตพฺโพ, น ปวารณา ฐเปตฺตพฺพา, น สวจฺนียํ กาทพฺพํ, น อนฺวาโท ปฏฺฐเปตฺตพฺโพ, น โอกาโส กาทเรตฺตพฺโพ, น โจเทตฺตพฺโพ, น สารเรตฺตพฺโพ, น ภิกขุหิ สมปโยเชตฺตพฺพ’นฺติ ฯ ตชชนียกมฺเม อฏฺฐารสวตฺตํ นินฺนุจฺจิตํฯ

นปปฏิปฺปสสมเฑตฺตพฺพอฏฺฐารสํ

๘. อถ โข สงฺฆเ ปณฺฑกฺโขลหิตกานํ ภิกฺขุณฺํ ตชฺชนียกมฺมํ อกาสิฯ เต สงฺเขน ตชฺชนียกมฺมกตา สมนฺมา วตตนฺติ, โลมํ ปาเตนฺติ, เนตถารํ วตตนฺติ, ภิกฺขุ อฺปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทนฺติ – “มยฺ, อาวฺโส, สงฺเขน ตชฺชนียกมฺมกตา สมนฺมา วตตาม, โลมํ ปาเตม, เนตถารํ วตตาม, กถํ นฺ โข อมฺเหติ ปฺปฏิปชฺชิตพฺพ” นฺติ? ภิกฺขุ ภควโต เอตมตถํ อโรเจสฺสุ...เป...ฯ “เตนฺ ทิ, ภิกฺขเว, สงฺฆเ ปณฺฑกฺโขลหิตกานํ ภิกฺขุณฺํ ตชฺชนียกมฺมํ ปฺปฏิปสฺสมเกตฺฯ”

ปฺลจฺหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ นปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ อฺปสมฺปาเทติ, นิสฺสยํ เทติ, สามเณรํ อฺปฏฺฐาเปติ, ภิกฺขุโนวาทกสมฺมุติ สาทิยติ, สมนฺโตปิ ภิกฺขุณฺิโย โอวทติ – อิมฺเหิ โข, ภิกฺขเว, ปฺลจฺหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ นปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ

“อฺปรเหปิ, ภิกฺขเว, ปฺลจฺหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ นปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ ยาย อปาตฺตติยา สงฺเขน ตชฺชนียกมฺมํ กตํ โหติ ตํ อปาตฺตฺติ อปาชชติ, อถญฺญํ วา ตาทิสิกํ, ตโต วา ปาปิฏฺฐตรํ; กมฺมํ ครหติ, กมฺมิเก ครหติ – อิมฺเหิ โข, ภิกฺขเว, ปฺลจฺหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ นปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํ”

“อฏฺฐหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ นปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ ปกตตตสฺส ภิกฺขุโน อฺโปสถํ ฐเปติ, ปวารณํ ฐเปติ, สวจนฺนํ กโรติ, อนฺนวาทํ ปฏฺฐเปติ, โอกาสํ กาทเรติ, โจเทติ, สารเอติ, ภิกฺขุหิ สมฺปโยเชติ- อิมฺเหิ โข, ภิกฺขเว, อฏฺฐหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ นปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ

นปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพอฏฺฐารสํ นินฺนฺตํ

ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพอฏฺฐารสํ

๙. “ปฺลจฺหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ น อฺปสมฺปาเทติ, น นิสฺสยํ เทติ, น สามเณรํ อฺปฏฺฐาเปติ, น ภิกฺขุโนวาทกสมฺมุติ สาทิยติ, สมนฺโตปิ ภิกฺขุณฺิโย น โอวทติ – อิมฺเหิ โข, ภิกฺขเว, ปฺลจฺหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํ

“อฺปรเหปิ, ภิกฺขเว, ปฺลจฺหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ ยาย อปาตฺตติยา สงฺเขน ตชฺชนียกมฺมํ กตํ โหติ ตํ อปาตฺตฺติ น อปาชชติ, อถญฺญํ วา ตาทิสิกํ, ตโต วา ปาปิฏฺฐตรํ; กมฺมํ น ครหติ, กมฺมิเก น ครหติ – อิมฺเหิ โข, ภิกฺขเว, ปฺลจฺหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํ”

“อฏฺฐหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ตชฺชนียกมฺมํ ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํ”

น ปกตตตสฺส ภิกฺขุโน อฺโปสถํ ฐเปติ, น ปวารณํ ฐเปติ, น สวจนฺนํ กโรติ, น อนฺนวาทํ ปฏฺฐเปติ, น โอกาสํ กาทเรติ, น โจเทติ, น สารเอติ, น ภิกฺขุหิ สมฺปโยเชติ – อิมฺเหิ โข, ภิกฺขเว, อฏฺฐหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน, ตชฺชนียกมฺมํ ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํ”

ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพอฏฺฐารสํ นินฺนฺตํ

๑๐. “เอวญจ ปน, ภิกฺขเว, ปฺปฏิปสฺสมเกตพฺพํฯ เตหิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑกฺโขลหิตเกหิ ภิกฺขุหิ สงฺฆํ อฺปสงฺกมิตฺวา เอกํ อุตฺตราสงคํ กริตฺวา วุฑฺฒานํ ภิกฺขุณฺํ ปาเท วทิตฺวา อุกฺกุภิกํ นิสฺสิตฺวา อถชฺลํ ปคฺคเหตฺวา เอวมฺสฺส วจฺนํ – “มยฺ, ภนฺเต, สงฺเขน ตชฺชนียกมฺมกตา สมนฺมา วตตาม, โลมํ ปาเตม, เนตถารํ วตตาม, ตชฺชนียสฺส กมฺมสฺส ปฺปฏิปสฺสทฺธี ยาจามา’ติฯ” ทฺติยมฺปิ ยาจิตพฺพาฯ ตฺติยมฺปิ ยาจิตพฺพาฯ พยตฺเตน ภิกฺขุณา ปฏฺิพเลน สงฺฆเ ฉฺยาเปตพฺโพ –

“สุณาคู เม, ภนเต, สงโฆฯ อิเม ปณทุกโลหิตกา ภิกขุ สงเขน ตชชนียกมมกตา สมมา วตตนติ, โลมึ ปาเตนติ, เนตถาริ วตตนติ, ตชชนียสส กम्मสส ปฏิปปสสทธิ ยาจันติฯ ยถิ สงขสส ปตตกลลั, สงโฆ ปณทุกโลหิต-กานั ภิกขุณั ตชชนียกมมึ ปฏิปปสสมภะยฯ เอสา ญุตติฯ

“สุณาคู เม, ภนเต, สงโฆฯ อิเม ปณทุกโลหิตกา ภิกขุ สงเขน ตชชนียกมมกตา สมมา วตตนติ, โลมึ ปาเตนติ, เนตถาริ วตตนติ, ตชชนียสส กम्मสส ปฏิปปสสทธิ ยาจันติฯ สงโฆ ปณทุกโลหิตกานั ภิกขุณั ตชชนีย-กมมึ ปฏิปปสสมภะติฯ ยสสายสมโต ขมติ ปณทุกโลหิตกานั ภิกขุณั ตชชนียสส กम्मสส ปฏิปปสสทธิ, โส ตุนหสส; ยสส นกขมติ, โส ภาเสยฯ

“ทุติยมปิ เอตมตถั วทามิ – สุณาคู เม, ภนเต, สงโฆฯ อิเม ปณทุกโลหิตกา ภิกขุ สงเขน ตชชนีย-กมมกตา สมมา วตตนติ, โลมึ ปาเตนติ, เนตถาริ วตตนติ, ตชชนียสส กम्मสส ปฏิปปสสทธิ ยาจันติฯ สงโฆ ปณทุกโลหิตกานั ภิกขุณั ตชชนียกมมึ ปฏิปปสสมภะติฯ ยสสายสมโต ขมติ ปณทุกโลหิตกานั ภิกขุณั ตชชนียสส กम्मสส ปฏิปปสสทธิ, โส ตุนหสส; ยสส นกขมติ, โส ภาเสยฯ

“ตติยมปิ เอตมตถั วทามิ – สุณาคู เม, ภนเต, สงโฆฯ อิเม ปณทุกโลหิตกา ภิกขุ สงเขน ตชชนียกมมกตา สมมา วตตนติ, โลมึ ปาเตนติ, เนตถาริ วตตนติ, ตชชนียสส กम्मสส ปฏิปปสสทธิ ยาจันติฯ สงโฆ ปณทุกโลหิตกานั ภิกขุณั ตชชนียกมมึ ปฏิปปสสมภะติฯ ยสสายสมโต ขมติ ปณทุกโลหิตกานั ภิกขุณั ตชชนียสส กम्मสส ปฏิปปสสทธิ, โส ตุนหสส; ยสส นกขมติ, โส ภาเสยฯ “ปฏิปปสสทธิ สงเขน ปณทุกโลหิตกานั ภิกขุณั ตชชนียกมมึฯ ขมติ สงขสส, ตสมา ตุนหิ, เอเวเมตัง ธารยามิ”ติ ฯ

ตชชนียกมมึ นิฐิตุ ปฐมึ ฯ

๑๑. เตน โข ปน สมเยน อายสมา เสยยสโก พาลโ โหติ อพยตโต อาปตติพหุโล อนปทาน; คิหิสัญญู วิหริต อนนุโลมิเกหิ คิหิสัคเคหิ; อปีสสุ ภิกขุ ปกตา ปริวาสั เทนตา มุลาเย ปฏิกสสนตา มานตตัง เทนตา อพเภนตาฯ เย เต ภิกขุ อปปัจฉา...เป.... เต อชฌายันติ ชียันติ วิปาเจนติ – “กถหิ นาม อายสมา เสยยสโก พาลโ ภวิสสติ อพยตโต อาปตติพหุโล อนปทาน; คิหิสัญญู วิหริสสติ อนนุโลมิเกหิ คิหิสัคเคหิ; อปีสสุ ภิกขุ ปกตา ปริวาสั เทนตา มุลาเย ปฏิกสสนตา มานตตัง เทนตา อพเภนตา”ติฯ อถ โข เต ภิกขุ ภควโต เอตมตถั อโรเจสุฯ

อถ โข ภควา เอตสมึ นิทานเ เอตสมึ ปกรเณ ภิกขุสงฆ์ สนนีปาตาเปตวา ภิกขุ ปฏิปุจฉิ – “สจจัน กิร, ภิกขเว, เสยยสโก ภิกขุ พาลโ อพยตโต อาปตติพหุโล อนปทาน; คิหิสัญญู วิหริต อนนุโลมิเกหิ คิหิสัคเคหิ; อปีสสุ ภิกขุ ปกตา ปริวาสั เทนตา มุลาเย ปฏิกสสนตา มานตตัง เทนตา อพเภนตา”ติ? “สจจัน ภควา”ติฯ วิครหิ พุทโธ ภควา – “อนนุจฉวิกั, ภิกขเว, ตสส โมฆปุริสสส อนนุโลมิเก อปตติรูปุ อสสามณัง อกปิยั อกรณียั กถหิ นาม โส, ภิกขเว, โมฆปุริโส พาลโ ภวิสสติ อพยตโต อาปตติพหุโล อนปทาน; คิหิสัญญู วิหริสสติ อนนุโลมิเกหิ คิหิสัคเคหิ; อปีสสุ ภิกขุ ปกตา ปริวาสั เทนตา มุลาเย ปฏิกสสนตา มานตตัง เทนตา อพเภนตา ฯ เนตัง, ภิกขเว, อปุปสนนानัน วา ปสาทาย...เป.... วิครหิตวา...เป.... ฌมมึ กถั กตวา ภิกขุ อามนเตสิ – “เตนหิ, ภิกขเว, สงโฆ เสยยสสส ภิกขุโน นียสสกมมึ กโรตุ – นิสาย เต วตถพพนติฯ เอเวจ ปน, ภิกขเว, กาทพพิ ฯ ปฐมึ เสยยสโก ภิกขุ โจเทตพโพ, โจเทตวา สาเรตพโพ, สาเรตวา อาปตติ อโรเปตพโพ, อาปตติ อโรเปตวา พยตเตน ภิกขุณา ปฏิพเลน สงโฆ ญาเปตพโพ –

๑๒. “สุณาตุ เม, ภาเนเต, สงฺโฆฯ อัยฺ เสยฺยสโก ภิกฺขุ พาลโ อพฺยตฺโต อาปตฺติพฺหุโล อนปทาโน; คิหิสังฺฆุโร วิหริติ อนนฺโลมิเกหิ คิหิสังฺสคฺเคหิ; อปิสฺสุ ภิกฺขุ ปกตา ปริวาสฺ เทนตา มฺลยา ปฏิกฺกสนฺตมา นานตฺตํ เทนตา อพฺเภนตา ฯ ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺกลลฺ, สงฺโฆ เสยฺยสกฺกสฺ ภิกฺขุโน นียสฺสกมฺมํ กเรยฺย – นิสฺสาย เต วตฺถพฺพนฺติ ฯ เอสา ญฺตฺติ ฯ”

“สุณาตุ เม, ภาเนเต, สงฺโฆฯ อัยฺ เสยฺยสโก ภิกฺขุ พาลโ อพฺยตฺโต อาปตฺติพฺหุโล อนปทาโน; คิหิสังฺฆุโร วิหริติ อนนฺโลมิเกหิ คิหิสังฺสคฺเคหิ; อปิสฺสุ ภิกฺขุ ปกตา ปริวาสฺ เทนตา มฺลยา ปฏิกฺกสนฺตมา นานตฺตํ เทนตา อพฺเภนตาฯ สงฺโฆ เสยฺยสกฺกสฺ ภิกฺขุโน นียสฺสกมฺมํ กโรติ – นิสฺสาย เต วตฺถพฺพนฺติ ฯ ยสฺสายสมฺโตะ ขมฺติ เสยฺยสกฺกสฺ ภิกฺขุโน นียสฺสสฺส กมฺมสฺส กรณฺ – นิสฺสาย เต วตฺถพฺพนฺติ, โส ตฺถุณฺหสฺส; ยสฺส นกฺขมฺติ, โส ภาเสยฺยฯ”

“ทุติยมิปิ เอตมตฺถํ วทามิ...เป.... ตติยมิปิ เอตมตฺถํ วทามิ – สุณาตุ เม, ภาเนเต, สงฺโฆฯ อัยฺ เสยฺยสโก ภิกฺขุ พาลโ อพฺยตฺโต อาปตฺติพฺหุโล อนปทาโน; คิหิสังฺฆุโร วิหริติ อนนฺโลมิเกหิ คิหิสังฺสคฺเคหิ; อปิสฺสุ ภิกฺขุ ปกตา ปริวาสฺ เทนตา มฺลยา ปฏิกฺกสนฺตมา นานตฺตํ เทนตา อพฺเภนตาฯ สงฺโฆ เสยฺยสกฺกสฺ ภิกฺขุโน นียสฺสกมฺมํ กโรติ – นิสฺสาย เต วตฺถพฺพนฺติฯ ยสฺสายสมฺโตะ ขมฺติ เสยฺยสกฺกสฺ ภิกฺขุโน นียสฺสสฺส กมฺมสฺส กรณฺ – นิสฺสาย เต วตฺถพฺพนฺติ, โส ตฺถุณฺหสฺส; ยสฺส นกฺขมฺติ, โส ภาเสยฺยฯ”

“กตฺ สงฺเขน เสยฺยสกฺกสฺ ภิกฺขุโน นียสฺสกมฺมํ – นิสฺสาย เต วตฺถพฺพนฺติฯ ขมฺติ สงฺฆสฺส, ตสฺมา ตฺถุณฺหิ, เอวเมตฺ ธารยามี”ติฯ”

อธมมกมฺมทฺวาทสฺกํ

๑๓. “ตีหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคตฺ นียสฺสกมฺมํ อธมมกมฺมญฺจ โหติ, อวิญญกมฺมญฺจ, ทฺวูปสนฺตญฺจฯ อสมฺมุขา กตฺ โหติ, อปฺปฏิปฺจฉา กตฺ โหติ, อปฺปฏิญฺญา กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ตีหฺงเคหิ สมนฺนาคตฺ นียสฺสกมฺมํ อธมมกมฺมญฺจ โหติ, อวิญญกมฺมญฺจ, ทฺวูปสนฺตญฺจฯ”

“อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว, ตีหฺงเคหิ สมนฺนาคตฺ นียสฺสกมฺมํ อธมมกมฺมญฺจ โหติ, อวิญญกมฺมญฺจ, ทฺวูปสนฺตญฺจฯ อนาปตฺติยา กตฺ โหติ, อเทสฺนาคา มิ นียา อาปตฺติยา กตฺ โหติ, เทสิตฺยา อาปตฺติยา กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ตีหฺงเคหิ สมนฺนาคตฺ นียสฺสกมฺมํ อธมมกมฺมญฺจ โหติ, อวิญญกมฺมญฺจ, ทฺวูปสนฺตญฺจฯ”

“อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว, ตีหฺงเคหิ สมนฺนาคตฺ นียสฺสกมฺมํ อธมมกมฺมญฺจ โหติ, อวิญญกมฺมญฺจ, ทฺวูปสนฺตญฺจฯ อโจเทตฺวา กตฺ โหติ, อสारेตฺวา กตฺ โหติ, อาปตฺตี อนาโรเปตฺวา กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ตีหฺงเคหิ สมนฺนาคตฺ นียสฺสกมฺมํ อธมมกมฺมญฺจ โหติ, อวิญญกมฺมญฺจ, ทฺวูปสนฺตญฺจฯ”

“อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว...เป.... อสมฺมุขา กตฺ โหติ, อธมฺเมน กตฺ โหติ, วคฺเคน กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว...เป....ฯ” “อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว...เป.... อปฺปฏิปฺจฉา กตฺ โหติ, อธมฺเมน กตฺ โหติ, วคฺเคน กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว...เป....ฯ” “อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว...เป.... อปฺปฏิญฺญา กตฺ โหติ, อธมฺเมน กตฺ โหติ, วคฺเคน กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว...เป....ฯ” “อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว...เป.... อนาปตฺติยา กตฺ โหติ, อธมฺเมน กตฺ โหติ, วคฺเคน กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว...เป....ฯ” “อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว...เป.... อเทสฺนาคา มิ นียา อาปตฺติยา กตฺ โหติ, อธมฺเมน กตฺ โหติ, วคฺเคน กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว...เป....ฯ” “อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว...เป.... เทสิตฺยา อาปตฺติยา กตฺ โหติ, อธมฺเมน กตฺ โหติ, วคฺเคน กตฺ โหติ – อิเมหิ โข, ภิกฺขเว...เป....ฯ” “อปฺเรหิปิ, ภิกฺขเว...เป.... อโจเทตฺวา กตฺ โหติ, อธมฺเมน กตฺ โหติ, วคฺเคน กตฺ โหติ –

“อปเรหิปี, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา อธิสึเล สึลวิปฺนโน โหติ, อชฺมาจาเร อจฺจรวินฺนโน โหติ, อติทิกฺขุญฺจา ทิกฺขุวิปฺนโน โหติ – อิมฺเหติ โข, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา ฯ”

“อปเรหิปี, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสตี, ฌมฺมสฺส อวณฺณํ ภาสตี, สงฺขสฺส อวณฺณํ ภาสตี – อิมฺเหติ โข, ภิกขเว, ตีหังคะหิ สมณนาคตสฺส ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา ฯ”

“ติณฺณํ, ภิกขเว, ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา เอโก ฆณฺฑนการโก โหติ กลหการโก วิวาทการโก ฆสฺสการโก สงฺเข อธิรณการโก; เอโก พาลโ หติ, อพฺยตฺโต อาปตติพฺหุโล อนปทาน; เอโก คิหิสฺสภูริ วุหริติ อนนฺนุโลมิเกหิ คิหิสฺสคฺเคหิ – อิมฺสํ โข, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา ฯ”

“อปเรสมฺปิ, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา เอโก อธิสึเล สึลวิปฺนโน โหติ, เอโก อชฺมาจาเร อจฺจรวินฺนโน โหติ, เอโก อติทิกฺขุญฺจา ทิกฺขุวิปฺนโน โหติ – อิมฺสํ โข, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา ฯ”

“อปเรสมฺปิ, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา เอโก พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสตี, เอโก ฌมฺมสฺส อวณฺณํ ภาสตี, เอโก สงฺขสฺส อวณฺณํ ภาสตี – อิมฺสํ โข, ภิกขเว, ตินฺณํ ภิกขุโน, อากงขมาโน สงฺโฆ, นียสฺสกมฺมํ กเรยฺยา ฯ”

อากงขมานฉกฺกํ นิฏฺฐิตํ

อฏฺฐารสวตฺตํ

๑๖. “นียสฺสกมฺมกเตน, ภิกขเว, ภิกขุณา สมฺมา วตฺติตพฺพา ตตรายํ สมฺมาวตฺตนา – น อุปสมฺปาเทตพฺพํ, น นิสฺสโย ทาทพฺโพ, น สามเณโร อฏฺฐาเปตพฺโพ, น ภิกขุโนวาทกสมฺมุติ สาทิตพฺพา, สมฺมเตนปี ภิกขุณิโย น โวหิตพฺพา ยาย อาปตติยา สงฺเขน นียสฺสกมฺมํ กตํ โหติ สา อาปตติ น อาปชฺชิตพฺพา, อณฺญา วา ตาทิสิกา, ตโต วา ปาปิฏฺฐตรา; กมฺมํ น ครหิตพฺพํ, กมฺมิกา น ครหิตพฺพา น ปกตตสฺส ภิกขุโน อูโปสโส ฐเปตพฺโพ, น ปวารณา ฐเปตพฺพา, น สวณฺณํ กาทพฺพํ, น อนฺนวาโท ปฏฺฐาเปตพฺโพ, น โอกาโส การาเปตพฺโพ, น โจเทตพฺโพ, น สาเรตพฺโพ, น ภิกขุหิ สมฺปโยเชตพฺพํ”นติฯ

นียสฺสกมฺเม อฏฺฐารสวตฺตํ นิฏฺฐิตํ

๑๗. อถ โข สงฺโฆ เสยฺยสฺกสฺส ภิกขุโน นียสฺสกมฺมํ อกาสิ – นิสฺสาย เต วตฺถพฺพนติฯ โส สงฺเขน นียสฺส- กมฺมกโต กลยาณมิตเต เสวมาโน ฆมาโน ปยฺรุปาสมาโน อุทฺทิสาเปนโต ปริปุจฺจนโต พหุสฺสุโต โหติ, อาคตาคโม ฌมฺมโร วินยโร มาติกาโร ปณฺทิตो วียตโต เมธาวิ ลขซี กุกฺกจฺจโก ลิกฺขากาโมฯ สมฺมา วตฺตติ, โลมํ ปาเตติ, เนตถารํ วตฺตติ, ภิกขุ อุปสงฺกมิตวา เอวํ วเทติ – “อหํ, อาวุโส, สงฺเขน นียสฺสกมฺมกโต สมฺมา วตฺตามิ, โลมํ ปาเตมิ, เนตถารํ วตฺตามิฯ กถํ นุ โข มया ปฏิปชฺชิตพฺพํ”นติ? ภิกขุ กควโต เอตมตถํ อารุเจสุ...เป...ฯ “เตน หิ, ภิกขเว, สงฺโฆ เสยฺยสฺกสฺส ภิกขุโน นียสฺสกมฺมํ ปฏิปฺปสฺสมเกตุฯ

นปปฏิปฺปสฺสมเกตพฺพอฏฺฐารสกํ

๑๘. “ปณจหิ, ภิกขเว, อังคะหิ สมณนาคตสส ภิกขุโน นียสสกมมံ นปปฏิปปสสมภตพพํ อนุสมปาเทติ, นิสสยํ เทติ, สามเณรํ อนุภุทธาเปติ, ภิกขุโนวาทกสมมุติ สาทิยติ, สมมโตปิ ภิกขุณิโย โอวาทิ – อิมหิ โข, ภิกขเว, ปณจหังคะหิ สมณนาคตสส ภิกขุโน นียสสกมมံ นปปฏิปปสสมภตพพํ ฯ”

แปลข้อความเป็นภาษาไทย

[๑. ตัชชนียกรรม]

เรื่องภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ

[๑] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความ อื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความ บาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ แล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลายจงได้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุ นั้น อย่างกลัวภิกษุนั้น แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่าน” ทำให้ความบาดหมาง ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป

บรรดาภิกษุผู้มกน้อยสันโดษ มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา ตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหน พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ จึงก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรม ในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ แล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลายจงได้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุนั้น อย่างกลัวภิกษุนั้น แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่านฯ ดังนี้เล่า ทำให้ความบาดหมาง ที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป

[๒] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้น ได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรง

ทราบ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะ และพระโลหิตกะก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลายจงได้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถ กว่าภิกษุนั้น อย่างกลัวภิกษุนั้น แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่านฯ ดังนี้ ทำให้ ความบาดหมางที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป จริงหรือ”

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษ เหล่านั้นไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควร ทำเลย ภิกษุทั้งหลาย โฉนโมฆบุรุษทั้งหลายจึงก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่ออิริยกรรม ในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่อ อิริยกรรมในสงฆ์ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวก

ท่าน ท่านทั้งหลาย จงโต้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุอื่น อย่ากลัวภิกษุอื่น แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่าน ดังนี้เล่า ทำให้ความบาดหมางที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริงกลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใส ก็ไม่ เลื่อมใส ไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่บางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิพวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะโดยประการต่าง ๆ แล้ว จึงตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักราก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคน เลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักร้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการน่า เลื่อมใส การไม่สะสม การปรารถนาความเพียร โดยประการต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมมีกา ให้เหมาะสม ให้คล้อยตามกับเรื่องนั้นแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงลงตั้งขณิยกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ

วิธีลงตั้งขณิยกรรมและกรรมวาจา

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงลงตั้งขณิกรรมอย่างนี้ คือ เบื้องต้นพึงใจทพวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ครั้นแล้วให้ภิกษุเหล่านั้นให้การแล้วจึงปรับ

อาบัติ ครั้นปรับอาบัติแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

[๓] “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลายจงโต้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุอื่น อย่ากลัวภิกษุอื่น แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่าน ทำให้ความบาดหมางที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึง ลงตั้งขณิยกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ นี้เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไป หาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลายจงโต้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็น บัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุอื่น อย่ากลัว ภิกษุอื่น แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่าน” ทำให้ความบาดหมางที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป สงฆ์ลงตั้งขณิยกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ท่านรูปใดเห็นด้วยการลงตั้งขณิยกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พวกภิกษุนิสัยดีของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่ออธิกรณ์ ในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่อ อธิกรณ์ในสงฆ์ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลาย จงโต้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า

เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุหนึ่ง อย่างลัวภิกษุหนึ่ง แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่าน ทำให้ความบาดหมางที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป สงฆ์ ลงตชชนียกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการลงตชชนียกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าพวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่ออิถิภรณ์ ในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่อ อิถิภรณ์ในสงฆ์ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลาย จงได้ตอบให้แข็งขัน พวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุหนึ่ง อย่างลัวภิกษุหนึ่ง แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่าน ทำให้ความบาดหมางที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลูกกลมออกไป สงฆ์ ลงตชชนียกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ท่านรูปใดเห็นด้วย กับ การลงตชชนียกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ตชชนียกรรมสงฆ์ลงแล้วแก่พวกภิกษุนิสัยของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

อัมมกัมมทวาทสกะ ว่าด้วยตชชนียกรรมที่ไม่ชอบธรรม ๑๒ หมวด หมวดที่ ๑

[๔] ภิกษุทั้งหลาย ตชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบ ด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ

๑. ลงลับหลัง ๒. ลงโดยไม่สอบถาม ๓. ไม่ลงตามปฏิญญา

ภิกษุทั้งหลาย ตชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี (๑)

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย ตชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ

๑. ลงเพราะไม่ต้องอาบัติ ๒. ลงเพราะอาบัติที่เป็นอเทศนาคามินี ๓. ลงเพราะอาบัติที่แสดงแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย ตชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี (๒)

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย ตชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ ๑. ไม่โจทก่อนแล้วจึงลง ๒. ไม่ให้จำเลยให้การก่อนแล้วจึงลง ๓. ไม่ปรับอาบัติก่อนแล้วจึงลง ภิกษุทั้งหลาย ตชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี (๓)

หมวดที่ ๔

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ

๑. ไม่โจทก์ก่อนแล้วจึงลง ๒. ลงโดยไม่ชอบธรรม ๓. สงฆ์แบ่งพวกกันลง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี (๑๐)

หมวดที่ ๑๑

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ

๑. ไม่ให้จำเลยให้การก่อนแล้วจึงลง ๒. ลงโดยไม่ชอบธรรม ๓. สงฆ์แบ่งพวกกันลง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี (๑๑)

หมวดที่ ๑๒

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ

๑. ไม่ปรับอาบัติก่อนแล้วจึงลง ๒. ลงโดยไม่ชอบธรรม ๓. สงฆ์แบ่งพวกกันลง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็น กรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี (๑๒)

อัมมกัมมทวาทสกะ จป

อัมมกัมมทวาทสกะ

ว่าด้วยตัชชนียกรรมที่ชอบธรรม ๑๒ หมวด

หมวดที่ ๑

[๕] ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบ ด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงต่อหน้า ๒. ลงโดยสอบถามก่อน ๓. ลงตามปฏิญญา

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็น กรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๑)

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงเพราะต้องอาบัติ ๒. ลงเพราะอาบัติที่เป็นเทศนาคามินี ๓. ลงเพราะอาบัติที่ยังไม่ได้แสดง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๒)

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. โจทก์ก่อนแล้วจึงลง ๒. ให้จำเลยให้การก่อนแล้วจึงลง ๓. ปรับอาบัติก่อนแล้วจึงลง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๙)

หมวดที่ ๑๐

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. โจทก่อนแล้วจึงลง ๒. ลงโดยชอบธรรม ๓. สงฆ์พร้อมเพรียงกันลง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๑๐)

หมวดที่ ๑๑

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ให้จำเลยให้การก่อนแล้วจึงลง ๒. ลงโดยชอบธรรม ๓. สงฆ์พร้อมเพรียงกันลง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็น กรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๑๑)

หมวดที่ ๑๒

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ปรับอาบัติก่อนแล้วจึงลง ๒. ลงโดยชอบธรรม ๓. สงฆ์พร้อมเพรียงกันลง

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็น กรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๑๒)

ธัมมกัมมทวารสกะ จบ

อากังขมานฉักกะ

ว่าด้วยสงฆ์มุ่งหวังจะลงตัชชนียกรรม ๖ หมวด

หมวดที่ ๑

[๖] ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วย องค์ ๓ คือ ๑. ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ ๒. โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ ๑

๓. อยู่คู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล

(๑)

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วย

องค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง คือ ๑. มีศีลวิบัติในอธิศีล ๒. มีอาจารย์วิบัติในอัชฌาจารย์ ๓. มีทิฏฐิ

วิบัติในอติทิฏฐิ

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล

(๒)

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุที่ประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง คือ ๑. กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า ๒. กล่าวติเตียนพระธรรม ๓. กล่าวติเตียนพระสงฆ์
ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล (๓)

หมวดที่ ๔

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูป คือ ๑. รูปหนึ่งก่อความบาดหมาง ฯลฯ ก่ออิทธิภณในสงฆ์ ๒. รูปหนึ่งโง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ ๓. รูปหนึ่งอยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร
ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้แล (๔)

หมวดที่ ๕

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุอื่นอีก ๓ รูป คือ ๑. รูปหนึ่งมีศีลวิบัติในอธิศีล ๒. รูปหนึ่งมีอาจารย์วิบัติในอัชฌาจารย์ ๓. รูปหนึ่งมีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ
ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้แล (๕)

หมวดที่ ๖

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุอื่นอีก ๓ รูป คือ ๑. รูปหนึ่งกล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า ๒. รูปหนึ่งกล่าวติเตียนพระธรรม ๓. รูปหนึ่งกล่าวติเตียนพระสงฆ์
ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงตชชนียกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้แล (๖)
อากังขมานฉิกกะ จบ
อัญญารสวัตตะ
ว่าด้วยวัตร ๑๘ ข้อในตชชนียกรรม

[๗] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงตชชนียกรรมพึงประพฤติชอบ การประพฤติ ชอบในเรื่องนั้น ดังนี้ ๑. ไม่พึงให้อุปสมบท ๒. ไม่พึงให้นิสัย ๓. ไม่พึงใช้สามเณรอุปฐาก ๔. ไม่พึงรับแต่งตั้งเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ๕. แม่ได้รับแต่งตั้งแล้วก็ไม่พึงสั่ง ๖. ไม่พึงต้องอาบัติที่เป็นเหตุให้ถูกสงฆ์สั่งสอนภิกษุณีลงตชชนียกรรมอีก ๗. ไม่พึงต้องอาบัติอื่นทำนองเดียวกัน ๘. ไม่พึงต้องอาบัติที่เลวทรามกว่านั้น ๙. ไม่พึงตำหนิกรรม ๑๐. ไม่พึงตำหนิภิกษุผู้ทำกรรม ๑๑. ไม่พึงตอโอบสอแก่ปกติตตภิกษุ ๑๒. ไม่พึงดบวราณาแก่ปกติตตภิกษุ ๑๓. ไม่พึงทำการไต่สวน ๑๔. ไม่พึงเริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ๑๕. ไม่พึงขอโอกาสภิกษุอื่น ๑๖. ไม่พึงโจทภิกษุอื่น ๑๗. ไม่พึงให้ภิกษุอื่นให้การ ๑๘. ไม่พึงชักชวนกันก่อความทะเลาะ

อัญญารสวัตตะในตชชนียกรรม จบ

นัปปปฏิสสัมภัตัพพอัญญารสกะ

ว่าด้วยองค์ ๑๘ ของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงระงับตชชนียกรรม

[๘] ครั้งนั้น สงฆ์ได้ลงตชชนียกรรมแก่พวกภิกษุนิสัยติของพระปณทุกะและพระ โลหิตกะ พวกเธอถูกสงฆ์ลงตชชนียกรรมแล้วกลับประพฤติชอบ หายเย่อหยิ่ง กลับตัวได้ เข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้วกล่าวว่า “พวกกระผมถูกสงฆ์ลงตชชนียกรรมแล้วกลับประพฤติชอบ หายเย่อหยิ่ง กลับตัวได้ พวกกระผมจะปฏิบัติอย่างไรภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จึงระงับตัชชนียกรรม แก่พวกภิกษุ
นินิตของพระปณทุกะและพระโลหิตกะเถิด

หมวดที่ ๑

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ๑. ให้อุปสมบท
๒. ให้นิสัย ๓. ใช้สามเณรอุปฐาก ๔. รับแต่งตั้งเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ๕. แม้ได้รับแต่งตั้งแล้วก็ยังสั่ง
สอนภิกษุณี ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรม แก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล (๑)

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อีก อย่างหนึ่งคือ
๑. ต้องอาบัติที่เป็นเหตุให้ถูกสงฆ์ลงตัชชนียกรรม ๒. ต้องอาบัติอื่นทำนองเดียวกัน ๓. ต้องอาบัติที่เลว
ทรามกว่านั้น ๔. ตำหนักกรรม ๕. ตำหนักภิกษุผู้ทำกรรม ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่
ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ แล (๒)

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ ๑. งดอุโบสถ
แก่ปกติตตภิกษุ ๒. งดปวารณาแก่ปกติตตภิกษุ ๓. ทำการไต่สวน ๔. เริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ๕. ขอโอกาส
ภิกษุอื่น ๖. โจทภิกษุอื่น ๗. ให้ภิกษุอื่นให้การ ๘. ชักชวนกันก่อความทะเลาะ

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ เหล่านี้ แล (๓)

นัปปปฏิสสัมเภตัพพอฏฐารสกะ จบ

ปฏิสสัมเภตัพพอฏฐารสกะ

ว่าด้วยองค์ ๑๘ ของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรม

หมวดที่ ๑

[๙] ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ๑. ไม่ให้อุปสมบท
๒. ไม่ให้นิสัย ๓. ไม่ใช้สามเณรอุปฐาก ๔. ไม่รับแต่งตั้งเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ๕. แม้ได้รับแต่งตั้งแล้วก็ยังไม่สั่งสอนภิกษุณี

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ แล (๑)

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อีก อย่างหนึ่งคือ ๑.
ไม่ต้องอาบัติที่เป็นเหตุให้ถูกสงฆ์ลงตัชชนียกรรมอีก ๒. ไม่ต้องอาบัติอื่นทำนองเดียวกัน ๓. ไม่ต้อง
อาบัติที่เลวทรามกว่านั้น ๔. ไม่ตำหนักกรรม ๕. ไม่ตำหนักภิกษุผู้ทำกรรม

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล (๒)

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ ๑. ไม่งดอุโบสถ
แก่ปกติตตภิกษุ ๒. ไม่งดปวารณาแก่ปกติตตภิกษุ ๓. ไม่ทำการไต่สวน ๔. ไม่เริ่มอนุวาทาธิกรณ์
๕. ไม่ขอโอกาสภิกษุอื่น ๖. ไม่โจทภิกษุอื่น ๗. ไม่ให้ภิกษุอื่นให้การ ๘. ไม่ชักชวนกันก่อความทะเลาะ

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ เหล่านี้ แล (๓)

นัปปปฏิสสัมเภตัพพอฏฐารสกะ จบ

วิธีระงับตัชชนียกรรมและกรรมวาจา

[๑๐] ภิคุทั้งหลาย สงฆ์พึงระงับตัชฌนียกรรมอย่างนี้ คือ พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะ และพระโลहितกะพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิคุผู้แก่พรรษาทั้งหลาย นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่าน ผู้เจริญ พวกกระผมถูกสงฆ์ลงตัชฌนียกรรมแล้ว กลับประพฤติชอบ หายเย่อหยิ่ง กลับ ตัวได้ พวกกระผมจึงขอระงับตัชฌนียกรรม”

พึงขอแม่ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

พึงขอแม่ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ภิคุผู้ฉลาดสามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะและพระโลहितกะเหล่านี้ถูกสงฆ์ลงตัชฌนียกรรมแล้ว กลับประพฤติชอบ หายเย่อหยิ่ง กลับตัวได้ ขอระงับตัชฌนียกรรม ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงระงับตัชฌนียกรรมแก่พวกภิคุนีสิต ของพระปณทุกะและพระโลहितกะ นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะและพระโลहितกะเหล่านี้ถูกสงฆ์ลงตัชฌนียกรรมแล้ว กลับประพฤติชอบ หายเย่อหยิ่ง กลับ ตัวได้ ขอระงับตัชฌนียกรรม สงฆ์ระงับตัชฌนียกรรมแก่พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะ และพระโลहितกะแล้ว ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการระงับตัชฌนียกรรมแก่พวกภิคุนีสิต ของพระปณทุกะและพระโลहितกะ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้น พึงทักท้วง

แม่ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ฯลฯ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการระงับตัชฌนียกรรมแก่พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะและพระโลहितกะ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม่ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พวก

ภิคุนีสิตของพระปณทุกะและพระโลहितกะเหล่านี้ ถูกสงฆ์ลงตัชฌนียกรรมแล้ว กลับประพฤติชอบ หายเย่อหยิ่ง กลับตัวได้ ขอระงับตัชฌนียกรรม สงฆ์ระงับตัชฌนีย กรรมแก่พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะและพระโลहितกะแล้ว ท่านรูปใดเห็นด้วยกับ การระงับตัชฌนียกรรมแก่พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะและพระโลहितกะ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ตัชฌนียกรรมสงฆ์ระงับแล้วแก่พวกภิคุนีสิตของพระปณทุกะและพระโลहितกะ สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือความนี้นี้เป็นมติอย่างนี้

ตัชฌนียกรรมที่ ๑ จบ

๒. นิสกรรม

เรื่องภิคุเสยสกะ

[๑๑] สมัยนั้น ท่านพระเสยสกะเป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้อง อาบัติกำหนดไม่ได้ ชอบอยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่พวกปกติตตภิคุก็ให้ปริวาส ชักเข้าหาอาบัติเดิม ให้มานัตและอัพภานอยู่ บรรดาภิคุผู้มกน้อยสันโดษ ฯลฯ พวกกันดำหนี ประณาม โพนทะนาว่า โฉนภิคุเสยสกะ ผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่พวกปกติตตภิคุ ก็ให้ปริวาส ชักเข้าหาอาบัติเดิม ให้มานัตและอัพภานอยู่เล่า” แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุเสวยสกะเป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ อยู่คลุกคลีกับภคุหส์ถ์ด้วยการคลุกคลีกับภคุหส์ถ์ที่ไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่พวกปกตัตตภิกษุก็ให้ปริวาส ชักเข้าหาอาบัติเดิม ให้มานัตและอัพภานอยู่ จริงหรือ”

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโง่เขลา นั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย ภิกษุทั้งหลาย โฉนภิกษุเสวยสกะ ผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ อยู่คลุกคลีกับภคุหส์ถ์ด้วยการคลุกคลีกับภคุหส์ถ์ที่ไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่พวกปกตัตตภิกษุก็ให้ปริวาส ชักเข้าหาอาบัติเดิม ให้มานัตและอัพภานอยู่เล่า การกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” ครั้นทรงดำหนิแล้วจึงทรงแสดงธรรมีกถาแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลาย ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ สงฆ์จึงลงนियสกรรมแก่ภิกษุเสวยสกะ โดยสั่งให้ กลับไปถือนิสัยใหม่

สงฆ์จึงลงนियสกรรมอย่างนี้ คือ เบื้องต้นพึงโจทภิกษุเสวยสกะ ครั้นแล้วให้เธอให้การแล้วปรับอาบัติ ครั้นปรับอาบัติแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

[๑๒] ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุเสวยสกะนี้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ อยู่คลุกคลีกับภคุหส์ถ์ด้วยการคลุกคลีกับภคุหส์ถ์ ที่ไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่พวกปกตัตตภิกษุก็ให้ปริวาสชักเข้าหาอาบัติเดิม ให้มานัต และอัพภานอยู่ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงลงนियสกรรมแก่ภิกษุเสวยสกะ โดยสั่งให้ กลับไปถือนิสัยใหม่ นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุเสวยสกะนี้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ อยู่คลุกคลีกับภคุหส์ถ์ด้วยการคลุกคลีกับภคุหส์ถ์ที่ไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่พวกปกตัตตภิกษุก็ให้ปริวาส ชักเข้าหาอาบัติเดิม ให้มานัตและอัพภานอยู่ สงฆ์ลงนियสกรรมแก่ภิกษุเสวยสกะ โดยสั่งให้ กลับไปถือนิสัยใหม่ ท่านรูปใดเห็นด้วย กับการลงนियสกรรมแก่ภิกษุเสวยสกะ โดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุ เสวยสกะนี้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ อยู่คลุกคลีกับ ภคุหส์ถ์ด้วยการคลุกคลีกับภคุหส์ถ์ที่ไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่พวกปกตัตตภิกษุก็ให้ปริวาส ชักเข้าหาอาบัติเดิม ให้มานัตและอัพภานอยู่ สงฆ์ลงนियสกรรมแก่ภิกษุเสวยสกะ โดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่ ท่านรูปใดเห็นด้วย กับการลงนियสกรรมแก่ภิกษุเสวยสกะ โดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ฯลฯ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

นियสกรรม สงฆ์ลงแล้วแก่ภิกษุเสวยสกะ โดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่ สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมตอย่างนี้

อัมมกัมมทวาทสกะ

ว่าด้วยนियสกรรมที่ไม่ชอบธรรม ๑๒ หมวด

อัมมกัมมทวาทสกะ จบ

อัมมกัมมทวาทสกะ

ว่าด้วยนियสกรรมที่ชอบธรรม ๑๒ หมวด

หมวดที่ ๑

[๑๔] ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบ ด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงต่อหน้า ๒. ลงโดยสอบถามก่อน ๓. ลงตามปฏิญญา

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๑)

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงเพราะต้องอาบัติ ๒. ลงเพราะอาบัติที่เป็นเทศนาคามินี ๓. ลงเพราะอาบัติที่ยังไม่ได้แสดง

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๒)

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. โจทก่อนแล้วจึงลง ๒. ให้จำเลยให้การก่อนแล้วจึงลง ๓. ปรับอาบัติก่อนแล้วจึงลง

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๓)

หมวดที่ ๔

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงต่อหน้า ๒. ลงโดยชอบธรรม ๓. สงฆ์พร้อมเพรียงกันลง

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๔)

หมวดที่ ๕

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงโดยสอบถามก่อน ๒. ลงโดยชอบธรรม ๓. สงฆ์พร้อมเพรียงกันลง

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๕)

หมวดที่ ๖

ภิกษุทั้งหลาย นิสกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงตามปฏิญญา ๒. ลงโดยชอบธรรม ๓. สงฆ์พร้อมเพรียงกันลง

ภิกษุทั้งหลาย นิยสกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรม ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี (๑๒)

อัมมกัมมทวาทสกะ จบ

อากังขมานฉักกะ

ว่าด้วยสงฆ์มุ่งหวังจะลงนิยสกรรม ๖ หมวด

หมวดที่ ๑

[๑๕] ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วย องค์ ๓ คือ ๑. ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออหิกรณในสงฆ์ ๒. โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบตีกำหนดไม่ได้ ๓. อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล (๑)

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง คือ ๑. มีศีลวิบัติในอธิศีล ๒. มีอาจารย์วิบัติในอัชฌาจารย์ ๓. มีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล (๒)

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง คือ ๑. กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า ๒. กล่าวติเตียนพระธรรม ๓. กล่าวติเตียนพระสงฆ์

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล (๓)

หมวดที่ ๔

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูป คือ ๑. รูปหนึ่งก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออหิกรณในสงฆ์ ๒. รูปหนึ่งโง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบตีกำหนดไม่ได้ ๓. รูปหนึ่งอยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้แล (๔)

หมวดที่ ๕

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุอื่นอีก ๓ รูป คือ ๑. รูปหนึ่งมีศีลวิบัติในอธิศีล ๒. รูปหนึ่งมีอาจารย์วิบัติในอัชฌาจารย์ ๓. รูปหนึ่งมีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้แล (๕)

หมวดที่ ๖

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุอื่นอีก ๓ รูป คือ ๑. รูปหนึ่งกล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า ๒. รูปหนึ่งกล่าวติเตียนพระธรรม ๓. รูปหนึ่งกล่าวติเตียนพระสงฆ์

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง ฟังลงนิยสกรรมแก่ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้แล (๖)

อากังขมานฉักกะ จบ

อัญญารสวัตตะ

ว่าด้วยวัตร ๑๘ ข้อในนิยสกรรม

หมวดที่ ๑

[๑๖] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงนियสกรรมพึงประพฤดิชอบ การประพฤดิ ชอบในเรื่องนั้น ดังนี้ ๑. ไม่พึงให้อุปสมบท ๒. ไม่พึงให้นิสัย ๓. ไม่พึงใช้สามเณรอุปฐาก ๔. ไม่พึงรับแต่งตั้งเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ๕. แม้ได้รับแต่งตั้งแล้วก็ไม่พึงสั่งสอน ๖. ไม่พึงต้องอาบัติที่เป็นเหตุให้ถูกสงฆ์ภิกษุณีลงนियสกรรมอีก ๗. ไม่พึงต้องอาบัติอื่นทำนองเดียวกัน ๘. ไม่พึงต้องอาบัติที่เลวทรามกว่านั้น ๙. ไม่พึงตำหนิกรรม ๑๐. ไม่พึงตำหนิภิกษุผู้ทำกรรม ๑๑. ไม่พึงตอโบสถแก่ปกตัตตภิกษุ ๑๒. ไม่พึงงดบวราณาแก่ปกตัตตภิกษุ ๑๓. ไม่พึงทำการไต่สวน ๑๔. ไม่พึงเริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ๑๕. ไม่พึงขอโอกาสภิกษุอื่น ๑๖. ไม่พึงโจทภิกษุอื่น ๑๗. ไม่พึงให้ภิกษุอื่นให้การ ๑๘. ไม่พึงชักชวนกันก่อความทะเลาะ

อัฐารสวัตตะในนियสกรรม จบ

[๑๗] ครั้งนั้น สงฆ์ได้ลงนियสกรรมภิกษุเสยสกะ โดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่ ภิกษุเสยสกะนั้นถูกสงฆ์ลงนियสกรรมแล้วเสพ คบหา เข้าไปนั่งใกล้ภัลลยามิตร ขอให้แนะนำ ชักถามอยู่ จึงเป็นพหูสูต เขียวชาญปริยัติ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา กลับประพฤดิชอบ หายเยอหยิ่ง กลับตัวได้ เข้าไปหาพวกภิกษุ แล้วกล่าวว่า “กระผมถูกสงฆ์ลงนियสกรรมแล้ว กลับประพฤดิชอบ หายเยอหยิ่ง กลับตัวได้ กระผมจะปฏิบัติอย่างไร

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จงระงับนियสกรรม แก่ภิกษุเสยสกะ

นี้ปฏิบัติสัสมถัตถ์พ้ออัฐารสกะ

ว่าด้วยองค์ ๑๘ ของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงระงับนियสกรรม

หมวดที่ ๑

[๑๘] ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับนियสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ๑. ให้อุปสมบท ๒. ให้นิสัย ๓. ใช้สามเณรอุปฐาก ๔. รับแต่งตั้งเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ๕. แม้ได้รับแต่งตั้งแล้วก็ยังสั่งสอนภิกษุณี

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับนियสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ แล

หมวดที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับนियสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อีก อย่างหนึ่ง คือ ๑. ต้องอาบัติที่เป็นเหตุให้ถูก ๒. ต้องอาบัติอื่นทำนองเดียวกันสงฆ์ลงนियสกรรม ๓. ต้องอาบัติที่เลวทรามกว่านั้น ๔. ตำหนิกรรม

๕. ตำหนิภิกษุผู้ทำกรรม

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับนियสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ แล

หมวดที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับนियสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ อีกอย่างหนึ่ง คือ ๑. งดอุปโบสถแก่ปกตัตตภิกษุ ๒. งดบวราณาแก่ปกตัตตภิกษุ ๓. ทำการไต่สวน ๔. เริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ๕. ขอโอกาสภิกษุอื่น ๖. โจทภิกษุอื่น ๗. ให้ภิกษุอื่นให้การ ๘. ชักชวนกันก่อความทะเลาะ

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับนियสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ เหล่านี้ แล

นับปฏิปัสสัมภัตตัพพัญญูการสกะ จบ

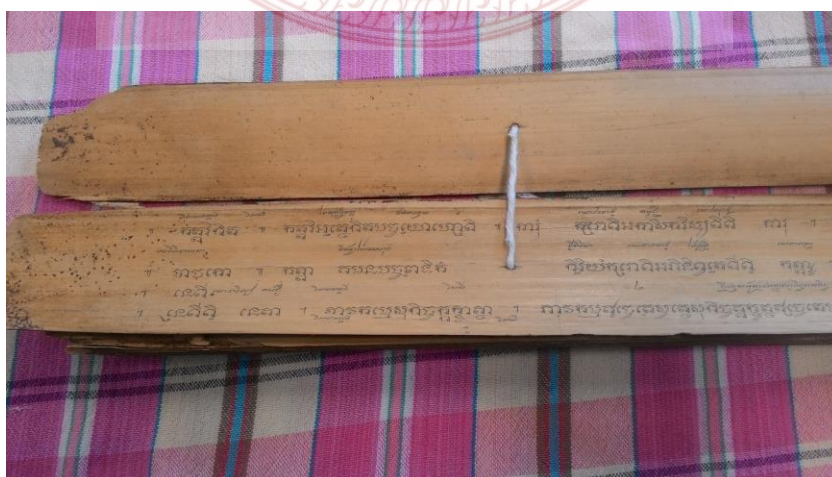
กล่าวโดยสรุป ในจุฬวรรคเริ่มต้นที่ผู้วิจัยได้เลือกศึกษา กล่าวถึงเรื่องตชฌนียกรรม และนียสกรรม ซึ่งปรากฏอยู่ในกัมมัคข์ชั้นธกะ ซึ่งว่าด้วยนิกคหกรรม นิคคหกรรม แปลว่า การกต การดำหนิ เป็น การลงโทษตามพระธรรมวินัย จัดเป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่ง นิคคหกรรมถือเป็นมาตรการลงโทษขั้นที่ ๒ หลังจากที่ปรับอาบัติภิกษุผู้ฝ่าฝืนละเมิดสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ หรือกฎข้อห้ามอื่นใด ตามสมควรแก่กรณีแล้ว สารสำคัญเกี่ยวกับตชฌนียกรรม คือกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้จะพึงชู่ หมายถึงนิกคหกรรมซึ่งสงฆ์ลงแก่ภิกษุผู้ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความ อื้อฉาว ก่ออธิกรณในสงฆ์ มีปฐมเหตุเมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พวกภิกษุนิสัยิตของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณในสงฆ์ นอกจากนี้ก็ยังเกี่ยวโยงส่งเสริมภิกษุเหล่าอื่นให้ทำความเสื่อมเสีย นี้ด้วยพระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งให้สงฆ์ลงตชฌนีย กรรมแก่พวกภิกษุนิสัยิตของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ

ส่วนนียสกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำให้เป็นผู้ไรยศ ได้แก่ การถอดยศหมายถึง นิคคหกรรมซึ่งสงฆ์ลงแก่ภิกษุผู้เียงเลา ไม่ฉลาด ผู้มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ ชอบอยู่คลุกคลี กับพวกคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควร

ปฐมเหตุแห่งนียสกรรม คือพระเสยยสกะเป็นผู้เียงเลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติ กำหนดไม่ได้ ขณะที่พวกปกตัตตภิกษุให้ปริวาส ชักทวนเข้าอาบัติเดิม ให้มานัตและอัphanอยู่ ก็ยังไป อยู่คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งให้สงฆ์ ลงนียสกรรม คือถอดยศโดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่

๓.๒ คัมภีร์อุณาภิกันท์

อุณาภิกันท์ เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์มูลกัจจายน์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการวิเคราะห์ศัพท์ด้วยวิธีที่ เรียกว่า “กิตก์” ผู้วิจัยพบต้นฉบับคัมภีร์ใบลาน ที่วัดบรมคงคา อำเภอพุทธไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ ๓.๒ คัมภีร์มูลกัจจายน์ ตอนอนุภาทิกัณฑ์ ฉบับอักษรขอม ภาษาบาลี

ผู้วิจัยได้ปริวรรตคัมภีร์อนุภาทิกัจจายน์จากต้นฉบับอักษรขอม ภาษาบาลี เป็นอักษรไทย ดังนี้

กตตริ กิต กตตริ อตเถ กิต ปจจโย โหนติ ฯ การุ กรโรติ กริสสตีติ การุ ฯ การโก ฯ กรณสีโลติ
 ฯ การโก การโก กรโรตีติ การโก ฯ ปาจโก ฯ กตตา ตมน ปจจจณนาทิกั กิริยั กรโรติ อภินิพพตตีติ
 กตตา ฯ ชนิดา ชเนตตีติ ชนิดา ฯ ปจิตา ปจิตตีติ ปจิตา เนตี เนตตีติ เนตา ฯ

ภาวกรรมเสถ กิจจกุกกขตเถ อิจเจเต ปจจยา โหนติ ฯ อุปสมปาเทตพัพ ภาวตา อุปสมปาหนียั
 อุป- สมปาเทตพัพ สยินียั สยิตพัพ กตตพัพ กรณียั กตตพัพ โภตตพัพ โอทโน ภาวตา ฯ ภุณณยตีติ
 พุตโต อสนินยติ อสิตพัพ อสนินยติ วสตพัพ ฯ อสิตั วสียเตติ อสิตั ฯ สยิตั สยียเตติ สยิตั ฯ ปจิจตั
 ปจจียเต ปจจตั ฯ กิณจิสสโย กิณจิสสยเต สยัน วา กิณจิสสโย กิณจิสสโย อีสสียเต สยัน วา พสสสโย
 ฯ ทุสสโย ทุสสยียเต สยัน วา ทุสสโย ฯ สุสสโย สุสสยียเต สยัน วา สุสสโย ฯ พสสกกัรี พสสักรียเต
 กรณ วา พสสกกัรี ฯ ทุกกรั สุกกรั ฯ

กมมนิ ทุตติยา ยกโค กมมนิ อตเถ ทุตติยาย วิภตตี ตตริกุกปจจโย โหติ ฯ ทานทินโน เทวธตโต
 ทายีติ ทินโน ฯ สีสั รกขีโต อรกขีติ รกขีโต ฯ ภตตั ภูตโต อภุณตีติ ภูตโต ฯ ครุมาปาสีโต อุปาสีติ
 อุปาสีโต ฯ

ขยทีหิ มนจโตโร ขิปิสุกุหฺวาทุหฺลูปิ อท อิจเจวมาทีหิ ธาตุหิ มนปจจโย โหติ มการสส จตโต
 ตี วา เขโม ขียเนติ อุปทม-วูปสคคาทಾಯติ เขโม ฯ ภีโย ภายิตพโพติ ภีโย ฯ สៃโม รสៃโย อภิสสวตีติ
 สៃโม ฯ โภโม อวูติ ติชนติ รุหตีติ โภโม ฯ โมโห ชุหาตีติ โมโห ฯ ราโม วาติ ติชนตีติ ราโม ฯ ฐโม
 อุทธี ภาตธฺนาติ เกมยตีติ ฐโม ฯ เหม หีโนติ ติถนติ เอตสมินติ โหโม ฯ โลโม อลจฺมมานิ ลฺนาติ
 ฉินทตีติ โลโม ฯ เปโม ปียิตพโพติ เปโม ฯ อตตา สุขทุกขั อทติ ภกขตีติ อตตา ฯ สุขทุกขั อทติ ภกขตี
 ตี อาตุมา ฯ

สมาทีหิ ฌมา ฯ ส ม ท ม ท อ ห หุ หิ สี ภี ทา สา ยา ฐา ภ ส อิจเจวมาทีหิ ธาตุหิ ฌมปจจโย
 โหนติ ฯ สมโถ ปจจนิทกเมสสมติ สมโถ ฯ ทมนั ทโรธ ฯ ทมนั ทมโถ ฯ รโถ ทพพสมภาร์ คณหตีติ
 รโถ ฯ รหนติ คณหนติ เนมิอาทียเอตถ เอตสมนา-รโถ ฯ ทุโม ธิรึ หุติ อิจฉตีติ หุโม ฯ ทิโม ปถ
 วิพพตาทีสุ ตตถานัน ทิโน ติภูจฺนตีติ ทิโม ฯ ฌานโต คจฉตีติ วา ทิโย ฯ สៃโม สิตพโพ พนธิตพพาติ สៃโม
 ฯ ภีโม ภายิตพโพติ ภีโย ฯ ทาโม สตตทานัน ทมนัน อวขณติ เอเตนาติ ทาโม ฯ สาโม สมตเถตีติ สาโม ฯ

ยาโม รตตินทริยาติ ตัญญตตีติ ยาโม ฯ ตัญญติ เอเตนาติ ภามา ฯ ภาสมา ภาสมิ ยเต โสติ ภาสมา ฯ
กรียติ เอเตนาติ ภาสมา ฯ

คหสส ปจฺสเสวา ฯ คห อิจเจตสสชาตฺสส อฺปจฺสส เอตตํ โหติ วา ฯ เคหํ ทพฺพสมภารํ
คณฺหียตีติ เคหํ ฯ **มสฺสสฺส สฺสสจฺจรจฺจเระวา** มสฺ อิจเจตสส ปาทีปที กสฺสสฺ สจฺจรจฺจเระวา เทสา โหนฺติ ฯ
มจฺจโร มจฺจราตีติ ฯ มจฺจรายนํ มจฺจโร ฯ มจฺจสติ มจฺจรติ อตฺตโน สนตํ ปรีคยตีติ วา มจฺจเระวา
ฯ มจฺจเรติ อตฺตโน สนตํ ปเรส सा จารณภาवं น อิจฺจนตีติ วา มจฺจเระโร ฯ

อาปุพฺพ จรฺสส ว อาปุพฺพสฺส จร อิจเจตสส ชาตฺสสจฺจริยจฺจเระจฺจเระวา เทสา โหนฺติ อาปุพฺพสฺส
จ รสฺส โหติ ฯ อจฺจริยํ อาภูโส จริตพฺพนฺติ อจฺจริยํ ฯ อจฺจเระ ฯ อาภูโส จริตพฺพา ภาขิตพฺพาติ วา
อจฺจเระวา ฯ จรติ ภาขิต เอเตนาติ วา อจฺจเระ อจฺจรํ จ สทฺตตฺถเณน มสฺสสฺ สฺสสาปจฺจริยาเทส โหติ
วา ฯ มจฺจริยํ มจฺจรายนํ มจฺจริยํ ฯ

อล กล สเลหิ ลยา อล กล สลฺ อิจเจเตหิ ชาตฺหิ ลย ปจฺจยา โหนฺติ ฯ อลํ สุขมฺติ เอตฺถาติ อลํ
ฯ กลิตพฺพํ สํปาตพฺพนฺติ กลํ ฯ สลํ สคฺคานํ สรีเร สลฺติ อิจฺจนฺติ ปวสตีติ สลํ ฯ สตฺตานํ ชีวิทํ สลฺยฺนฺติ
เมยฺนฺติ วิธํ เสนฺติ เอเตนาติ วา สลํ ฯ สยเม ชีวิทํ วา สเลติ กเมยฺติ วิธํ เสตีติ สลํ ฯ เอวํ ฯ อลยํ สลยํ ฯ

ยาณลาณา ฯ กลํ สลํ อิจเจเตหิ ชาตฺหิ ยาณลา ปจฺจยา โหนฺติ ฯ กลยาณํ ปฏฺวิสํกฺลิตพฺพํ
สํยตพฺพนฺติ กลยาณํ ปฏฺวิกฺลยาณํ ฯ กลยาโณ สลนฺติ เอตฺถาติ สลาโน ฯ ปตีสลาโณ ตินฺณโต
ปฏฺวิกมิตพฺพา สลนฺติ อิจฺจนฺติ เอตฺถาติ ปฏฺวิสลาโณ ฯ

ปฏฺวิสส ฤสฺสโต จ มถ อิจเจตสส ชาตฺสส ฤสฺสลาเทโส โหติ ฯ มลฺโล อณฺณมณฺณ มณฺติ วิโลเถตี
ติ มลฺโล ฯ มลฺลํ อณฺณมณฺณ มณฺนํ วิโลณํ มลฺลํ ฯ จ สทฺตตฺถเณน ลกการาคโม โหติ ฯ มลฺลโก
อณฺณมณฺณ ปจฺติ วิโลเถตีติ มลฺลโก ฯ มลฺลกํ ฯ

เปสชาติ สตฺตปฺปตฺตกาเลสฺกัจจา ฯ เปสชาติ สตฺตปฺปตฺตกาลํ อิจเจเตสพฺพตฺเถ สฺกัจจปจฺจยา
โหนฺติ ฯ กตฺตพฺพํ กมฺม ภาวตา ฯ กรณฺยฺนฺติ กตฺตพฺพํ ฯ กรณฺยํ กิจจํ ภาวตา ฯ กตฺตพฺพนฺติ กรณฺยํ ฯ
โกตฺตพฺพํ โภชนํ ภาวตา ฯ ภูณฺชนฺยฺนฺติ โภตฺตพฺพํ ฯ โภชนฺยํ โภชน ภาวตา ฯ ภูณฺชิตพฺพนฺติ โภชนฺยํ ฯ
อชฺฌยิตพฺพํ อชฺฌเมยฺย ภาวตา ฯ อชฺฌนฺยฺนฺติ อชฺฌยิตพฺพํ ฯ อชฺฌนฺยํ อชฺฌเมยฺย ภาวตา ฯ อชฺฌยิตพฺพนฺติ
อชฺฌนฺยํ ฯ

อวสฺสการมฺเณสฺสนิ จ อวสฺส การมฺ เณ อิจเจเตส สตฺเถ สฺสนิ ปจฺจโย โหติ กิจฺจา จ โหนฺติ ฯ
การิสฺสิ เม กมฺม อวสฺสํ ฯ อวสฺสํ เม กมฺม ภาตฺตฺ ยุตฺโตสฺสีติ การิ ฯ การิสฺสิ เม ภาวํ อวสฺสํ ฯ อวสฺสํ เม ภาวํ
หริตฺตฺ ยุตฺโตสฺสีติ การิ ฯ อวสฺสเณ ฯ ทายิสฺสิ เม สตีตํ อีณํ สตํ อีณํ เม ทาตฺตฺ ยุตฺโตสฺสีติ ทายิ ฯ ทาริสฺสิ เม
สทฺสสํ อีณํ ฯ สทฺสสํ อีณํ เม เม ชาเรตฺตฺ ยุตฺโตสฺสีติ ชาริ ฯ กิจฺจา จ โหนฺติ ฯ กตฺตพฺพํ เม ภาวตา เตหํ ฯ
กรณฺยฺนฺติ กตฺตพฺพํ ฯ ทาทพฺพํ เม ภาวตา สตีตํ อีณํ ทานฺยฺนฺติ ทาทพฺพํ ฯ ชาเรยิตพฺพํ เม สทฺสสฺสนํ ภาวตา
ฯ ชาเรยฺนฺติ ชาเรยิตพฺพํ ฯ กรณฺยํ กิจจํ ภาวตา ฯ กตฺตพฺพนฺติ กรณฺยํ ฯ การิยํ วตฺตํ ภาวตา ฯ
กริตพฺพนฺติ การิยํ ฯ กยฺยํ ภาวตา วุตฺตํ ฯ กยิตพฺพนฺติ กยฺยํ ฯ

อ ร ห สกฺกาทีหิตฺต อรหสฺกภกภพ อิจเจวหาทีหิ โย เต สพฺพชาตฺตฺ หิ ตฺตฺ ปจฺจโย โหติ ฯ อรฺหา
ภาวตฺตํ อรฺหา ภาว กตฺตฺ สฺกโก ภาวหนฺตํ สกโก ภาวเชตฺตฺ สฺกโก ภาว ฌนฺตฺ สฺกโก ภาว วิตฺตฺ สฺกโก ภาว
สฺกโก ภาวตฺนฺตฺ ภาวโป ภาว ฌนฺตฺ ฯ

วฏฐาที่หิ ปพพฐาทยो निपज्जनते ॥ वः ओख ओख स् त्वि त्स् च प त् हन्ति सुत्थो सु ति ष्णा ओर
कर च् प त् रिज गित गुज्ज मत्तल्लरत्ति र्खोत्ति च्चित्त म्भु स्सु सम्भज्जन्मुह्व स् ग ग ग् ग् द् तु त्विस्सुम्भु स्सत्त
त्तु न् त् नि ओत्त ओज्जेवमात्ति चात्तुम्हि ओपस्सक्कप्पज्जयात्ति प्पพत्तात्तुयो सुत्थानिपज्जनते ॥ प्पพच्छा
पल्लम्वेव कुच्छित्त्थ प्पพच्छा ॥ ऐग्ग्ळा ओिन् ओग्ग्ळा ॥

สมธธา สมชุนน์สั อเอกตโต ตบตติต ตมฺนํ สมธธา ॥ นิสธธา นิสฺทนุ ॥ วิธธา วิชานุนํ วิธธา ॥ วิสธธา
วิสุชชุนํ วิสธธา ॥ ปธธา ปทฺนุ ธานนํ ปทฺธา ॥ วชฺยา หุนนํ วสฺยา ॥ อิจฺฉา ऐสนํ อิจฺฉา ॥ อตฺติจฺฉา อติ
ऐสนํ อตฺติจฺฉา ॥ สธธา สฺชุนํ สธธา ॥ อภิชฺยา อภิऐสนํ อภิชฺยา ॥ เสยฺยา สยฺยุนฺติ ऐตถาติ เสยฺยา ॥ สทฺธธา
สมมาจิตฺตํ นิธฺเทนฺติ ऐตถายาติ สทฺธธา ॥ จริยฺยา จรฺรुณํ จริยฺยา ॥ กิริยฺยา กรณํ กิริยฺยา ॥ วุจฺฉา วุชฺชนํ วุจฺฉา ॥
ปชฺชยา พยฺยปชฺชิ ปชฺชยา ॥ रिज्जा रिज्जनํ रिชฺฉา ॥ จิกिज्जा จิกिज्जनํ จิกिज्जा ॥ गुज्जा สฺโกจ्जनํ गुज्जा ॥
มจฺฉา มหฺนํ มจฺฉา ॥ लज्जा लघ्नํ लज्जा ॥ रज्जा रचन् रज्जा ॥ तिรज्जा ओโธภาเต อิจฺฉตฺติติ तिรจฺฉา ॥
ओच्छा ओचฺชนํ ऐपन्नํ ओच्छा ॥ तीत्तिक्खा तीत्तिकुच्छन् तीत्तिकุच्छा ॥ สาคจ्ฉา สมากम्भนํ สาคจ्ฉา ॥

โทฆจฺฉา ทุพฺพกชฺชนํ โทฆจฺฉา ॥ โทฺรุจฺฉา ทฺรุจฺฉล ऐราสนํ โทฺรุจฺฉา ॥ ปุจฺฉา ปุจฺฉนํ ปุจฺฉา ॥
มุจฺฉา มุหฺนํ มุจฺฉา ॥ วจฺฉา วสนํ วจฺฉา ॥ กจฺฉา กจฺชนํ ที่ปนํ กจฺฉา ॥ สากจฺฉา สกทฺทกชฺชนํ สากจฺฉา ॥
ตุจฺฉา ตฺตุจฺฉนพฺพยณนํ ตฺตุจฺฉา ॥ วิจฺฉา ปแฆสนํ วิจฺฉา ॥ ปิจฺฉิลลฺลา ปีสนํ ปิจฺฉิลลฺลา ॥ มจฺฉา สฺซุทฺทกชฺชนํ อทฺติ
ภกชฺชิตฺติ มจฺฉา ॥ มจฺจ สत्ตตานปภาณํ มชฺชชิตฺติ มจฺจ ॥ สจฺจ สत्ตนํ สจฺจ ॥ อุทฺธจฺจ อุทฺธภาเต ธฺฐนาติ
คเมยฺยตฺติ อุทฺธจฺจ ॥ นจฺจ นตฺนํ นจฺจ ॥ นิจฺจ ॥ นิตฺนํ นิจฺจ ॥ คจฺจ สาคจฺจนํ คจฺจ ॥ อิจฺเจวมาติ ॥
आत्तित्तम्भे लोन्नोद्यत्तसत्थธา निपज्जनते ॥ कुक्कज्जनํ कुक्कจ्जा ॥ วิจิกिज्जनํ วิจิกिज्जा ॥ วิภจฺชนํ วิภจฺฉา
กวิไลโป จ ภูตฺถกामชฺชนุชฺชนมนฺตฺนุ อิจฺเจวมาत्ति चात्तฺติ โลโป จ โหติ ปน นนินิपจ्जनते ॥ วิภฺภู วิเสสเสน
ภวตฺติติ วิภฺภู ॥ สยฺยมภฺภู สยฺย อตฺตโน ภวตฺติติ สยฺยมภฺภู ॥ อภिภฺภู อภิภวิต्त्त्था ภวตฺติติ อภิภฺภู ॥ สนธํ สฺสภูจฺจธฺฐนา
ติ กเมยฺยตฺติ สนธํ ॥ อุทฺธ อุทฺธ ภาเค ธฺฐนาติ กเมยฺยตฺติ อุทฺธ ॥ วิภา วิเสสเสน ภาตฺติติ ชยตฺติติ วิภา ॥ นิภา
นินิเสสเสน ภาตฺติติ ทิปปตฺติติ นิภา ॥ ปภา ปภาเรณ ภาตฺติ ทิปปตฺติติ ปภา ॥ สภา สทฺ ภาสฺสนฺติ ऐตถาติ
ऐตถาติ สภา ॥ สทฺคตฺตา ภาสฺสนฺติ ऐตถาติ वा สภา ॥ आभा आभुसो ภาत्ति ทิปปตฺติติ आभा ॥

ภุชฺชโต ภุชฺชนํ กุฏฺฐิลเลน คจฺฉตฺติติ ภุชฺชโต ॥ ตฺตรฺโต ตฺตริตฺตตฺตริตฺตํ คจฺฉนฺตฺติติ ตฺตรฺโต ॥ สจฺจโฆ สฺสภูจฺจรูปถว
ชยลยตฺติติ สจฺจโฆ ॥ วิโย วิเสสเสน อุปสมเปตฺติติ วิโย ॥ สฺโย สฺยภูจฺชนฺติ จานาตฺติติ สฺโย ॥ ปรีโต ปรีสมนฺติ
สพฺพพกาเรณ ตฺโนติ วิตถาเรตฺติติ ปรีโต ॥ อิจฺเจวมาติ ॥

สจฺจทานํ กตถานุพฺพนธ ऐ สจฺจทานํ ธาตฺตนมนฺตานํ กตถาเทสสา โหนฺติ ยถา สํชยํ ญาณุพฺพนธ ऐ
ปจฺจये ปเร ॥ ओढो ओत्त ओจ्जनํ ओโก ॥ पागो पज्जनํ पागो ॥ सोโก सिพฺพานํ सोโก ॥ सोโก สจฺจนํ सोโก ॥
विवेगो विवेज्जनํ विवेगो ॥ ठाढो जचฺชนํ ठाढो ॥ योढो यชฺชนํ योढो ॥ गोढो กชฺชนํ เสवณํ गोढो ॥ कुठिल्लं कโรत्ति
ऐतถนาติ गोढो ॥ रोको रुชฺชนํ रोको ॥ राको रุณฺนฺติ ऐตถนาति राको ॥ गाढो กชฺชชิตฺติ ภาढो ॥ गङ्को
कुณฺจชิตฺติ गङ्को ॥ रङ्को रुपฺปาत्तिสฺสु आरम्मणฺเส रुณฺตฺติติ रङ्को ॥ सङ्को สนฺตฺติติ สङ्को ॥

นุพฺพาทิหิ युद्धवन्नानนकगाननกาसकारितेहि ज ननु संचन सु लु हु पु णु ल्वा असम्मओज्जेवมา
त्ति चात्तฺติ ชนชจित्तेอาणा อิจฺเจวมาत्ति สกาเรตฺติหิ ज युद्ध व पจฺจยानํ อน อาน นอ กรานนกา เทสสา
โหนฺติ ยถาสํ ชยํ ตตฺตรฺริ ภาว กรणฺเส จ ॥ มนฺทโน มนฺทตฺติติ มนฺทโน ॥ สฺพนโน สฺพตฺติติ สฺพนโน ॥ ชนโน
ชนเนติ ชนโน ॥ สวโน สฺโณตฺติติ สวโน ॥ ลวโน ลฺลนาตฺติติ ลวโน ॥ หวโน หฺรุตฺติติ หวโน ॥ ชฺพุทฺติติ वा
หฺรโณ ॥ ปวโร ปุณฺนาตฺติติ ปวโร ॥ ภาวโต ภาวตฺติติ ภาวโน ॥ ภาวโน ทานาตฺติติ ภาวโน ॥ อสโน อสตฺติติ อสโน
॥ สมโน สมตฺติติ สมโน ॥

ภาเว จ ๑ ปนุทุเต ปนุทน ๑ สุนัน ชนัน สวณัน หวนัน ปวนัน ภาวนัน ภาณัน อสนัน สมณัน ๑ สณฺณานัน สณฺณาน-นียุเต สณฺณานัน ๑ กานัน กุยเต กานัน ๑

สการิตฺติ จ ๑ ชนธาปนัน ชน ธาปฺยูเต ชนธาปนัน ๑ เจตาปนัน เจตาปฺยูเต เจตาปนัน ๑ อาณาปนัน อาณา-ปฺยูเต อาณาปนัน ๑ เอว์ กรโณ ๑ นุทน นุทนติ อเนนาติ นุทน ๑ มนุหนัน มนุหนติ อเนนาติ มนุหนัน ๑ ชนัน ชนนติ อเนนาติ ชนัน ๑ สวณัน สวณนติ อเนนาติ สวณัน ๑ ลวณัน ลวณนติ อเนนาติ ลวณัน ๑ หวนัน หวนนติ อเนนาติ หวนัน ๑ ปวนัน ปวนนติ อเนนาติ ปวนัน ๑ ภาวนัน ภาวนนติ อเนนาติ ภาวนัน ๑ ธานัน ธานนติ อเนนาติ ธานัน ๑ อสนัน อสนนติ อเนนาติ อสนัน ๑ สมรฺ สมณนติ อเนนาติ สมณัน ๑

ปฺน กตฺตริ ๑ ปฺนุทโก ปฺนุทติ ปฺนุทโก ๑ สฺทโก ชนโก สวโก ลวโก หวโก ปวโก ภาวโก ธานโก อาสโก อฺปาสโก สายโก ๑

สการิตฺตุ ๑ อาณาปโก อาณาปฺยูตฺติ อาณาปโก ๑ เอว์ ๑ ชนธาปโก เจตยาปโก สพฺพวา นนโก ๑ อิจฺเจวมาทิ ๑

อิมมตฺตติ เอสา นมนตฺสโร ทีฆํ กฺวจิ ทฺสสฺส คฺคณํ โปริ สกฺขิจ ๑ อี ย ต ป ติ เอสุ อิจฺเจเตสฺ สพฺพนามาน มนฺโต สโร ทีฆมาปชชเต กฺวจิ ทฺส อิจฺเจตสฺส ชาติสฺส อฺกาโร คฺคณมาปชชเต โรโร ชาติวณตสฺส สการสฺส จ สกฺขี อิจฺฉา เทสา โหนติ ยถาสมฺภวํ เอเต สทฺธา สเกน นามเนน ยถา นฺปโร ธเน พุทฺธสาสเน ปจฺฉา ปฺน นิปจฺจนฺเต ๑ พลทิสฺส ๑ ยาทิสฺส ยฺมिवัน ปยิสฺสตีติ ยาทิสฺส ๑ ตาทิสฺส คมิวณํ ปสฺสตีติ ตาทิสฺส ๑ มาทิสฺส มมิวณํ ปสฺสตีติ มาทิสฺส ๑ กิตฺทิสฺส กิมิวณํ ปสฺสตีติ กิตฺทิสฺส ๑ เอทิสฺส เอเตมิวณํ ปสฺสตีติ เอทิสฺส ๑ สาทิสฺส สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสตีติ สาทิสฺส ๑ เอว์ ๑ ตตฺรทิสฺส ยาริสฺส ตาริสฺส มาริสฺส กิริสฺส เอริสฺส สาริสฺส อิทฺทิกฺโข ยาทิกฺโข มาทิกฺโข กิตฺทิกฺโข เอทิกฺโข สาทิกฺโข ๑ ตตฺรทียาทิกฺโข มาทิสฺส กิตฺทิสฺส เอทิสฺส ๑ จ สทฺธตฺตทเณ น เตสเมว สทฺธานํ อีย อิจฺเจวมาทิสฺส อนฺโต จ สุโร กวฺจิจิฑฺฒตฺตมาห ๑ ตตฺรทริกฺโข ยาริกฺโข ตาริกฺโข ตาริกฺโข หริกฺโข กิริกฺโข เอริกฺโข สาริกฺโข สาริสฺส สทฺทิกฺโข สริกฺโข ๑

ภยาทิสฺส มติ พุทฺธิปฺชาทิสฺส จกฺโต ภิสฺสมิมิ อิจฺเจวมาทิสฺส ชาติมฺหิ ปตฺยาทิสฺส จ พุทฺธาธิตฺ จปฺ ชาติทิสฺส จกฺก ปจฺจโย โหนติ ๑ ภาโต ภายิตฺทโพติ ภาโต ๑ สุตฺโต สฺปิยเต สฺสตี สุตฺโต ๑ มิตฺโต สฺสิเนหาตฺทโพติ มิตฺโต ๑ สมมฺโต สฺสฺซุ มานียเต สฺสตี สมมฺโต ๑ สกฺกปฺปิโต สฺสฺซุ กปฺปิยเต สฺสตี สกฺกปฺปิโต ๑ สมปาทิสฺส สฺสฺซุ ปาทียเต ปวตฺตาทียเต สฺสตี สมปาทิสฺส อวธาธิตฺ อวธาธียเต ปวตฺตียเต สฺสตี อวธาธิตฺ ๑ พุทฺโธ สมมาสมฺพุทฺโธ วตฺ สฺโส ภควาติ อธิคตฺตณวิเสสฺสทฺธิ ชีณาสเวทิสฺส พุทฺธมิตฺทโพติ ภาตฺทโพติ พุทฺโธ ๑ วิทิสฺส วิทียเต ภายเต ดสฺตี วิทิตฺ ๑ ตกฺกิตฺ ตกฺกียเต สฺสตี ตกฺกิตฺ ๑ ปุชฺชิตฺ ปุชฺชียเต สฺสตี ปุชฺชิตฺ ๑ อปจายิตฺ อปจายียเต สฺสตี อปจายิตฺ ๑ มานิตฺ มานียเต สฺสตี มานิตฺ ๑ อปจิตฺ อปจิตฺทโพติ อปจิตฺ ๑ วณทิสฺส วณทียเต สฺสตี วณทิตฺ ๑ สกฺกการิตฺ สกฺกกรียเต สฺสตี สกฺกการิตฺ ๑ ภาโต ภายเตติ ภาโต ๑

เวปฺสิทฺวามฺภุทา ภูทฺวาทิสฺส ฤตฺติ มณฺนิมานิตฺทพฺพเต เวปฺสิทฺ วว มฺภุทาภู หุ อิจฺเจวมาทิสฺส ชาติมฺหิ ฤตฺติมณฺนิม ปจฺจโย โหนติ นิพฺพตฺเต ๑ เวปฺถ เวปนํ เวโรเตน นิพฺพตฺโต เวปฺถ ๑ สยถุ สยณํ สโย เตน นิพฺพตฺโต สยถุ ๑ ทวถุ ทวณํ ทฺโว เตน นิพฺพตฺโต ทวถุ ๑ วมถุ วมณํ วโม เตน นิพฺพตฺโต วมถุ ๑ กุตฺติม กิตฺติกรณํ เตน นิพฺพตฺตํ กุตฺติม ๑ ทตฺติม ทาติ ทานํ เตน นิพฺพตฺตํ ทตฺติม ๑ โภคคฺคิย ฤตฺติภาวนํ เตน นิพฺพตฺตํ โภคคฺคิย ๑ โอหวิม อวหฺติ อวหนํ เตน นิพฺพตฺตํ โอหวิม ๑

อกฺโก เสนมาหฺนิ อฺกโกส อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ นมฺหิภฺภูเสธฺยตฺเต อาณิปจฺจโย โหติ สพฺพธาตฺติ ๑ อคฺมานิ เตชฺชมฺเทสํ นคฺมิตฺทพฺพํ อคฺมานิ ๑ อกรานิ เตชฺชมฺม กมฺมํ นกตฺทพฺพํ อกรานิ ๑ นมฺหิตฺทิมตฺถํ ๑

ขมมิวิปตติเตวิปชนํ วิปตติ ฯ ขมมิวิกุตติเต วิเสเสน กรณํ วิกุตติ ฯ อุกโก เสติกิมตถํ ฯ อคติเต น คนตพพาติ อคติ ฯ

เอกาทีโต สกิสสภขตตุ เอก ทวิ ตี จตุ ปณจ ฉ สตต อฏฐ นว ทสาทีโต ต ณ นตโต สกีส- สทรมสสภขตตุ อาเทโส โหติ ฯ ยถา ฯ เอกภขตตุ เอกสส สกีส เอกภขตตุ ฯ ทวิภขตตุ ทวินนํ สกีส ทวิภขตตุ ติกภขตตุ จตภขตตุ ปณจภขตตุ ฉภขตตุ สตตภขตตุ อฏฐภขตตุ นวภขตตุ ทสภขตตุ ฯ อิจเจว มาที ฯ

สุนสยน- เสยยา ฌวานานูนานานา สุน อิจเจว ตสส ปาฏิปทิกสส อุนุสส โอ ฌวา น อู วาน อูน อุน ช อุน ณ อาอา เทสา โหนติ โสโณ อตตโน สามิกสส วจน สุโณตีติ โสโณ ฯ เอวํ ฯ สวา โน สุวาน โสโน สุนโข สุโณ สา สาโน ฯ

ตรุณสส สสุ จ ตรุณ อิจเจตสส ปาฏิปทิกสส สสุ อาเทโส โหติ ฯ สสุกาทปกโส ฯ

ยวสสวสส ววานุนนา ยว อิจเจตสส ปาฏิปทิสส อวสส อว อวา นอนาเทสา โหนติ ฯ ยวา ยวานโน ยโน ยูนโน ฯ

กาลे วตตมานาตีเต ฌวาทโย กाले วตตมานตเถ จ อตีตเตตถ จ ญยุกตปจจยา โหนติ ฯ การุ กโรติ อกาตีติ การุ ฯ วายุ วายูติ อวายีติ วายุ ฯ ภูตํ ภาวติ อภรติ ภูตํ ฯ

ภวิสสตี ตมาทีหิ ฌิมิณ ภวิสสตี กาลตเถ คมฺภุชฺชสา อิจเจวมาทีหิ ฐาตุหิ ฌิมิณ อิจเจเต ปจจยา โหนติ ฯ คามิ อายิตุ คมิตุ สीलํ ยสส โส โหติ คามิ ฯ आयตี คมนุธมมา คามิ ฯ ภาซี आयตี ภขิตุ สीलํ ยสส โส โหติ ภาซี ฯ ปสสาวี आयตี สีสุ สीलํ ยสส โส โหติ ปสสาวี ฯ ปฏฺฐายี आयตี ปฏฺฐยิตุ สीलํ ยมสส โส โหติ ปฏฺฐายี ฯ

กิริยาณตโว กิริยายปตเถ ฌวตุ อิจเจเต ปจจยา โหนติ ภวิสสตี กाले ฯ การโก วขติ กम्मํ กริสสตีติ การโก ฯ โภตตา วขติ ภาตต์ ภูณชิสสตีติ โภตตา ฯ

ภารวา จิมหิ จตฺตถิ ฯ ภารวา จิมหิ จตฺตถิ วิภตติ โหติ ภวิสสตี กाले ฯ ปากาย วุขติ ฯ ปจิสสเต ปจณํ วา ปาโก ฯ โภคาย วุขติ ฯ ภูณชิสสเต โภชนํ วา โภโค ฯ นจจายวุขติ ฯ น ติสสเต นต นรา นจจา ฯ

กมฺมิโน ฯ กมฺมิโน อุปฺปนเณ ปจจโย โหติ ภวิสสตี กाले ฯ นครกาโร วุขติ นครกริสสตีติ นครกาโร ฯ สาสีกาโร วุขติ ฯ ฌณฺวา ไร วุขติ ฯ โภคทาโย วุขติ ฯ สินปาโย วุขติ ฯ

เสเสสสนตมานาย ฯ เสเสอิจเจตสมิ อตเถสสนตมาน อิจเจเต ปจจยา โหนติ ภวิสสตี กाले กम्मปฺปนเณ ฯ กम्मกริสสํ กम्मํ กริสสตีติ กम्मํ กริสสํ ฯ กम्मกรโรนโต กम्मกรฺรมาโน กम्मกรราโน วุขติ ฯ โภชนภุณชิสสํ โภชนภุณชมาโน โภชนภุณชานโน วุขติ ฯ ขาทนขาทิสสํ ขาทนขาทนโต ขาทนขาทมา โน ขาทนขาทาโน วุขติ ฯ มตตกริสสํ มตตจรรนโต มตตจรรมาโน มตตจรรานโน วุขติ ฯ ภิกฺขภิกฺขชิสสํ ภิกฺข ภิกฺขนโต ภิกฺขภิกฺขมาโน ภิกฺข- ภิกฺขานโน วุขติ ฯ

ฉมาทีนึ ตตรณ ฉทจิตฺตฺสนึวิทขตท นฺยติอทมทฺยชวตุ มีหมามุกลวรวะปฺตุปทา อิจเจวมาทีหิ ฐาตุหิ ตตรณ อิจเจเต ปจจยา โหนติ ยถาสมภวํ ฯ ฉตต์ ฉาเทตีติ ฉตต์ ฉตถํ ฯ จิตต์ อารมมณํ จินเตตตีติ จิตต์ ฯ จิตฺรํ จินเตตพพนติ จิตฺรํ ฯ สุตํ อภิสวตีติ สุตํ ฯ โสตํ โสตฺรํ ฯ เนตํ สตเต เนตีติ เนตํ เนตฺรํ ฯ ปวิตต์ สฺวจิการํ คจฉนตีติ ปวิตต์ ปวิตฺรํ ฯ ปตต์ ปทติ คจฉนตีติ ปตต์ ปตฺรํ ฯ ตนตต์ ตโนตพพิ วิตถาเรตพพนติ ตนิตต์ ตนตฺรํ ฯ ยตต์ ยตตตีติ ยตต์ ยตฺรํ ฯ อตต์ อทิตพพิ อเทตพพนติ อตต์ อตฺรํ ฯ มตต์ มทิตพพนติ มตต์ มตฺรํ ฯ โยตต์ สตเต โยเชนตีติ เอเตนาติ โยตต์ โยตฺรํ ฯ วตต์ วตตตีติ วตต์ วตฺรํ

๑ ปิตต์ สเนหิตพพนติ ปิตต์ ปิตร์ ๑ เมตตา มิตติ สุหติ เอตายาติ เมตตา เมตตรา ๑ มตตา ปริสมนโต
สณฺหาภาเรน มาเนติ เอตายาติ มตตา มตรา ๑ ปุตต์ โสเธตตีติ ปุตต์ ปุตร์ ๑ กลตต์ กลิตพพิ
สํขยาตพพนติ กลตต์ กลตรฺ ๑ สํวرتต์ สํสชฌวาเรนติ เอเตนาติ สํวرتต์ สํวตรฺ ๑ เวตต์ กเมยตีติ
เวตต์ เวตรฺ ๑ คุตต์ โคเปตพพนติ คุตต์ คุตตรฺ ๑ ทาตต์ อวขณฺนติ เอเตนาติ ทาตต์ ทาตรฺ ๑ อิจฺเจว
มาทึ ๑

วาทิหิณฺตีโต ตณเ ๑ วท จร อิจฺเจวมาทึทึ ธาตุทึ ฌิตตปจฺจโย โหติ คหตเถ ๑ วาทิตตานิ
วาทิยนฺเตติ วาทิตตานิ ๑ วาทิตานํ คโณ วาทิตตํ ๑ จาริตต์ จาริตานํ คโณ จาริตต์ ๑ วาริตต์ วาริตานํ
คโณ วาริตต์ ๑ อิจฺเจวมาทึ ๑

มีทาทีหิตตีติโย มีท ปท วนฺทติ นุธา อิจฺเจวมาทึทึ ธาตุทึทิตติ อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ ๑ เมตติ
มิตติ สุหติ เอตายาติ เมตติ ๑ ปตติ ปทติ คจฺจตีติ ปตติ ๑ รตติ ๑ รณณฺนติ เอตถาติ รตติ ๑ ตนฺติ ตโน
ติ วิตถาเรตีติ ตนฺติ ๑ ธาตติ ปราสํ อิตถีนํ ธาเรตีติ ธาติ ๑ อิจฺเจวมานิ ๑

อุสุรฺนุทํ สานํ ทํ สสสททโธ ฌฆา จ อุสุรฺนุทํสํ อิจฺเจเตสํ ธาตุณํ ทํสสสททททาเทโส โหติ ฌ
จปจฺจยา โหนฺติ ๑ อุทฺโธ อุสยตีติ อุทฺโธ ๑ รฺภูจํ รฺนฺนฺติ เอตถาติ รฺภูจํ ๑ ททฺโธ ทํสียเตติ ททฺโธ ๑

สุวฺสานมฺวฺสานมโต โถ จ สุวฺ อส อิจฺเจเตสํ ธาตุณํ อุวฺ อฺสานํ อตทาเทโส โหติ ฌปจฺจโย โหนฺติ ๑
สตถํ สตเตหิ สฺนฺติ เอเตนาติ สตถํ ๑ วตถํ ทิโรตตปปี สํวฺรฺนฺติ วตถํ ๑ อตโถ ภาวติ เอเตนาติ อตโถ ๑

รฺนฺธู ทาทึทึ จ ทิทฺธิกริธา กวฺจि ชนฺโล โปจ รฺนฺธูทึ อิทึ จ มทึ ฌทึ รฺทึ ทล สฺส วจ วช อิจฺเจว
มาทึทึ ธาตุทึ ธท อิท กฌมฺร อิจฺเจเต ปจฺจโย โหนฺติ ๑

กวฺจิ ชทฺโลปา จ ปฺนฺ นิปจฺจณฺเต ๑ รฺนฺธํ รฺนฺธิตพพนติ รฺนฺธํ ๑ สฺมฺทฺโท สํสฺชฺ อุททนฺติ ปสวณฺติ
เอตถาติ สฺมฺทฺโท (สฺมฺทฺ) ๑ อินฺโท อินฺทติ ปรมิสฺสรียํ กโรตีติ อินฺโท ๑ จนฺโท จทิตพฺโพ อิจฺฉิตพฺโพติ จนฺ
โท ๑ มนฺโท มทิตพฺโพ ทาเสตพฺโพติ มนฺโท ๑ อุทฺโธ อุทิตพฺโพติ ปาสิตพฺโพติ อุทฺโธ ๑ ฉิทฺโธ ฉินฺทิตพฺโพ
ติ ฉิทฺโธ ๑ รฺทฺโธ รฺทิตพฺโพ ทิสิตพฺโพติ รฺทฺโธ ๑ ทลิตฺโท ทลติ ทุตตตภาวํ คจฺจติ ทลิตฺโท ๑ สฺกํ สฺ
สตีติ สฺกํ ๑ วกํ วจิตพฺพ- ปรีภาสิตพพนติ วกํ ๑ วชฺริํ วชฺริติ อปตี หตํ คจฺจตีติ วชฺริํ ๑ อิจฺเจวมาทึ ๑

ปติโต ทิสฺส เหรณฺ หิรณฺ ปติ อิจฺเจ เตสฺมาทิสฺส ธาตุสฺส เหรณฺ หิรณฺ อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ๑
ปาฏฺิเหริํ ปฏฺิปกฺเข ปทิตฺวา คจฺจติ ปวตตตีติ ปาฏฺิเหริํ ๑ ปาตีหิรี ๑

กตฺวาทีทึ โก กติ ฌต กติ ฌติ วติ กรติ มติ สติ กฺุติ ภาติ จติ ทติ รติ ตติ วติ ลติ เมติ เอรติ ขติ
อิจฺเจว- มาทึทึ ธาตุทึ ก ปจฺจโย โหติ สท ปจฺจเยน ปนฺ นิปจฺจณฺเต ยถาสมฺภาวํ ๑ ทณฺโฑ อาณํ กโรติ เอ
เตนาติ ทณฺโฑ ๑ รณฺโฑ รติ ติทิสฺสตีติ รณฺโฑ ๑ วิตณฺโฑ วิเสเสนติ เอติ ปาเลติ เอเตนาติ วิตณฺโฑ ๑
อิสฺนิโฑ วิเสเสน อลฺ มทตีติ อิสฺนิโฑ ๑ จณฺโฑ จณฺิกกภาวํ กโรตีติ จณฺโฑ ๑ คณฺโฑ เณหิตํ สนฺฉิยติ
เอตถาติ ๑ อนฺโฑ อทิตพฺโพติ นิพพตเตตพฺโพติ อนฺโฑ ๑ ลณฺโฑ อติตพฺโพ ชิคุจฉิตพฺโพติ ลณฺโฑ ๑
เมณฺโฑ กฺุฏฺิถภาวํ คจฺจตีติ เมณฺโฑ ๑ เอรณฺโฑ โภคํทิสฺสตีติ เอรณฺโฑ ๑ ขณฺโฑ ปรีจฉินฺทิตพฺโพติ ขณฺโฑ
๑ กณฺโฑ กตฺตณฺํ กชิตพฺโพ กินฺทิตพฺโพติ กณฺโฑ ๑ อิจฺเจวมาทโย อณฺโณปี สทธา ภาวณฺติ ๑

ขาทาม ตมานํ ขนฺธฺนฺธคจฺจวา ๑ ขาท อมตม อิจฺเจเตสํ ธาตุณํ ขนฺธฺ ธนฺธ คจฺจวา เทสา โหนฺติ ก
ปจฺจโย ว ๑ ขนฺโธ ขาติชฺรามรณฺมาทึทึ ขชตีติ ขนฺโธ ๑ อนฺโฑ อํคมงคฺสส รฺชนภาวํ คจฺจตีติ อนฺโฑ ๑ คนฺ
โธ ตตํ คจฺจตีติ คนฺโธ ๑ เอวํ ๑ ขนฺธฺโก ธนฺธโก คนฺธฺโก ๑

ปตาทิเหยลํ ๑ ปฏฺ กล กุส กท ภาคณฺธ เมข รกท ตกท ปลิสฺสทฺมุลติ ลวิท จติ ปพพวา สป
จม จมฺลคฺุโตตถล ปฺฤ พฺ มนฺติพท กติ สติ อมตต อิจฺเจวมาทึทึ ธาตุทึ ปาฏฺิปีทึ เกทึ จ อุตฺตรปเทสฺ

อลปจจโย โหติ ปุณ-นิปจจนเต ฯ ปฏฺลํ ปฏฺเณ อลนฺติ ปฏฺลํ ฯ กลลํ กเล อลนฺติ กลลํ ฯ กุสลํ ปาปเฉทเน
 อลนฺติ กุสลํ ฯ กทลํ กเท อลนฺติ กทลํ ฯ ภคณารลํ เสงเน อลนฺติ ภคณารลํ ฯ เมขลํ เมเช อลนฺติ เมขลํ
 ฯ วกฺกํ วกฺเก อลนฺติ วกฺกํ ฯ ตกฺกํ ตกฺกอลนฺติ ตกฺกํ ฯ ปลลํ ปลเล อลนฺติ ปลลํ ฯ สทฺธลํ สทฺเธ
 ทริเตตีเณ อลนฺติ สทฺธลํ ฯ มุลาํ มุเล อลนฺติ มุลาํ ฯ ตีลาํ ตีเลสนฺนิสฺเสย อลนฺติ ตีลาํ ฯ วิธาลํ วิเท
 อลนฺติ วิธาลํ ฯ จณฺทาลอ จณฺทกฺเก อลนฺติ จณฺทาลอ ฯ ปณฺทาลอ ปณฺทานํ ราชนํ อลนฺติ ปณฺทาลอ ฯ
 วาลํ วาเล อลนฺติ วาลํ ฯ วสฺลอ ปาปจฺฉาเทเน อลนฺติ วสฺสอ ฯ ปจฺลอ ปจเวตฺถาเร อลนฺติ ปจฺลอ ฯ มจฺลอ
 มเจ อลนฺติ มจฺลอ ฯ มุสฺลอ มุเสปาณธาเต อลนฺติ มุสฺสอ ฯ โคตฺถลอ วฺเส อลนฺติ โคตฺถลอ ฯ ปุณฺลอ วิต
 ธาเร อลนฺติ ปุณฺลอ ฯ พหฺลอ พยาธิมฺหิ อลนฺติ พหฺลอ ฯ มงฺคลํ มงฺคเล อลนฺติ มงฺคลํ ฯ พหฺลํ วุฑฺฒมฺหิ
 อลนฺติ พหฺลํ ฯ กมฺพลํ สฺวเรเน อลนฺติ กมฺพลํ ฯ สมฺพลํ มณฺธเล อลนฺติ สมฺพลํ ฯ อคฺคํ ฆณฺโณกฺกิลเ อลน
 ติ อคฺคํ ฯ อิจฺเจวมาทโย อญฺเณปิ สทฺธา ภวณฺติ ฯ

ปุณฺสส ปุณฺปลาโม วา ปุณฺ อิจฺเจตฺสส ปาฏฺิปปทิกฺสส ปุณฺปลาเทสา โหนฺติ กวจิ อมปจจโย โหติ
 ฯ ปุณฺวี ปุณฺหฺตฺวา ธาตาติ ปุณฺวี ฯ ปจฺโม ปุณฺ เอวธาโต ปจฺโม ฯ ปุณฺชฺชนอ ปุณฺกิลเส เชนตีติ ปุณฺชฺชนอ ฯ
 ปณฺวี วา ฯ

สฺสวาทิหิ คฺุโร สฺสุท ท อช มท อิจฺเจวมาทิหิ ธาตุหิ คฺุช อิจฺเจเต ปจจยา โหนฺติ ฯ สตฺตฺ อญ
 เณ เสน สฺสฺตีติ สตฺตฺ ฯ ททฺธ ทฺกฺชเวทณํ ททาตีติ ททฺธ ฯ อทฺธ ทกฺเช อทฺติ ภกฺชติ เอตฺถาติ อทฺธ ฯ มทฺธ
 มทฺธิตฺทโพติ มทฺธ ฯ

จยาทิหิ พฺสวโร จิปาธา อิจฺเจวมาทิหิ พฺสวโร ปจจโย โหติ ฯ จีวรํ จยิตฺทพนฺติ จีวรํ ฯ ปีวรํ
 ปาตฺทพนฺติ ปีวรํ ธีวรํ ธาเรตฺทพนฺติ ธีวรํ ฯ

มฺนาทิหิ จิ ม น ยติ อตฺต ปท กวสุจ รุจ มหาล ภทฺธา ลปน อิจฺเจวมาทิหิ ธาตุหิ ปาฏฺิปปทิกฺเกหิ
 จติ ปจจโย โหติ ฯ มฺนิ การณํ มนยตีติ มฺนิ ฯ ยติ ยตติ วิริยํ กโรตีติ ยติ ฯ อตฺติ กุณฺนํ คจฺฉตีติ อตฺติ ฯ
 ปติ ปฺโรต คจฺฉตีติ ปติ ฯ กวิ กนฺตํ วทตีติ กวิ ฯ สฺจิจิ สฺจตีติ สฺจิจิ ฯ รุจิจิ รุจตีติ รุจิจิ ฯ มหาลํ มหนฺตลาติ
 อาททาตีติ มหาลํ ฯ ภทฺธาลํ ภทฺธลาติ อาททาติ ภทฺธาลํ ฯ มณฺนิ มรํ ตตฺถ นยตีติ มณฺนิ ฯ

วิทาทิ หฺยโร : วิท วล มสฺสิท ทฺกฺ มุมฺม ย อฺ ทิ ชชช กุโร อิจฺเจวมาทิหิ ธาตุหิ จ ปาฏฺิปปทิกฺเกหิ
 จ อฺโร ปจจโย โหติ ฯ เวทฺุโร มณฺนิ วิทฺุรฺภูจฺจา เนธาโต วิทฺุโร ฯ วิทิตฺตุ อลฺลมนาสนฺตาทิ วิธฺุโร ฯ วิท วล
 มสฺสิท ทฺกฺ กฺ มุมฺม ย อฺ ทิ ชชช กุโรจฺเจ อิจฺเจวมาทิหิ ธาตุหิ จ ปาฏฺิปปทิกฺเกหิ จ อฺโรปจจโย โหติ ฯ เวธฺุโร
 มณฺนิ วิธฺุรฺภูจฺจาเน ปาโต วิธฺุโร ฯ วิทิตฺตุ อลฺลมนาสนฺตาทิ วิธฺุโร ฯ กลฺลโร สาทารณํ พนฺธิตฺทโพติ วลฺลโร
 ฯ มฺสุโร มลิตฺทโพติ มฺสุโร ฯ สฺนิธฺุโร สฺงคาเร อลนฺติ สฺนิธฺุโร ฯ ทฺุโร คมิตฺตุ มลฺลมนาสนฺตาทิ ทฺุโร ฯ กุโร
 กวติ สทฺธํ กโรติ กุโร ฯ กปฺปโร ทฺุตนฺธิสตีติ กปฺปโร ฯ มยฺุโร มหิยํ รวตีติ มยฺุโร ฯ ชนฺธโร ตทิตฺตุ อลนฺติ
 ชนฺธโร ฯ ชชชโร ชาทิตฺทโพติ ชชชโร ฯ กุโรโร กุโรติ อกฺโกสตีติ กุโรโร ฯ

หนาทิหิ ญฺนฺตโร หน ชน ภาริ อม วิธธาสิกฺกิหิ อิจฺเจวมาทิหิ ธาตุหิ ญฺนฺตฺ อิจฺเจเต ปจจยา
 โหนฺติ ฯ หนฺ หีสนฺติ เอเตนาติ หนฺ ฯ ชาญฺ คมนํ ชานฺ ฯ ภานฺ ภาทิ ทิพฺพตีติ ภานฺ ฯ เรณฺ คจฺฉนฺตีติ
 เรณฺ ฯ ชาญฺ ชาณฺติทฺทวาติ ชาญฺ ฯ อญฺ อยฺคมฺกสฺส รุชนภาวํ คจฺฉนฺตีติ อญฺ ฯ เวณฺ พทิสारे อลนฺติ
 เวณฺ ฯ เจนฺ วจฺฉ- ปาเยตีติ เจนฺ ฯ ธาตุ อตฺถे ธาเรตีติ ธาตุ ฯ เสตฺ พนฺธิตฺทโพติ เสตฺ ฯ เกตฺ อุทฺธํ
 คมตีติ เกตฺ ฯ เหตุ หิโนติ ฏฺลํ ปวตฺตติ เอเตนาติ เหตุ ฯ

กฺุทาทิหิโจ ฯ กุช กุส กชช อิจฺเจวมาทิหิ ธาตุหิ ปาฏฺิปปทิกฺเกหิ จจ ปจจโย โหติ ฯ กุญฺโจ กุชติ
 อยฺคมฺกค ฉินฺทตีติ กุญฺโจ ฯ โกชฺโจ ปฺเรตฺทโพติ โกชฺโจ ฯ กชฺจ มทฺทิตฺทพนฺติ กชฺจ ฯ

มนุ ปุร **สุณมาทีหิอุสสนุ ลียา** ฯ มนุ ปุรสุ ณ กุส อิล อล มหสิ กุ อิจเจวมมาทีหิ ปาฏิปฏิบัติเกหิ จ อุสสน นุส อิส อิจเจเต ปจจยา โหนติ ยถาสังขั ฯ มนุเสยยา การณา การณ มณฺเฑตีติ มนุเสยยา ฯ มา นุโส ฯ ปุริโส มาตา-ปิตูนุ มาทยั ปุเรตีติ ปุริโส ฯ โปโส สุณิสสา สสุรสสุสเรหิ หิสยตีติ สุณิสสา ฯ กริสั กุจฉิตพพนติ กริสั ฯ สุริโส คพภ วิโมเจตีติ สุริโย ฯ สิริโส โรคั หิสตีติ สิริโส ฯ สิริสั ฯ อิลิโส อิลติ กป ปิยตีติ อิลิโส ฯ อิลิโส ปาปจฉาพเน สามมตเถตีติ อิลิโส ฯ มหิโส ปุเชตพโพติ มหิโส ฯ สีสั พนธติ เอตายาติ สีสั ฯ กีสั กิสमितพพั หีสิตพพนติ กีสั ฯ อิจเจวมมาทโย สทฐา เสสา พหุทา ภวานติ ฯ

อิติ อุณาทิกปเป ฉฎฺโฐ กณฺโฑ ฯ

เมื่อปริวรรตคัมภีร์อุณาทิกัณท์จากภาษาบาลีอักษรขอมแล้ว พบว่า ชื่อสูตรที่จารไว้ในใบลาน มีความคลาดเคลื่อน ไม่ตรงกับคัมภีร์กัจจายนะบ้าง เช่น การเว้นอักษรชื่อสูตร ดังนั้นผู้วิจัย จึงได้ตรวจชำระกับคัมภีร์ “กัจจายนพยูการณ”^๑ ฉบับภาษาบาลีอักษรไทย พิมพ์โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้จัดเรียงคำในสูตรใหม่ โดยหมายเลขข้างหน้า เป็นเลขลำดับสูตรในคัมภีร์กัจจายนะ พร้อมแปลความหมายของสูตรไว้โดยย่อ ดังนี้

๖๒๔. กตตริ กิต. อ.กิต ปัจจัย ย่อมลงในอรรถแห่งกัตตา

๖๒๕. ภาวกมเมสุ กิจจ กุต ขตถา. อ.กิจจ ปัจจัย และกิต ปัจจัย และ ข ปัจจัย ย่อมลงใน อรรถแห่งภาวะและกัมมะ

๖๒๖. กมมนิ ทุตติยัย กุโโต. อ.กิต ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แห่งทุตติยวิภตติทั้งหลายใน อรรถแห่งกรรม

๖๒๗. ขยาทีหิ มนุ ม จ โตะ วา. อ. มนุ ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ศัพท์ทั้งหลาย มี ชิ ธาตุ เป็นต้น ด้วย อ. การอาเทศ เป็น ต แห่ง ม ย่อมมีโดยวิภัก ด้วย

๖๒๘. สมาทีหิ ธมา. อ.ธ และ ม ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งหลาย มี สม ธาตุ เป็นต้น

๖๒๙. คหสุสุปฐเส วา. อ.การอาเทศเป็น เอ แห่ง อ อันเป็นสระสุดท้ายของอักษรมีชื่อว่า อุปฐา แห่ง คห ธาตุ เป็นต้น ย่อมมีโดยวิภัก

๖๓๐. มสุสสุ สสุส จฉรรจฉเวรา. อ.การอาเทศเป็น จฉรร และ จฉเวร แห่ง สุ อักษร ของมสุ ธาตุ ย่อมมี

๖๓๑. อาปุพพจรสสุ จ. อ.การอาเทศเป็น จฉรร และ จฉเวร ทั้งหลาย แห่ง จร ธาตุ อันมี อา อยู่เบื้องต้น ย่อมมี

๖๓๒. อलगสเลหิ ลยา. อ.ล และ ย ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ อล และ กล และ สล ธาตุ ทั้งหลาย

๖๓๓. ยานลาณา. อ.ยาน และ ลาณ ปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลัง กล และ สล ธาตุ ทั้งหลาย

๖๓๔. มลิสสุ ธสสุ โล จ. อ.การอาเทศเป็น ล แห่ง ถ อักษร แห่ง มถ ธาตุ ย่อมมี

^๑ กองทุนสหภาพวิเสส อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, กัจจายนพยูการณ, (กรุงเทพมหานคร : วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐) หน้า [๑๒๒-๑๒๔].

๖๓๕. เปสาดิสศคปตตกาเลสฺ กิจจา. อ.กัจจะปัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในอรรถทั้งหลาย คือ
ส่งไป และการอนุญาติและเวลาที่มาถึง

๖๓๖. อวสฺสกาธมฺเณสุ ณี จ. อ. ณี ปัจจย ย่อมลงในอรรถทั้งหลาย คคือ อวสฺสก และ อธิมิณ
ด้วย อ.กัจจะ ปัจจย ย่อมลงด้วย

๖๓๗. อรหสฺสกาทีหิ ตฺฐ. อ.ตฺฐ ปัจจย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี อรห และ สกฺก
เป็นต้น

๖๓๘. วชาทีหิ ปพฺพชชาทโย นิปชชนฺเต. อ. ศัพท์ทั้งหลาย มี ปพฺพชชา เป็นต้น อันบัณฑิต
ย่อมให้สำเร็จ เบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งหลาย มี วช ธาตุ เป็นต้น

๖๓๙. กวีโลโป จ. อ.กวี ปัจจย ย่อมลง ด้วย อ.การลบ กวี ปัจจย ย่อมมีด้วย อ.ศัพท์ทั้งหลาย
อันบัณฑิตทั้งหลาย พึงให้สำเร็จอีกด้วย

๖๔๐. สจจานํ กคา ฏนฺนุพนฺธ. อ.การอาเทศเป็น ก อักษร และ ค อักษรทั้งหลาย แห่งธาตุ
ทั้งหลาย อัน จ และ ช เป็นที่สุด ย่อมมีในเพราะปัจจย อันเกี่ยวด้วย ณ อยู่เบื้องหลัง

๖๔๑. นฺทาทีหิ ยุณฺณวมฺนนานนากานนกา สกฺการิตฺเทหิ จ. อ.การอาเทศเป็น อน และ อานน และ
อก และ อานนก ทั้งหลาย แห่ง ยุ ปัจจย และ ญฺ ปัจจย ทั้งหลาย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งหลาย
มี นฺท เป็นต้นด้วย แต่ธาตุทั้งหลาย อันเป็นไปกับด้วย การิต ปัจจย ด้วย ย่อมมี

๖๔๒. อียตฺมกเอสานมฺนตสฺสโร ทีฆํ กวจิ ทิสฺสสุ คุณฺโ ท รํ สกฺชี จ. อ.สระอันเป็นที่สุด แห่ง อี
ย ต ม กิ เอ และ ส ทั้งหลาย ย่อมถึงความเป็นที่ขะในที่บางแห่ง อ.อุ อักษรแห่ง หุส ธาตุ ย่อมถึง
ความเป็น อี อ. ท อักษร แห่ง หุสธาตุ ย่อมถึงความเป็น ร อ.การอาเทศเป็น ส และ กฺช และ อี แห่ง
ส อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ย่อมมี

๖๔๓. ภายาทีหิ มติ พฺฐิ ปุชาทีหิ จ กฺโตะ. อ.กฺต ปัจจย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งหลาย มี
ภี ธาตุเป็นต้นด้วย แต่ธาตุทั้งหลาย มี มติ และ พฺฐิ และ ปุช ธาตุ เป็นต้น

๖๔๔. เวปฺ สึ ทว วฺมฺ กุ ทา ภู หฺวาทีหิ ฤ ตฺติม ณีมา นิพฺพตฺเต. อ.ฤ และ ตฺติม และ ณีม
ปัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี เวปฺ สึ ทว วฺมฺ กุ ทา ภู หุ เป็นต้นในอรรถว่าเกิด
แล้ว

๖๔๕. อกโกเส นมฺหานิ. ครั้นเมื่อ น ปฏฺิเสธ มีอยู่ อ.อานิ ปัจจย ย่อมลงในอรรถว่าค่า

๖๔๖. เอกาทิตฺ สกิสฺส กฺชตฺตฺ. อ.การอาเทศเป็น กฺชตฺตฺ แห่ง สกฺ ศัพท์ อันอยู่เบื้องหลังแต่
ศัพท์สังขยา มีเอก เป็นต้น ย่อมมี

๖๔๗. สุนฺสฺสนฺสฺโสณ วานฺวานฺนฺนฺนฺชานนา. อ.การอาเทศเป็น โอน และ วาน และ อุวาน และ
อน และ อุนช และ อุณ และ อา และ อาน ทั้งหลาย ของ อุณ อันเป็นที่สุดแห่ง สุน ศัพท์ ย่อมมี

๖๔๘. ตฺรณฺสฺส สฺสุ จ. อ.การอาเทศเป็น สฺสุ แห่ง ตฺรณ ศัพท์ ย่อมมีด้วย

๖๔๙. ยุสฺสวสฺสวฺวานฺนฺนฺนา. อ.การอาเทศเป็น อุว และ อุวาน และ อุณ และ อุณ ทั้งหลาย
แห่ง อุว อันเป็นที่สุดแห่ง ยุว ศัพท์ ย่อมมี

๖๕๐. กาเล วตฺตมานาตีเต ญฺวาทโย. อ. ญฺ ปัจจย และ ยุ ปัจจย และ กต ปัจจยทั้งหลาย
ย่อมลงในอรรถแห่งวัตตมานกาลด้วย ในอรรถแห่งอดีตกาลด้วย

๖๕๑. ภาวิสฺสติ คฺมาทีหิ ณี ณีณฺ. อ.ณี และ ณีณฺ ปัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุ
ทั้งหลาย มี คฺม เป็นต้น ในอรรถแห่งอนาคตกาล

๖๕๒. กริยา ย ญุตโว. อ.ณฺ ัจจย และ ตฺ ัจจยทั้งหลาย ย่อมลง ในอรรถ คือกริยาใน
อนาคตกาล
๖๕๓. ภาววาจิมหิ จตุตถิ. อ.จตุตถิวิภตติ ย่อมลง ในอรรถกล่าวภาววาจก
๖๕๔. กम्मนิ โณ. ครั้นเมื่อกรรมเป็นบทใกล้ มีอยู่ อ. ณ ัจจย ย่อมลงในอนาคตกาล
๖๕๕. เสเส สฺสํ นตุ มานานา. อ. สฺสํ และ นตุ และ มาน และ อาน ัจจยทั้งหลาย ย่อมลงใน
อรรถนี้คือ เสส
๖๕๖. ฉทาทิหิ ตตรณฺ. อ.ต และ ตรณ ัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งหลาย มี
ฉท ธาตุเป็นต้น
๖๕๗. วทาทิหิ ณีตโต คณ. อ.ณีตต ัจจย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี วท เป็นต้น
ในอรรถแห่งหมู่คณะ
๖๕๘. มิทาทิหิ ตติ ตโย. อ.ตติ ัจจย และ ตติ ัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุ
ทั้งหลาย มี มิท ธาตุ เป็นต้น
๖๕๙. อุสุรณชทิสานํ ทิสสท ทชโธม ฒ ฐา จ. อ.การอาเทศเป็น ทชฒ แห่ง ทิส ย่อมมีด้วย
อ.ฒ และ จ ัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลัง แห่ง อสุ และ รณช และ ทิส ธาตุทั้งหลายด้วย
๖๖๐. สุสุสานมฺุสานมโต โถ จ. อ.การอาเทศเป็น อต แห่ง อุ และ อุ และ อส ทั้งหลาย อัน
เป็นที่สุดแห่ง สุ และ วุ และ อส ธาตุทั้งหลาย ย่อมมีด้วย อ. ถ ัจจย ย่อมลงด้วย
๖๖๑. รนชุทาทิหิ ธทิตททิกรา กวจิ ชทโลโป จ. อ. ธ ัจจย และ ท ัจจย และ อิทท ัจจย
และ ก ัจจย และ อิธ ัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี รนชุ และ อุท เป็นต้น
ด้วย อ.กานลป ซึ่ง ช และ ท อักษร ย่อมมีในบางแห่ง ด้วย
๖๖๒. ปฏฺิโต หิสส เหรณฺ หิเรณฺ อ.การอาเทศเป็น เหรณ และ หิเรณ แห่ง หิ ธาตุ อันอยู่
เบื้องหลังแต่ ปฏฺิ ศัพท์ ย่อมมี
๖๖๓. กทฺยทาทิหิ โโก. อ.ก ัจจย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี กทฺิ ธาตุ เป็นต้น
๖๖๔. ขาทมคฺมานํ ฆนธนฺธคฺนธา. อ.การอาเทศเป็น ฆนธ และ อนธ และ คนธ ทั้งหลาย
แห่ง ขาท และ อม และ คมฺุ ธาตุทั้งหลาย ย่อมมี
๖๖๕. ปฏฺาทิหยลํ. อ.อล ัจจย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งหลาย มี ปฏฺ เป็นต้น
๖๖๖. ปุถสส ปุถุ ปถาโม วา. อ.การอาเทศเป็น ปุถ และ ปถ ทั้งหลาย แห่ง ปุถ ศัพท์ ย่อมมี
อ.อม ัจจย ย่อมลงโดยวิกัปป์
๖๖๗. สสวาทิหิ ตฺ ทโว. อ.ตฺ ัจจย และ ทฺ ัจจยทั้งหลาย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุ
ทั้งหลาย มี สสุ เป็นต้น
๖๖๘. จยทาทิหิ อิวโร. อ.อิวร ัจจย ย่อมลงในเบื้องหลัง ธาตุทั้งหลาย มี จิ เป็นต้น
๖๖๙. มฺุนาทิหิ จิ. อ. อิ ัจจย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งหลาย มี มฺุน เป็นต้นด้วย
๖๗๐. วิทาทิหฺยฺุโร. อ.อฺุร ัจจย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี วิท เป็นต้น
๖๗๑. หนาทิหิ นฺ ญฺ ตโว. อ.ณฺ ัจจย และ นฺ ัจจยและ ตฺ ัจจยทั้งหลาย ย่อมลงใน
เบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี หน เป็นต้น
๖๗๒. กุฏฺาทิหิ โจ. อ.จ ัจจย ย่อมลง ในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี กุฏฺ เป็นต้น

๖๗๓. มนุปุรสุณาทีหิ อุสสุณูสิสา. อ.อุสส ปัจจัย และ นุส ปัจจัย และ อิส ปัจจัยทั้งหลาย
ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งหลาย มี มนุ,ปุร,สุณ เป็นต้น

๓.๓ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะทั้ง ๙ ปริจเฉท พบที่วัดวังวาริวน อำเภอปักธงชัย จังหวัด
นครราชสีมา เป็นภาษาบาลีผสมภาษาไทย จารด้วยอักษรขอม แต่เป็นสำนวนเทศนา สรุปล
สาระสำคัญทั้ง ๙ ปริจเฉท ผู้วิจัยได้ปริวรรตออกมาเป็นอักษรไทย มีรายละเอียด ดังนี้

ภาพที่ ๓.๓ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

สมมาสมพุทฺธมตฺถ	สสทฺธมมคณมุตฺตมํ
อภิวาทิย ภาสิสฺสํ	อภิธมฺมตถสงคหํ
ตตถ วุตตาทิธมฺมตถา	จตุธา ปรมตถโต
จิตต เจตสิกํ รูปํ	นิพพานมิตฺติ สพฺพธา ฯ

วารนี้ จักได้รับประทาน วิสัชชานาแก้ไขในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ทั้ง ๙ ปริจเฉท แต่จะ
วิสัชชานาโดยสังเขป ตามโวหารเทศนาแต่ในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะนี้ ยากที่จะวิสัชชานาให้เข้าใจได้
(ด้วยว่า) ข้อเป็นธรรมอันยิ่ง ลึก ละเอียดกว่าปิฎกทั้ง ๒ คือพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก
สมเด็จพระโลกนาถผู้เป็นติลก (ตรีโลก-ไตรโลก) เฉลิมนิกรสรรพสัตว์ (ได้) ตรัสเทศนาข้อธรรม ๔
ประการคือ จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน เป็นธรรม ๔ ประการด้วยกัน

ในกถาแห่งคัมภีร์ พระอภิธัมมัตถสังคหะนั้น พระอนุรุทธเจ้า ผู้รจนาดกแต่งพระคัมภีร์มี
สุนทรวาณิพัฒนาม แต่พระรัตนตรัยว่า อภิวาทิย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมมาจาและใจ ซึ่งองค์พระสัมมาสัม
พุทธเจ้า หากปราชญ์จะเปรียบเสมอมิได้ ต่อพระธรรมคือพระปริยัติธรรมและพระนพโลกุตตรธรรม
ทั้ง ๙ ประการ เป็น ๑๐ ด้วยกันกับพระอริยสงฆ์ อันครองไตรตีสสิกขา มิมีคือโมหะ อันถอนจาก
ชั้นธันตาร หากความปรารถนาอันจะยังจิตให้สะดุ้งมิได้ เหตุคุณพระรัตนตรัย จงปกครองรักษา
ข้าพพระพุทธเจ้า จงอย่าได้มีอันตราย ข้าพระพุทธเจ้า จักกล่าวซึ่งคัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะ
อนุโลมตามพระพุทธานุชาฐาน อันโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนา ตตถ วุตตา อภิธมฺมตถา ในพระ
อภิธัมมัตถสังคหะนั้น พระอนุรุทธาจารย์เจ้า กล่าวอรรถแห่งพระอภิธรรมไว้ องค์คือองค์อันลึกล้ำ
คัมภีร์ภาพ อันละเอียดกว่าปิฎกทั้ง ๒ ปิฎก โดยยกเป็น ๔ ส่วนด้วยกันคือ จิตส่วน ๑ เจตสิกส่วน ๑

รูปส่วน ๑ และนิพพานส่วน ๑ เป็น ๔ ส่วนด้วยกัน ทั้งนี้หลังส่วนทั้ง ๔ มีจิตเป็นต้น ข้าพระพุทธเจ้า จะวิสันนาในจิตนั้นก่อน ๆ

ก็จิตนั้นแจกออกไปเป็น ๔ คือ กามาพจรจิต ประการ ๑ รูปาพจรจิต ประการ ๑ อรูปาพจรจิต ประการ ๑ โลกุตตรจิต ประการ ๑ รวมเป็นจิต ๔ ประการด้วยกัน ซึ่งที่เรียกว่าจิตนั้น เหตุติดซึ่ง อารมณ์อีกประการ ๑ เรียกว่าจิตนั้น เหตุ กังวลซึ่งอารมณ์ในจิต ๆ

กามะ ภาว จรตีติ ๆ จิตจำพวกใด ประพฤติเป็นไปในกามภพ จิตจำพวกนั้น ชื่อว่ากามาพจรจิต ๆ จิตจำพวกใด ประพฤติเป็นไปในรูปภพ จิตจำพวกนั้นชื่อว่า รูปาพจรจิต ๆ จิตจำพวกใด ประพฤติเป็นไปในอรูปภพ จิตจำพวกนั้น ชื่อว่า อรูปาพจรจิต ๆ จิตจำพวกใด ย่อมประพฤติเป็นไป เพื่อจะยังสรรพสัตว์ ให้ข้ามขึ้นจากโลกก่อน จิตจำพวกนั้น ชื่อว่าโลกุตตรจิต ๆ

และจิต ซึ่งเป็นกามาพจรจิตนั้น จัดเป็น ๓ จำพวกคือ จิตอันเป็นอกุศลพวก ๑ เหตุกจิต จำพวก ๑ โสภณจิต คือจิตอันเป็นกุศลจิต จำพวก ๑ รวมเป็น ๓ จำพวกด้วยกัน ๆ อกุศลจิตนั้น มี ๑๒ ดวง คือ โลกมุขจิต ๘ โทสมุขจิต ๒ โมหมุขจิต ๒ เป็นอกุศลจิต ๑๒ ดวงด้วยกัน

อเหตุกจิตนั้น มี ๑๘ ดวงคืออกุศลวิปากอเหตุกะ ๗ กุศลวิปากอเหตุกะ ๘ เหตุกะ ๓ ๆ เหตุกจิต ๑๘ ๆ กามาพจรกุศล ๒๔ นั้นคือ มหากุศล ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากริจิต ๘ รวมเป็น ๒๔ ๆ รูปาพจรจิตนั้น มี ๑๕ คือรูปาพจรกุศล ๕ รูปาพจรวิปาก ๕ รูปาพจรกริยา ๕ อรูปาพจรจิตนั้นมี ๑๒ คืออรูปาพจรกุศล ๔ อรูปาพจรวิปาก ๔ และอรูปาพจรกริยา ๔ โลกุตตรจิตมี ๘ คือ มัคคจิต ๔ ลจิต ๔

แม้จะจัดโดยสังเขปได้ ๘๘ ถ้าจัดโดยพิสดารเป็น ๑๒๑ ดวงด้วยกัน ถ้าจัดโดยสังเขปและจัดโดยพิสดารนั้น จะวิสันนาในอกุศล ๑๒ ในอกุศลจิต ๑๒ นั้น จะวิสันนาในโลภจิต ๘ ดวงก่อน ในโลภจิต ๘ ดวงนั้นคือ จิตอันสหระคตด้วยโสมนัส ประกอบด้วยทิวฐิ เป็น อะสะ ฯ/สังขาริกะ ดวง ๑ เป็น โสมนัสสหคต โทสชาทิวฐิ เป็น อะสะ ฯ/สังขาริกะ ดวง ๑ / เป็นอุเปกขาสหคตประกอบด้วยทิวฐิ เป็นอะสะ ฯ/สังขาริก ดวง ๑ เป็นอุเปกขาสหคตโทสราคะทิวฐิ เป็นอะสะ ฯ/ สังขาริกะดวง ๑ เป็น โลกมุขจิต ๘ ดวงด้วยกัน ๆ

(ข้อ) ซึ่งว่า สหคตกับโสมนัสนั้น คือเกิดดับพร้อมด้วยโสมนัส ซึ่งประกอบด้วยทิวฐิ คือเห็นแท้ชัดว่า ประกอบด้วยประโยชน์ คือการทำประกอบด้วยโทษ เป็นต้นว่าฆ่าสัตว์ ก็เห็นว่า จะช่วยสัตว์ อันลำบากให้ได้ความสุข เหตุจะได้ไปสวรรค์ / ลักทรัพย์ก็เห็นว่าธาตุทั้ง ๔ พวกกันไปจะมีโทษมาแต่ไหน การทำมิฉฉาจาร ก็เห็นว่าหญิงกับชายเกิดมาสำหรับกัน จะว่าเขาเป็นผู้ใด ซึ่งกิริยาที่รักใคร่ต่อกัน นั้น เป็นธรรมดาโลกประเพณี บุญและบาปก็หาไม่ได้ ๑ ซึ่งว่าเป็นอสังขาริกะนั้น คือหาผู้ชักชวน ตักเตือนว่ากล่าวมิได้ กระทำด้วยตนเอง สสังขาริกนั้น คอชักชวนให้กระทำ ซึ่งได้กระทำที่ว่า โทสราคะทิวฐินั้น คือมิได้เห็นคุณแลโทษ และมีได้มีผู้ใดชักชวนให้กระทำ ก็กระทำชื่อว่า อสังขาริก

และในบทว่า สสังขาริกนั้น ก็มีนัยวิสันนามาแล้วในจิตที่จัดเป็นทิวฐิสัมปยุตต์ และจิตที่จัดเป็นอุเปกขาสหคตเป็นทิวฐิสัมปยุตต์ เป็นอสังขาริกะ และเป็นสังขาริกะนั้น ก็เหมือนกับจิตอันสหคตด้วยโสมนัส ๆ

อันแสดงโดยพระปรมัตถ์นั้น ว่าแต่จิตแต่ใจอย่างนี้ยากที่จะเข้าใจ ถ้าจะว่าข้างพระสูตรมาแทรกใส่ แสดงให้เห็นเป็นแบบฉบับ จะนะจิตของบุคคลผู้นั้น กระทำอย่างนั้น และจิตนั้นก็ชื่อว่าจิตดวงนั้น จำพวกนั้น ๆ แท้จริงเหมือนจิตแห่งนายพรานสุนัข อันไล่สุนัขให้กัดพระมหาเถระเจ้า ๆ ก็ทั้ง

จิ๋วเสีย จิ๋วสั้นไปคลุมนายพรานเข้าก็ถึงซึ่งมรณะ ๆ เม สมณภาโว เราจะป็นสมณะอยู่ ๆ ว่ามิได้เป็นสมณะ

พระมหาเถระคิดดังนี้แล้ว จึงไปสู่นักแห่งสมเด็จพระศาสดาจารย์ อภิวันทนาแล้ว กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาคย์ นายพรานสุนัขสิ้นชีวิตเพราะเหตุผ้าจิ๋วของพระบาท ตกไปคลุมไว้ ข้าพระบาทยังจะเป็นสมณะอยู่ (หรือ) ๆ มิได้เป็นสมณะประกอบการใด ๆ พระองค์จงตรัสเทศนาแก่ข้าพระองค์ในกาลบัดนี้ ๆ อถ ภควา ในลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค จึงมีพระพุทธรูปปฏิภาตรัสว่า อตถิ เต สมณภาโว ๆ ดูก่อนภิกษุ สีสแห่งท่าน จะได้ดังพร้อยหามิได้ ท่านเป็นสมณภಾವะอยู่ เหตุมีจิตมิได้ปลงสังขาร นายพรานก็กระทำกาลกิริยาตายเหตุผ้ากาสาวพัตรตกลงไปคลุม แต่ท่านจะได้คิดที่จะให้ตกลงไปคลุมหามิได้ ท่านมิได้มีจิตคิดปลงสังขารนายพราน ๆ นายพรานปลงสังขารแก่ท่าน อันมิได้ปลงสังขารแก่ตน ๆ ก็ได้เสวยผลเห็นประจักษ์ ในปัจจุบันชาติ

คนใดเบญจขันธ์ แผลงลงไปบังเกิดในนิรยาบาล พระพุทธรูปองค์ตรัสพิจารณา ฉะนั้นแล จึงตรัสสืบต่อไปว่า นายพรานนี้ ปลงสังขารแก่ท่านแล้ว ได้ถึงความฉิบหาย แต่ปัจจุบันชาตินี้หามิได้ ๆ แต่ชาติปางก่อน ก็ปลงสังขารแก่คนทั้งหลาย อันมิได้ปลงสังขารแก่ตน ก็ได้เสวยผลแห่งอกุศล เห็นประจักษ์แล้วก็ไปตกในนิรยาบาล ได้เสวยทุกขเวทนา มีพระพุทธรูปปฏิภาตรัสฉะนี้แล้ว ก็ทรงดูขุฎิภาพ พระมหาเถระเจ้าก็ยกอรอุยชลี กราบทูลอาราธนา พระพุทธรูปก็ทรงนำมาซึ่งอดีตนิทาน ตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า

อดีต เวชโซ ในอดีตกาลยังมีแพทย์ผู้หนึ่ง มีวิชารักษาที่ขชาติงูพิษ ๆ อสรพิษขบผู้ใดแล้ว อาจะร้ายมนตร์รักษาหายให้ได้ ๆ วันหนึ่งหมองูเที่ยวไปบ้านแล้วนิคมแต่เพลเข้ามาก็มีได้รับประทานอาหาร ได้เห็นที่ขชาติ อยู่ในโพรงไม้ก็คิดว่า เราทั้งหลาย จะลวงหมู่กุมารว่าลูกนกสาธิกา ทารกทั้งหลาย มาจับที่ขชาติ ก็จะขบซึ่งกุมารทั้งหลาย เราจะได้บริโภคอาหาร ๆ หมองูนั้นเดินมา พบหมู่กุมารอันเล่นอยู่ริมประตูบ้าน ตามทางไป หมองูนั้น จึงเดินเข้าไปใกล้ แล้วกล่าวมูสาว่า อมโห กุมารกา ดูก่อนกุมาร ท.ผู้เจริญ เราเห็นลูกนกสาธิกาอยู่ในโพรงไม้ ถ้าแลท่าน ท.ปรารธนาจะใคร่ได้ ลงพากันมาไปด้วยกัน

กุมาร ท.นั้น ก็สำคัญจริงดังวาทา จึงให้หมองูนั้น นำไปในที่ใกล้แห่งโพรงพฤษภา กุมารคนหนึ่งขึ้นไปด้วยสำคัญว่าจะจับลูกนกสาธิกา ครั้นถึงโพรงพฤษภา แล้วก็สอดมือเข้าไปจับตัวงูเห่า ร้องบอกแก่เพื่อนกุมาร ท.ว่า เราจับลูกนกสาธิกาได้แล้ว จึงนำออกมาจากโพรงไม้ กุมาร ท. อันอยู่ในภายใต้จึงร้องว่า ที่จับนั้นไม่ใช่ลูกนกสาธิกา เป็นลูกแห่งงูเห่า จงทิ้งเสียโดยพลัน กุมารนั้นกำลังตกใจ ขว้างงูเห่านั้นลงไปถูกหมองู งูเห่าก็รวบรัดกระดุกตัวแห่งหมองู ขบหมองูนั้น ให้กระทำกาลกิริยาตาย ๆ หมองูนั้นสิ้นชีวิตแล้วไปสู่อบายคืออนรก เหตุว่าตนมีจิตอันลามก คิดปลงสังขารแก่กุมาร ท. แล้วตนก็ทำกาลกิริยาตาย เหตุอาหารและการที่นายพรานกระทำป็นเป็นอกุศลนั้น ๆ ก็นับเข้าในโลภจิต ๆ ก็จัดเป็นอสังขาริก หาผู้ชักชวนมิได้ ๆ

จิตแห่งนายพรานเมื่อชาติเป็นหมองูนั้นเล่า อกุศลโลภจิต เป็นอสังขาริก เหตุว่า มิได้มีผู้ชักชวนเกิดขึ้นเองเหมือนกัน ๆ นักปราชญ์พึงสันนิษฐานว่า จิตซึ่งเป็นอกุศลนั้น เหตุมีผลนำมาซึ่งโทษและทุกข์ภัย ๆ จิตที่เป็นอกุศลนั้นไซ้ เหตุว่าหาโทษมิได้ มีผลนำมาซึ่งสุขและสวัสดิ์ ๆ อีกประการหนึ่ง จิตที่ว่าเป็นอกุศลนั้น เหตุว่าตัดเสียซึ่งความห่วงหา และบาปธรรม และจิตเป็นกามาพจรกุศล ๆ

สเหตุกัจฉิตนั้นมี ๘ ประการคือ จิตสหระคตกับโสมนัสเป็นญาณสัมปยุตต์ เป็น อะ/สะ/ สัขาริก ดวง ๑ สหระคตด้วยโสมนัสเป็นญาณวิปยุตต์ เป็น อะ/สะ/สัขาริก ดวง ๑ สหระคตกับอุเบกขา เป็น ญาณสัมปยุตต์ เป็น อะ/สะ/สัขาริก ดวง ๑ สหระคตกับอุเบกขาเป็นญาณวิปยุตต์ เป็น อะ/สะ/สัขาริก ดวง ๑ ฯ เป็นกุศลจิต ที่จัดเป็นกามาพจร ๘ ดวงด้วยกัน ฯ ซึ่งเป็นสหระคตด้วยโสมนัสนั้นคือ เกิดดับพร้อมด้วยโสมนัส ซึ่งเป็นญาณสัมปยุตต์นั้นคือประกอบด้วยปัญญาพิจารณาเห็นผลว่า การกุศลนี้จะเป็นที่พึงแก่อาตมะได้ จะบำบัดเสียซึ่งความเข็ญใจและความทุกข์ จะให้ได้ซึ่งความสุขในชาตินี้และชาตินี้หน้า (น่า) トラบเท่าถึงสุขในพระนิพพานอย่างนี้ และชื่อว่า ญาณสัมปยุตต์ ฯ เป็นอสังขาริก คือจุกขึ้นมาจากสันตาร หาผู้ใดจะตัดเดือนจะชักชวนมิได้ ฯ

จะว่าให้เห็นแต่ใกล้ ๆ เหมือนจะทำกองการกุศลเพียงนี้ ก็ชื่อว่าสหระคตด้วยโสมนัส คือเป็นไปกับความที่ใจ เหตุว่า เมื่อกำหนดว่า อาตมะจะได้ทรงจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เกสัช ฯ และจะตั้งพระสังฆกรรมเทศนา ได้กระทำเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ในรัตนวันนั้นพลัน วันนั้นด้วย ฯ มีจิตยินดีแล้วก็จักได้ชื่อว่าสหระคตด้วยโสมนัส เป็นญาณสัมปยุตต์ คือปัญญาารู้จักว่า อาตมะ จะกระทำกุศลในเพียงนี้ จะได้โภคะสมบัติ และจะได้กุศลไปให้แก่มารดาบิดาแลญาติวงศ์ ภรรยา และมิตร อันสิ้นชีวิตไปสู่ปรโลกเบื้องหน้าว่า คนทั้งหลาย แม้นได้อนุโมทนา ก็จะได้สำเร็จบุญกุศลักกับทั้งสองท่าน อนุโมทนาที่ได้ซึ่งปัดตานุโมทนาบุญกุศลักกับอาตมา ผู้ให้ก็จักได้ซึ่งปัดตานุโมทนาบุญกุศลัก และอาตมาได้กระทำการฉลองพระพุทธรูปปฏิมากร ฉลองพระพุทธรูจนอนเนื่องในพระไตรปิฎก ก็ได้ชื่อว่าอุปถัมภ์ยกย่องการพระพุทธศาสนา ฯลฯ

อทินนบุพพะเก กสส ปุโต แท้จริง มัญญุณทลี เมื่อยังเป็นมนุษย์ เป็นบุตรของ อทินนบุพพะก พราหมณ์ อยู่ในพระนครสาวัตถี พราหมณ์นั้นเป็นคนตระหนี่ มิได้เคยให้ซึ่งพัสดุสิ่งใด ๆ แก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง เหตุตั้งนั้น จึงชื่อว่า อทินนบุพพะกพราหมณ์ ถ้าว่าตามภาษาโดยภาษาของเราทุกวันนี้ พราหมณ์นั้นก็ชื่อว่า พราหมณ์ไม่เคยให้สิ่งใด ๆ แก่ใคร ครั้นว่า มาณบุตรพราหมณ์นั้นมีวัย วัฒนาการ ฯ อทินนบุพพะกพราหมณ์ คิดจะกระทำตุ้มหูให้ตน จะจ้างช่างทองให้ทำก็กลัวทรัพย์สิ้นไปด้วย ให้ค่าจ้างพราหมณ์จึงกระทำด้วยตนเองแต่เกลี้ย้ง หาสดลายมิได้ ถ้าจะเรียกตามคำทุกวันนี้ ก็ชื่อว่ามาณพตุ้มหูเกลี้ย้ง ครั้นอยู่มา มัญญุณทลีนั้น เจริญวัย บังเกิดเป็นไข้หนัก พราหมณ์ผู้บิดาก็รักษาอยู่แล แต่หวังรักษทรัพย์มาก มิอยากจะให้ทรัพย์แก่ผู้ใด จึงไปตามแพทย์ผู้มีวิชา ก็บอกยาสมุนไพโร พราหมณ์นั้นก็เก็บใบไม้ รากไม้มาต้มให้บุตร โรคนั้นก็ทรุดลง ๆ ทุกวันพราหมณ์ผู้นั้นรู้ว่าบุตรเป็นไข้หนัก คิดว่าคนทั้งหลายจะมาเยี่ยม จะเห็นสมบัติจึงยกบุตรมาจากออกมาจากภายในเรือน ให้นอนหงายอยู่ในระเบียงชานเรือนออกมา ๆ ฯ

อด ภควา ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า ทรงทราบข่าวว่า มัญญุณทลีนั้นมีอุปนิสัย ครั้นเวลาภิกขาจาร จึงเสด็จไปสู่ที่ใกล้ที่อยู่แห่งมัญญุณทลี เปล่งพระพุทธรู สีส่องสว่างไปทั่วในที่เฉพาะหน้า มัญญุณทลีพลิกกายกลับมาเห็น สมเด็จพระบรมศาสดา ก็มีความโสมนัสว่า อาตมา ได้เห็นพระพุทธรูปแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าในวันนี้ จึงยกมือขึ้นถวายอัญชลี ไหว้ก็ไหว้มิได้ เห็นทั้งนี้ก็จะอาศรัยแก่บิดา จะได้ไปมาหาสู่และได้บูชาแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าก็หามิได้ วันนี้เป็นลาภใหญ่ของอาตมาแล้ว ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เสด็จมา ฯ มนเิว ปสาเทตัพพา มัญญุณทลีนั้น จึงยังจิตสิ่งเดียวให้เลื่อมใส ฯ ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้า เสด็จไปยังมิทันจะพ้นคลองแห่งจักขุ ท่านก็ดับเบญจสังขาร ขึ้นไปบังเกิดในสวรรค์ ฯ

จิตแห่งมัญญกุณทลี ซึ่งเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น จัดเป็นโสมนัสสทรคตญาณ สัมปยุตต์ อสังขารจิต ฯ จัดเป็นกามาพจรกุศล ฯ ในกามาพจรกุศลจิต ๒๔ ดวง เป็นปฐม และรูปาวจรกุศลนั้น ได้แก่จิตในรูปาพจรฌาน คือปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน อรูปาพจรกุศลจิตนั้น ได้แก่จิตในอรูปาพจรฌานทั้ง ๔ มีอาการโลกุตตรกุศลจิตนั้น ได้แก่ มัคค ๔ ล ๔ สิริสมเป็นจิต ๑๒๑ โดยพิสดารสิ้น ฯ ใจความในปฐมปริจเฉท โดยสังเขปแต่เท่านี้ เอวัง ก็มีด้วยประการ ณะนี้ ฯ

บัดนี้ จะได้แสดงความในอภิธรรมมัตถสังคหะ ตามใน (นัย) พระอนุรุธาจารย์ นำรูปความในอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ มาแสดงโดยย่ออีกพอสิ้นความหมดไม่คลาดจากพุทธโฆวาที่แสดง สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกุณพระพุทธรชนนีมารดาในสุลาไลย์เมืองฟ้า เมื่อพระอนุรุธาจารย์จะแต่ง คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะนี้ ท่านกล่าวคาถานมัสการ อัญชลีกรพระรัตนตรัยก่อนว่า สมมาสมพุทฺธมตุลฺลํ เป็นต้น แปลว่า อหํ อ.ข้าชื่อว่า อนุรุธาจารย์ ขอนมัสการซึ่งสมเด็จพระอนาวรญาณ สัมมาสัมพุทธะบดี (ปติ) ผู้ประเสริฐเลิศ หาบุคคลเปรียบมิได้ กับทั้งพระสัทธรรม คัมภีร์ภาพยิ่งใหญ่และพระสงฆ์ทรงพระไตรสิกขา อุดมวราธิคุณ เดชบุญญา วันทา ขออันตรายอย่าได้มีมา ฯ ข้าจักภาษิตคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ณ บัดนี้.

ตตถ วุตตาทิธมมตถา ฯ ความในอภิธรรมที่สมเด็จพระชินสีห์ ตรัสเทศนาในพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นั้น ฯ ข้าพระอนุรุธาจารย์ จะตัดข้อย่อความ แสดงตามปรมัตถ์ ตรัสทั้งหมดกำหนด ๔ ประการ คือจิตประการ ๑ เจตสิก ประการ ๑ รูปประการ ๑ นิพพานประการ ๑ ฯ ตตถ จิตตาวนัง ประเภท ๔ ประการนั้น ฯ จิต ฯ ข้า ฯ แสดงก่อนโดยประเภท ๔ ประการ คือกามาวจรจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑ อรูปาวจรจิต ๑ โลกุตตรจิต ๑ ฯ จึงตั้งเป็นคำปจฉาว่า ตตถ กตมํ กามาวจรํ ล้าจิต ๔ ประการนั้น กามาวจรจิตเป็นอย่างไร คำวิสัยเนาแก้ไปว่า กามาวจรจิตประพลดีในกามภพ พระจอมนราสพร์ธรรมสามีส แลสดงจิต ๕๔ คือโลภมูล ๘/โทสมูล ๒/โมหมูล ๒/ รูปเป็นอกุศลจิต ๑๒/และอกุศลวิปากเหตุกจิต ๗/กุศลวิปากเหตุก ๘/กิริยาเหตุก ๓/เป็นนอกเหตุกจิต ๑๘/และกามาวจรกุศล ๘ กามาวจรวิปาก ๘ กามาวจรกิริยา ๘ จิตเป็นกามาวจรจิต ๒๔ ประการ ฯ มีสิริรูปจิตอกุศล ๑๒/นอกเหตุก ๑๘/กามาวจร ๒๔ เป็นกามาวจรจิต ๕๔ ประการ ฯ รูปาวจรจิต ๑๕ จัดเป็นรูปาวจรกุศล ๕ วิปาก ๕ ผลจิต ๕/อรูปาวจรจิต ๑๒ วิปากจิต ๔ กิริยา ๔/โลกุตตรจิต ๔ มัคคจิต ๔ ผลจิต ๔ สิริรวมเป็น ๘๙ โดยสังเขป แสดงโดยพิสดาร จัดเป็น ๒๑๒ ประการ ฯ รับประทานสังวรธรรมนา (สัณณนา) จิตสังคหวิภาคกถา ตามจำแนกแจกจิตในอภิธรรมมัตถสังคหะ ปฐมปริจเฉท โดยสังเขปย่อพอเป็นธรรมสวนานุตติ-ยานิสงค์ ด้วยประการณะนี้

อภิธรรมมัตถสังคห ทุตติยปริจเฉทที่ ๒ นั้น โดยบาลีว่า เอกุปปาตนิโรธา เป็นอาทิ คือได้อธิบายความว่า พระอนุรุธาจารย์ สังวรธรรมนา การพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ แสดงว่าเจตสิกธรรม ๕๒ อันเกิดกับดับพร้อมกันกับจิต แลมีอารมณ์นั้น อันเดียวกันประกอบในจิต ฯ ข้า ฯ อนุรุธาจารย์ หากจะภาษิตใน ณ กาลบัดนี้ จึงมีคำปจฉาเข้ามาว่า กถํ อยางไร จึงเรียกว่าเจตสิก ๒ จัดว่า ๕๒ นั้น สิ่งไร จึงมีคำวิสัยเนา ธรรมที่สัมปยุตต์ที่ในจิต จัดมี ๕๒ คือจิตสาธารณะ เจตสิกเกิดทั่วไปในจิต เป็นกุศลและอกุศล และจิตที่เป็นอัพยาภิตันนั้นมี ๗ คือ ผัสสะเจตสิก ๑ เวทนาเจตสิก ๑ สัญญา

เจตสิก ๑ เจตนาเจตสิก ๑ เอกัคคตาเจตสิก ๑ ชีวิตินทรีย์ ๑ มนสิการ ๑ และปกิณณกเจตสิก อีก ๖ คือ วิตก ๑ วิจาร ๑ อธิโมกษะ ๑ วิริยะ ๑ ปีติ ๑ ฉันทเจตสิก ๑ สิริรวม สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ปกิณณกเจตสิก ๖ เป็นอัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ประการด้วยกัน ๗ และอกุศลเจตสิก ๑๔ เป็นฝ่ายบาปปราสีก่อน กรรมอันลามก นำให้เสวยทุกข์ในระบุนั้น คือโมหะ ความหลงมีดับอด เข้าสัมปยุตต์ในจิตนั้นจัดชื่อว่า โมหเจตสิก ๑ อหิริกะ ความไม่ละอายบาป ๑ อนนต์ปะปะ ความไม่สะดุ้งกลัวบาป ๑ อุทธัจจะ ๑ โลภะ ๑ มิจฉาทิฎฐิ ๑ มานะ ๑ อิสสา ๑ มัจฉริยะ ๑ กุกุจจะ ๑ ถีนะ ๑ มিতระ ๑ วิจิกิจฉา ๑ เป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ๗ และเจตสิกปราสีโสภณะเป็นฝ่ายกุศลสุภผล ยังบุคคลให้เสวยสุขในเบื้องต้น ๗ จัดโดยประเภท ๒๕ คือ สัทธา ๑ (จิตตลหุตา) สติ ๑ หิริ ๑ โอตตปะปะ ๑ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑ ตตรมัชฌัตตา ๑ กายปัสสัทธิ ๑ จิตตปัสสัทธิ ๑ กายลหุตา ๑ จิตตลหุตา ๑ กายมูหุตา ๑ จิตตมูหุตา ๑ กายกรรมมัณญูตา ๑ จิตตกัมมัณญูตา ๑ กายปาคุญญูตา ๑ จิตตปาคุญญูตา ๑ กายชุกตา ๑ จิตตชุกตา ๑ จึงเป็นตสภณเจตสิก ๑๙ และจัดวิริตีได้ ๓ คือ สัมมาวาจา ๑ สัมมากัมมันโต ๑ สัมมาอาชีโว ๑ ๗ แล้วจัดเอาพรหมวิหาร ๒ คือกรุราพรหมวิหาร ๑ มุทิตาพรหมวิหาร ๑ แล้วจัดปัญญินทรีย์ ๑ จึงสิริรวมเป็นโสมนัสเจตสิก ๒๕ นักปราชญ์ผู้มีปัญญา พึงสันนาฐานความว่า เจตสิก ๒๕ นั้น ๗ พระอนุรุธาจารย์บริหารแจกจัด อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ รวมเป็น เจตสิก ๕๒ ด้วยประการดังนี้ ๗ แลวิธีสัมปโยค ประกอบเจตสิก ๕๒ ประการ อันพรากจิตสันตารควรแก่ฐานะ ๗ ข้ำ ๗ อนุรุธาจารย์ รับประทานแสดงในจิตตูปบาททั้งหลาย อันต่าง ๆ กัน ๗

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก มีผัสสะเป็นต้นทั้ง ๗ ประการ เจตสิกนั้นเกิดทั่วไปในสัพพจิตตทั้งปวงได้ ปกิณณกเจตสิกทั้ง ๖ นี้ไซ้ บังเกิดในจิตควรเกิดด้วยกัน ๗ อกุศลเจตสิกชั้น ๑๔ ย่อมบังเกิดในอกุศลปราสีจิตราสี ๗ โสภณเจตสิก ๒๕ นี้ บังเกิดในวิถีแห่งจิตที่จัดเป็นกุศล ๗ จัดจิตและเจตสิก มีให้ระคนปนกัน สงเคราะห์เป็นชั้นเป็นกองตามคลองจิต และเจตสิกที่พอควรเกิดด้วยกันได้ ๗

เหตุทั้งนั้นไซ้ นักปราชญ์บัณฑิตยชาติผู้มีปัญญา พิจารณาด้วยสัมปโยคะ ฐานการควรประกอบและควรสงเคราะห์ เจตสิกปราสีที่พรากจากจิตตามกิจและตามฐานะ คือแสดงประเภทแห่งเจตสิกด้วยจิตโดยควรแก่จิตตูปบาทฐาน ความที่แสดงเจตสิกสังคหวิภาค ในอภิธรรมมัตถสังคหมาฉนะนี้ ๗ เป็นความในปริเฉทแห่งสองโดยย่อก็พอสิ้นความ ด้วยประการฉะนี้ ๗

บัดนี้จะนิเทศในตติยปริเฉท ความสังเกตตามพระบาฬี ที่พระอนุรุธาจารย์ สวรรณนาการไว้ว่า สมปยุตตา ยถาโยค เต ปณณาส สภาวโต จิตตเจตสิกา ธมมา เป็นอาทิ. อธิบายความตามพระอนุรุธาจารย์แสดงไว้ว่า จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย ๕๓ สัมปยุตต์ประกอบกัน อยู่โดยสภาวะ ๖ ๗

ข้ำ ๗ พระอนุรุธาจารย์ กำหนดตสภณะจิตและเจตสิก สามารถด้วยจิตตูปบาท เป็นสังคหะ ๖ ประการ คือ เวทนาสังคหะ ๑ เหตุสังคหะ ๑ กิจจสังคหะ ๑ ทวารสังคหะ ๑ อารมมณะสังคหะ ๑ วัตถุสังคหะ ๑ ก็ในเวทนาสังคหนั้น แจกเวทนา ๓ คือสุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อุpekขาเวทนา ๑ แล้วจำแนวออกไปเป็น ๕ คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ โสมนัสเวทนา ๑ โทมนัสเวทนา ๑ อุpekขาเวทนา ๑ แล กาย วิญญาณ จิต จัดเป็นอกุศลวิปาก สหระคตด้วยสุขเวทนา ดวง ๑ กาย วิญญาณ จิต จัดเป็นอกุศลวิปาก สหระคตด้วยทุกขเวทนา ดวง ๑

ก็จิตที่สหระคตด้วยโสมนัสนั้น มากถึง ๖๒ จิต ๗ แลปฏิฆจิตสหระคตด้วยโทมนัส ๒ จิต ๗ จิตสหระคตด้วยอุpekขาเวทนา มากประมาณ ๕๕ ดวง ดังพรรณนามาฉนะนี้ ๗ ในเหตุสังคหะ จัดเหตุ ๖

ประการ คือ โลกะ ๑ ดทสะ ๑ โมหะ ๑ ोलกะ ๑ อโทสะ ๑ อโหมะ ๑ และจิต ๑๘ ดวงคือ ปัญจทวารารัชชนจิต ๕ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ สัมปฏิจฉันนจิต ๑ สันตริณจิต ๑ โวฏฐวนจิต ๑ นี้จัดเป็นอเหตุกจิต ๓ จิต ๗๑ เหมือนนั้นเป็นสเหตุกจิต และโมหจิต ๒ ดวง จัดเป็นเอกเหตุกจิต จิต ๒๒ จิตคือ อกุศลจิต ๑๐ และกามาวจรกุศลจิต ๑๒/ จิตที่เป็นเหตุเหตุ ละประเภทแห่งกามาวจรกุศล ๑๔ และมหัคคตจิตและโลกุตตรจิต ๓๕ จัดเป็นไตรเหตุ เป็น ๔๗ จิต ดังพรรณนามาฉะนี้ ๓

ก็ในกิจจสังคหนั้น จำแนกกิจ ๑๔ มีปฏิสนธิกิจเป็นต้น และฐานะ ๑๐ ประการ ในทวารสังคห แสดงทวาร ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น ในอารมณ์สังคหะ แสดงอารมณ์ ๖ ประการ มีรูปารมณเป็นต้น ในวัตถุสังคหะ แสดงวัตถุ ๖ ประการ มีจักขุเป็นต้น ที่อาตมาแสดงนิพนธ์ย่อความมาฉะนี้ ๓ เป็นความในตติยปริจเฉท คัมภ ๓ ก็สิ้นความแต่เท่านี้

จิตตูปาทานมิฉะเจว กตวา สัมมุตตม ๓ ๓ บัดนี้จะได้แสดงในปริจเฉทที่ ๔ มีความว่า อหัง อันทว่าข้าอนุรุธาจารย์ จะขอรวมความจิตตูปาทาน แล้วจะกล่าวประวัติสังคหในประวัติการ แห่งวิถีจิต โดยย่อพอควรแก่สภาพที่เป็นไปแห่งวิถี มีคำปุจฉาว่า จะแสดงประวัติสังคหะ จะแสดงอย่างไร. วิสัยนา แก่ไขว่ ในวิถีสังคหะนี้ ๓ เมธีกปราษณมีปัญญา ฟังสันนิษฐานทราบด้วยญาณว่า ตั้งเป็นฉกกะ ๖ มัดด้วยกันคือวัตถุ ๖ ทวาร ๖ อารมณ ๖ วิญญาณ ๖ วิถี ๖ วิสัยประวัติ ๖ ๓ ก็แต่ว่า วิสัย ประวัติการ ที่เป็นไปแห่งอารมณ์ ๓ ประการ คือกรรม ๑ กรรมนิमित ๑ คตินิमित ๑ นี้พ้นจากวิถีจิตต่างออกไป ๓ วัตถุ ๖ ทวาร ๖ อาลัมพะณะ ๖ มีนัยข้อแสดงมาแล้วในเบื้องต้น ๓

๓ บัดนี้ จะพรรณนาวิญญาณ วิญญาณ มี ๖ ประการคือ จักขุวิญญาณ ๑ โสทวิญญาณ ๑ ฆานวิญญาณ ๑ ชิวหาวิญญาณ ๑ กายวิญญาณ ๑ มโนวิญญาณ ๑ และวิถีมี ๔ ประการ โดยประเภท แห่งทวาร คือจักขุทวารวิถี ๒ โสททวารวิถี ๒ ฆานทวารวิถี ๒ ชิวหาทวารวิถี ๑ กายทวารวิถี ๑ มโน ทวารวิถี ๑ เป็นวิถี ๔ แลวิถีประพตติเป็นไปในจิตที่เป็นไปในทวาร ๔ ประการ ดังนี้ ๓

วิสัยประวัติจิตวิถีที่เป็นไปในอารมณ์มีประเภท ๖ ประการ คือ อติมหันตารัมมณะ ๑ มหันตารัมมณะ ๑ ปริตรตารัมมณะ ๑ อติปริตรตารัมมณะ ๑ วิภูตารัมมณะ ๑ อวิภูตารัมมณะ ๑ ๓ จึงมีคำ ปุจฉาว่า วิถีที่เป็นไปในอารัมมณะนั้นอย่างไร ๓ วิสัยนาแก่ไขว่ ๓ จิตโดยประเภทแห่งอุปาทนขณะ ๑ ฐิตินขณะ ๑ ภังคขณะ ๑ จัดเป็นขณิกจิตเดี่ยว ๓ นัยหนึ่งว่า ๑๗ ขณะจิต จัดเป็นอายุสมแห่งรูปธรรม อารมณ ๕ ประการ ถึงซึ่งสภาวะปติชฐานดำรงอยู่ล่วงขณะจิตเดี่ยวบ้าง ล่วงขณะจิตมากบ้างต่าง ๓ กัน ๓ เหตุตั้งนั้น ถ้าว่าวิถีจิตล่วงขณะจิตหนึ่งไปแล้ว รูปารมณะ ๑ มาปรากฏ แก่จักขุณังด้วยนั้น ภาวังคจิตก็ไหวสองครั้ง ปัญหาทวารารัชชนจิต ตัดกระแสภวังค์แล้ว พิจารณาซึ่งอารัมมณะคือรูปนั้นแล้ว ก็ล่วงไป ๓ ในลำดับแห่งปัญจทวารารัชชนจิตนั้น จักขุวิญญาณ ก็เห็นซึ่งรูปนั้น สัมปฏิจฉันนจิต ก็เข้ารับ เอรูปรามณไว้ สันตริณจิตก็พิจารณากระกรอง ซึ่งรูปารมณนั้น อฏฐวนจิต กำหนดมัน สำคัญแน่ซึ่ง รูปนั้นแล้วก็ดับไปโดยขณะโดยปัจฉัยอุดหนุน เป็นกำลังก็แล่นไป ๗ ครั้ง ททาลัมพะณะวิปาก ติดเนื่อง มาแต่ขณะนั้น ก็บังเกิด ๒ ครั้ง เป็นวิถีจิตตูปาทาน บังเกิด ๑๔ ขณะ จัดวิภังค์ ๒ ขณะ เป็น ๑๖ ๓ แล้วขณะจิตที่ล่วงแต่เดิมนั้น ขณะ ๑ จึงเป็น ๑๗ ขณะจิต.

๓ ตโต ปริ เบื้องหน้าแต่ ๑๗ ขณะจิตนั้นไป ภาวังคชาติก็ดับ อารมณที่นิยมวิถีจิตเดิม เต็ม ๑๗ ขณะ จัดเป็นอติมหันตารมณะ อารมณอย่างมาก อย่างใหม่ วิถีจิตเป็นไปในอารมณต่าง ๓ หลายอย่าง หลายประการ และเป็นไปในฉทวาริกจิตแลลำดับแห่งวิภังค์ ขาดอายุสมเป็นขณะ มรณะ ประพตติ เป็นไปโดยควรด้วยประการดังนี้ ๓ รวบรวมวิถีสังคหวิภาค ในปริจเฉทที่ ๔ ด้วยประการฉะนี้ ๓

ในปัญจมปริจเฉทนั้น นิเทศตามพระอนุรุธาจารย์ บริหารรวบรวมจัดสังคหะสงเคราะห์วิถีจิตที่เป็นไป โดยประเภทแห่งวิถีจิตอย่างนี้แล้ว บัดนี้จะแสดงวิถีจิตในปฏิสนธิกาล นักปราชญ์พึงสันนิษฐานในวิถีมุตตสังคหะ ตั้งเป็นจตุกกะ ๔ แล ๔ คือ ภูมิ ๔ ปฏิสนธิ ๔ กรรม ๔ บังเกิดแห่งมรณะ ๔ ก็อบายภูมิ ๔ นั้นคือ นรก ๑ ตีร์จฉาน ๑ เปรตวิสัย ๑ อสุรกาย ๑ ฯ กามสุคติภูมิ ๗ คือ มนุษย์ ๑ จาตุम्मหาราชิกา ๑ ดาวดึงษา ๑ ยามา ๑ ดุสิตา ๑ นิมมานรตี ๑ ปรินิมมานรตี ๑ สิริรวมเป็นกามภูมิ ๑๑ ประการ ฯ และรูปาวจรภูมิ ๑๖ อรูปาวจรภูมิ ๔ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ในปฏิสนธิ์นั้น มี ๔ คือ อปายปฏิสนธิ ๑ กามสุคติปฏิสนธิ ๑ รูปาวจรปฏิสนธิ ๑ อรูปาวจรปฏิสนธิ ๑ เป็น ๔ ประการ และกรรม ๔ นั้น คือ ชนกรรม ๑ อุปถัมภกรรม ๑ อุปปีฬกรรม ๑ อุปฆาตกรรม จัดเป็น กิจ ๔ อย่างนี้ ฯ และกรรม ๔ นั้น ๑ ครุกรรม ๑ อาสันนกรรม ๑ อาจิณณกรรม ๑ กตัตตกรรม ๑ จัดวิปากงานพนักงานให้ผล แลกรรมอีก ๔ จัดเป็นบาปกรรมคือ ๑ ฏฐุธรรมเวทนียกรรม ๑ อุปถัมภเวทนียกรรม ๑ อปราปรเวทนียกรรม ๑ โหสิกรรม ๑ จัดเป็น ๔ ประการด้วยกัน ฯ

แลมรณุปัตติ จัดความตาย อันตรายชีวิตด้วยจิต มี ๔ ประการ คือ ตายด้วยสิ้นอายุสม ๑ ตายด้วยสิ้นบุญสิ้นวาสนา ๑ ตายด้วยสิ้นอายุ-สมและสิ้นบุญสิ้นวาสนา ๑ ตายด้วยอุปัจเฉทกรรม เข้ามาผลาญสังขารชีวิตให้พินาศ ๑

มรณุปัตติ สัตว์ที่จวนตาย กรรมและกรรมนิมิตร และคตินิมิตรทั้งหลาย ๓ ประการ ย่อมมาปรากฏในทวารใด ทวารหนึ่ง เพื่อสำแดงสุดดีและทุกดีให้แจ้งชัดแก่สัตว์ ฯ หนึ่งสัตว์จวนจะใกล้มรณาสันดับขันธสิ้นชีวิต จิตจัดเป็นที่สุดแห่งปัจจุบันปรารถนาเพื่อจะเตือนจากกาย ในที่สุดวิถีจิตแล สิ้นภวังค์บังเกิดแลดับนั้น ครั้นเมื่อจิตจัดดับแล้ว ปฏิสนธิจิตประกอบวิถุจิตแลไม่มีวิถุ ปรารถนาเริ่มซึ่งอารมณ์อันตัวหน่วงเหนี่ยว ใน อนาสณะวิถีการอันสังเขป สังขารมีต้นหามุขเป็นมูลฐาน มีอวิชชา นุสัยเป็นบริวาร ให้อุปถัมภ์เกิด ปฏิสนธิไปก่อน ด้วยสภาวะเป็นที่ตั้งแห่งสหชาติธรรม บังเกิดสู่ปฏิสนธิในภพอื่นสืบสันตารเป็นสัตว์เป็นสังขารต่อไป หนึ่งในมรณสันนสมัยขณะเกิดได้แก่ ๕ ขณะ เป็นประมาณกาลในเมื่ออารมณ์เป็นปัจจุบันมาปรากฏแล้ว แลยังดำรงอยู่ หมูสัตว์ก็มีมรณภาพดับสังขารในกาลนั้น ฯ

สรรพสัตว์อันปฏิสนธิในภพหน้า จิตสันตารอันสืบต่อกันเป็นองค์แห่งภพปรากฏ เริ่มซึ่งอารมณ์ที่พ่วนไวกี่ขาดไป จุตติและปฏิสนธินี้ไซ้ร่เนื่องไป ดังกระแสน้ำอันไหลไปไม่เคยขาด ฯ นักปราชญ์ผู้มีปรีชาพึงพิจารณาซึ่งจิตอันจติและปฏิสนธิ เวียนตายเวียนเกิด เอากำเนิดในภพสังขารอรุวัง ย่อมไม่ยั้งยืนต้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญาเห็นแท้ในพระไตรลักษณ์ญาณ ก็ตัดห้วงมหารมณภพสังขาร สำเร็จพระนิพพาน นิราศภัย ความที่วิสขนามานี้ไซ้ร่ เป็นความในอภิธรรมสังคหะปริจเฉทที่ ๕ โดยสังเขปกถา ฯ

ก็ในอภิธรรมสังคหะ ปริจเฉท ๖ นั้น ยกความตามพระอนุรุธาจารย์จนาบาฬีว่า นตฺถิโต (นิฏฺฐโต) อภิธรรมสังคห สพฺพทาปี จิตฺตเจตสิกสังคหวิภาโค การจำแนกจิตและเจตสิกสังคหะ ด้วยประการทั้งปวง ในอภิธรรมสังคหะสำเร็จแล้ว บัดนี้จะสำแดงรูปสังคหะต่อไป ฯ ในรูปสังคหะนั้นไซ้ร่ สังเคราะห์โดยประเภท ๕ คือ สมุทเทศ ๑ ภูมิภาค ๑ สมุฏฐาน ๑ กลาปะ ๑ ลำดับปวัตติการ ๑ ในรูปสมุทเทศกถา พรรณนารูป ๒ ประการคือ มหาภูตรูป ๑ อุปาทายรูป ๑ รูปนั้นสังเคราะห์โดยประเภท ๑๑ ประการ ฯ แสดงโดยพิสดาร เป็นรูป ๒๘ คือ มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔ ก็แลมหาภูตรูป ๔ คือ มหาปฐวีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วาโยธาตุ ๑ จัดเป็นมหาภูตรูป ๔ แลอุปาทาย

ทหาย ๒๔ นั่นคือ ปสาทรูป ๕ โคจรรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญูตติรูป ๒ วิการรูป ๓ ลักษณะรูป ๔ สิริรวมเป็นรูป ๒๘ ประการ ฯ

จะบรรหารกล่าวแจกจำแนกวิภาค หากแต่ว่ารูปทั้งปวง ๒๘ จัดเป็นอันเดียว เป็นอเหตุกะ ก็ประกอบด้วยปัจจัยและอาสวะ เป็นสังขตธรรมโลกียะกามาวจร บ่อห่อนมีอารมณ์อันไม่พึงละ ถ้าจะแจกโดยประเภท ก็มากมายเป็นปริยายกลา ฯ นักปราชญ์ผู้มีปัญญา พึงจำแนกรูป ๒๘ คือ ปสาทรูป ๕ ชื่ออชฌัตตรูป รูปอื่นชื่อพาหิกรูปหนึ่ง ปสาทรูป ๕ หทัยรูป ๑ เป็น ๖ ชื่อว่าวัตถุรูป รูปอื่นชื่อว่า วัตถุรูป แจกทวารรูป ๗ อินทรีย์รูป ๘ และโอฬาริกรูปสัปปฏิฆรูป สุขุมรูป ทูเรรูป อปปฏิฆรูป อูปา ทินนกรูป อนุปาทินนกรูป สนิตัสสนรูป อนิตัสสนรูป โคจรพาหิกรูป อโคจรพาหิกรูป อวินิพโกกรูป อวินิพโกกรูป มีนามบัญญัติจิตชื่อต่างอย่างแสดงมานี้

ก็ในสมุฏฐานนั้น รูปร่างนี้มีสมุฏฐาน ๔ คือกรรมสมุฏฐาน ๑ จิตตสมุฏฐาน ๑ อาหารสมุฏฐาน ๑ อุตสมุฏฐาน ๑ ฯ รูปกลาปะ มัตถุรูปอีก ๒๑ ประการ จักขุทสกะ ๑ โสตทสกะ ๑ ฆานทสกะ ๑ ชิวหาทสกะ ๑ กายทสกะ ๑ อิตถิภาวทสกะ ๑ บุริสภาวทสกะ ๑ วัตถุทสกะ ๑ ชีวิตนวกะ ๑ ทั้ง ๙ นี้มีชื่อว่า กรรมสมุฏฐานกลาปะ ๙ ฯ จิตตสมุฏฐานกลาปะ ๖ อุตสมุฏฐานกลาปะ ๔ อาหารสมุฏฐานกลาปะ ๑๑ เป็นรูปกลาปะ ๒๑ โดยสังเขปในปริจเฉท ๖ ด้วยประการ ฉะนี้ ฯ

ความในอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๗ นั้นว่า วัตถุธรรมทรงลักษณะ ๗๒ คือจิต ๑ เจตสิก ๕๒ นิพผันรูป ๑๘ นิพพาน ๑ ฯ ข้า ฯ ได้แสดงแล้ว บัดนี้ ฯ ข้า ฯ จะแสดงสมุทัยแห่งวัตถุธรรมทั้งหลายนั้น โดยควรแต่บาลี ฯ สมุทัยสังคหะมีประเภท ๔ ประการคือ อุกุศลสังคหะ ๑ มิสกสังคหะ ๑ โพรธิกขียสังคหะ ๑ สัพพสังคหะ ๑

ในอุกุศลสังคหะนั้น แจกอุกุศลราสี มีประเภทต่าง ๆ คือ อาสวะ ๔ โอะฆะ ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔ อูปาทาน ๔ แล้วแจกทวิคือ นิวารณ ๖ อานุสย ๗ สังโยชน ๑๐ กิเลส ๑ คือ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ มานะ ๑ ทิฎฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ ถีนะ ๑ อหังการะ ๑ อหิริกะ ๑ อนินตตัปปะ ๑ เป็น ๑๐ ประการฉะนี้

ในมิสกสังคหะนั้น สงเคราะห์ความที่เจือระคนปนกัน คือเหตุ ๖ คือโลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑ ฯ กุศลและอกุศล เจือกันอยู่ นักปราชญ์พึงสันนิษฐานในมิสกสังคหะ แสดงมาน ๗ องค์แห่งมัตถ์ ๑๒ แล้ว อินทรีย์ ๒๒ ผล ๗ อธิปติ ๔ อาหาร ๔ กล่าววิธีมิสกสังคหะโดยสมาทานใน โพรธิกขียสังคหะนั้น นิเทศธรรมฝ่ายโพธิ ๓๗ ประการคือ สติปฏิฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพฆณงค์ ๗ อัญจกิมรรค ๘ ฯ

แลในสัพพสังคหะนั้น แสดงชั้น ๕ อูปาทานชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ตู ๑๘ อริยสังจัจ ๔ เป็นประเภทสัพพสังคหะ ๕ ประการ ฯ ความแสดงสมุทัยสังคหะ วิภาคในอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๗ โดยย่อคือเป็นอุปนิสัย ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ในปริจเฉทที่ ๘ นั้น บาลีว่า เยสํ สขุตถมมานํ เย ธมมา ปจิจยา เป็นอาทิ อธิบายความตามพระ อนุรุทธาจารย์ ว่า ธรรม ท.เป็นปัจจัยแห่งสังขตธรรม ฯ ทั้งเหล่านั้น ข้าพเจ้า อนุรุทธาจารย์ จะจำแนกแจกชื่อปัจจัยแห่งสังขตธรรม ท.ในกาลนี้ ฯ

เมธีปัญญาญาณ พึงสันนิษฐานว่า สงเคราะห์ปัจจัยในปริจเฉท ๘ ฯ นี้มีนัย ๒ ประการคือ ปฏิจจสมุปบาทนัย ๑ ปฏิฐานนัย ประการ ๑ ฯ แลปัจจัยทั้ง ๒ นี้ จะแสดงระคนปนกัน ก็จักวิถถารพิสดาร เน้นนานนัก หากจะแสดงทีละปัจจัย ในปฏิจจสมุปบาทปัจจัย ได้บาลีว่า อวิชชา ปจจยา สง

ขาราสงขารปจฺจยา วิญญานํ ฯลฯ สมุทโย โหติ ฯ คือความว่า อวิชชา คือโมหันธ์กาลมีตมิตปิด ปัญญา พระไตรลักษณ์ ความไม่รู้แจ้งประจักษ์ชัดชื่อว่า อวิชชา ฯ เป็นปัจจัย อุปถัมภนาการ บำรุง ผดุงก่อตั้งเป็นรากแก้วและสังขาร ๓ ประการคือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญขาภิสังขาร สังขารธรรมเป็นแต่เพียงจัดแจง เป็นสังขารตัดกายและจิตโดยอเนกปหากการ ฯ เพราะสังขารเป็น ปัจจัย จึงมีวิญญาน เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามแลรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ เพราะอายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมี ตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ คือเกิดเป็นสัตว์บุคคล เป็นปัจจัยแล้วกองทุกข์ทั้งหลาย คือขรา มรณ โสภก ปริเทวทุกข์ โทมนัส อุปายาสาทุกข์ ก็บังเกิดมี ฯ สภาวะที่บังเกิดพร้อมมูลบริบูรณ์แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น เป็นปัจจัย อาศรัยกันเกิด ฉะนั้น ชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาทนัยแล ฯ

ปฏิฐานนัย แสดงปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัยเป็นต้น มีอวิคตปัจจัยปริโยสาน ในปฏิฐานปัจจัยนั้น แสดงปัจจัย ๖ อย่างคือนามเป็นปัจจัย นาม ๖ นามและรูปเป็นปัจจัยแก่นามแลรูป ๕ นามเป็นปัจจัย แก่รูป ๑ รูปเป็นปัจจัยแก่นาม ๑ ประพฤติแลนามและรูปเป็นปัจจัยแก่นาม ๒ นามและรูปเป็นปัจจัยแก่นามและรูป ๙ แล ความแสดงมา ฉะนั้น ฯ ประสงค์ความให้รู้ว่า จิตเจตสิกที่ดับแล้ว เป็นอดีตเป็น อนันตรปัจจัยแลสมนันตรปัจจัยแลนัตถิปัจจัย แลอวิคตปัจจัย ๔ ประการ ชวนะที่เกิดก่อนเป็นอาเส วนปัจจัย แก่ปัจจัย ชวนะหนึ่ง จิตและเจตสิก เป็นสหชาติธรรม ก็เป็นสัมปยุตต์หังกันและกัน เหตุ ดังนั้น นักปราชญ์พึงรู้ว่า นามเป็นปัจจัยแก่นามอย่างดั่งนี้ ฯ สมุปาทนัยและปฏิฐานนัย ทั้งสองนี้ คัมภีร์ภาพลิกซึ่งพันวิสัย จำอาตมาจะแสดงพอเป็นสังเขปนัย ฯ ในปัจจัยสังคหวิภาค ในอภิธรรมมัตถ สังกหะ ปริจเฉทที่ ๘ ด้วยประการ ฉะนั้น ฯ

บัดนี้ จะไดวินิจฉัยในปริจเฉทที่ ๙ ตามบาลีว่า สมถวิปัสสนานํ ภาวนานมิวโรต ปรี กम्मภูจ านํ ปรกฺขาปิ ทูริธํ ยถากุณฺม ฯ ความว่า พระอนุรุธาจารย์ เมื่อแสดงปริจเฉท ๘ เสร็จแล้ว จึง กล่าววาทว่า แต่ไปเบื้องหน้า ฯ ข้า ฯ อนุรุธาจารย์ จะแสดงกรรมฐาน ๒ คือ สมถกัมมัฏฐาน ภาวนา ๑ วิปัสสนากัมมัฏฐานภาวนา ๑ ฯ

จะวินิจฉัยในสมถสังคหะก่อน ฯ สมถภาวนามี ๔๐ ประการคือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ ธาตุวัตถาน ๑ อาหारेปฏิกุสสญาณ ๑ อรูปฌาน ๔ ฯ จริตมี ๖ คือ รากจริต ๑ โทสจริต ๑ โมหจริต ๑ วิจารจริต ๑ พุทธจริต ๑ วิตกจริต ๑ ฯ

ภาวนามี ๓ ปริกรรมภาวนา ๑ อุปจารภาวนา ๑ อัปนาภาวนา ๑ นิमितมี ๓ ปริกรรมนิमित ๑ อุกคหนิมิต ๑ ปฏิภาคนิมิต ๑ กิจที่เจริญ สมถกัมมัฏฐานมีประการเป็นมาก ยากที่กุลบุตรจะเล่าเรียน พากเพียรเจริญให้จบหมดได้ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ นี้ไซ้ร ก็ยากมากที่วิธีจะเล่าเรียนจำเริญภาวนา อาตมาจะขอแสดงแค่อนุสสติภาวนา ให้ท่านทายกอุปาสก อุปาสิกาพึงพอเป็นสังเขปกถา ความใน บาลีว่า พุทธานุสสติ ภาเวตฺถากาเมน บุคคลมีศรัทธา ปรารธนาจะเจริญพุทธานุสสติกัมมัฏฐาน จง คมนการไปสู่ที่สัจด์ ควรกระทำการปฏิบัติ พึงยังศรัทธา สติ วิริย สมาธิ ปัญญา พิจารณาหน่วงเป็น หนึ่งในพุทธคุณ เป็นบุญใหญ่ ตั้งใจภาวนา เป็นต้นว่า อิติปิโส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ เป็นอาทิ พระนามอันใดอันหนึ่ง พึงอุตสาห์ภาวนา พินิจถึงคุณ แต่เริ่มตั้งปณิธาน ความปรารธนา พุทธคุณเป็น อารมณฺ์ ด้วยกรุณา นรากร อนุสสรค่านิ่งระลึกถึงคุณพระชินวร เป็นอารมณฺ์อย่างนี้ กุศลราศียิ่งใหญ่ วิ เสส นิตเทศอนุสสติ สังเขปโดยย่อความแสดงมา ดั่งนี้แล ได้ชื่อว่าสมถกัมมัฏฐาน ฯ

ก็ในวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น สงเคราะห์วิสุทธิ ความหมดจด ๗ ประการคือ สีลวิสุทธิ ๑ จิตตวิสุทธิ ๑ ทิฐิวินิวิสุทธิ ๑ กังขาวิตรณวิสุทธิ ๑ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ ปฏิปทาญาณวิสุทธิ ๑ ญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ ผสมเป็น ๗ อัน

พระสรรเพชตรัสเทศนา เป็นวิธีทางเจริญแห่งวิปัสสนา และศีล ๔ ประการ อันมุ่งใส่ไฟศาล ไม่เศร้าหมอง คือปาฏิโมกข์สังวรศีล ๑ อินทริยสังวรศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ปัจจัยสันนิสสิตศีล ๑ จัดชื่อว่า สีลวิสุทธิ ๑ สมาธิ ๒ ประการคือ อุปลารสมาธิ ๑ อัปปนาสมาธิ ๑ ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ ๑

นักปราชญ์วิชาญาณ ที่มั่นสีกา กำหนดรูปธรรม ของเพียงที่ทรวดโถม แลนามธรรมของเพียงน้อยไป แปรไปไม่เห็นสิ่งที่จริง จึงชื่อว่า ทิฐิวินิวิสุทธิ ๑ ปัญญากำหนดปัจจัยแห่งนามแลรูป ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ ๑ หนึ่งในปริชาญาณมานสิการกำหนด หยั่งลงสู่ลักษณะแห่งพระอริยมัคค์ แห่งพระโยคาวจรกุศลบุตร วิสุทธิศีลสมาทาน พิจารณาพระไตรลักษณ์ญาณ บรรลซึ่งขันธาทิในเตภูมิกถวาร ทั้งปัจจัยเป็นไปฝ่ายบุญและบาป ย่นย่อเป็นเข้าเป็นกลาประรวมพิจารณาว่า ธรรมทั้งหลายเป็นอนิจจัง โดยอรรถว่า ไม่ตั้งมั่นแปรผันสิ้นไป ฉิบหายไป ประลัยไป ให้เห็นเป็นทุกขัง ว่าเป็นของเหลืออดทน ด้วยบุคคลอันมีปัญญา พึงเข็ดขยาด เพราะอำนาจบุญญาภิสังขาร พานเอาทุกข์ยากมายึดไว้ เห็นเป็นอนัตตา เพราะความว่างกาย สรีระหาแก่นสารมิได้ ในอาการ ๓๒ นั้น ไชรั จะเอาสิ่งอันใด มาจัดว่าเป็นแก่นสาร หมู่จิตสันตารอันใดอันหนึ่ง จะมีแก่นสาร ควรจะสมาทานถือเอาว่า เป็นตัวเป็นตน ของแห่งตนไม่มีเลยเป็นอันขาด เมื่อพระโยคาวจรมีปัญญา สามารถพิจารณาขันธทั้ง ๕ เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จริงแท้ไม่แปรปรวน ควรจะกำจัดวิปัสสนานุสสิเลสได้อย่างนี้ ๑ ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ แลวิสุทธิวิปัสสนาญาณ ๘ ประการ จำเดิมแต่อุทัยพยายามไปถึงอนุโลมญาณ ชื่อว่า ปฏิปทาญาณวิสุทธิ ๑ เมื่อพระโยคาวจรปริชาญาณ พิจารณาชำนาญสันตาร เป็นตีกวิสสารทปัญญา วิปัสสนาจิต ตัดซึ่งลักษณะอันใดอันหนึ่ง จึงเป็นไปโดยนามบัญญัติ จัดชื่อว่า ปริกรรมแลอุปจารแลอนุโลมภาวนา วิปัสสนาปัญญาสังขาร เป็นตีกขาญาณ มีกำลังกล้าหาญถึงซึ่งโยชนวิปัสสนา พระพุทธภูิกาทรัสเรียกว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ๑

เบื้องหน้าแต่ต่วุฏฐานคามินีวิปัสสนานั้นไป โคตรภูจิต ตัดหน่วงยึดเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ ช่มบุฤษนโคตรภูลงแล้ว อย่างดำเนินขึ้นสู่อริยโคตรภูญาณ ยอดปรีชา อุกฤษ ลำดับนั้น มัคคจิตก็พิจารณา กำหนดทุกขอริยสัจจ ตัดกองสมุทัย กระทำให้แจ่มแจ้งใส ซึ่งนิโรธ ลงสู่ทางอัปนาวิถึ ด้วยอำนาจอริยมัคคภาวนา ๑ เบื้องหน้าแต่นั้นไป ผลจิตเป็นไป ๒-๓ ขณะแล้ว จิตก็ตีกภวังค์ ปัจจเวกขณญาณ ตัดภวังค์แล้วแล่นไป พระอริยมัคค์ ที่แสดงมานี้ สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสพระสัทธรรมให้ชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ รวมรูปเป็น ๗ ประการด้วยกัน ฉะนี้ ๑

ก็ในอนุปัสสนา ๓ ประการนั้น คืออนัตตานุปัสสนา ปัญญาเห็นเนื่อง ๆ เป็นอนัตตากลลพาปะ ถือมั่นสำคัญ ปัญจขันธไปเป็นของตน ได้ชื่อว่า สุญญตานุปัสสนา ปริชาญาณ เป็นประธานแห่งวิโมกข์ ๑ อนิจจานุปัสสนาและวิปลาสนิมิต ชื่อว่า อนิมิตตานุปัสสนา ๑ ทุกขานุปัสสนา และความบรรลณาเป็นที่ตั้งแห่งตณหา ชื่อว่า อัปภินิหิตานุปัสสนา เป็นประธานแห่งวิโมกข์ วิมุตติอมตวรนิพพาน ๑ พระโยคาวจร ประสงค์มัคคญาณ จำเริญในโสตาปฏิมัคค์ จะละทิกฐิและวิจิกิจฉาบาปธรรมสำเร็จแล้ว ถึงสตัดกขัตตุงปรมโสตาบัน ท่านผู้เจริญสทิทาคามีมัคค์สำเร็จ สทิทาคามีจำเริญ อนาคตามีมัคค์สำเร็จ อนาคตามีแลจำเริญอรหัตตมัคค์ สำเร็จอรหัตตมัคค์ เป็นอัครกทักษิณียบุคคล ในพระพุทธศาสนา ๑

ก็พระอนาคามีและอรหัตต์ ประสงค์เข้านิโรธสมาบัติ ท่านก็เข้าสู่ปฐมฌาน เป็นลำดับไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เป็นเบื้องหน้าที่สุด อับปนาเขวณะทั้งสองแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัตินั้น สังขตจิตก็ขาดลง ดำรงมั่นในนิโรธสมาบัติเป็นสุขสวัสดิ์ ๆ กาลเมื่อออกจากนิโรธสมาบัตินั้น อนาคามีผลจิต และอรหัตตผลมีจิตต์เป็นไปในขณะเดียวกันก็ตกภวังค์ ๆ เบื้องหน้าแต่ภวังค์ ปัจจเวกขณญาณก็ ปวัตตนาการเป็นไป ๆ

แสดงวิปัสสนากัมมัฏฐาน นัยสังเขปทั้ง ๙ ด้วยประการฉะนี้ ๆ สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นยอดผลกุศลสมภาร บรมพิเศษไพศาล อุดมล้ำเลิศยิ่งหนักหนา บุคคลมีสิทธิ์ปรารถนาความปรีดาปราโมทย์ โสมนัส รู้แจ้งกิจที่ปฏิบัติ เพียรพยายามจำเริญให้มากในพระกัมมัฏฐานในบวรพุทธูปบาทศาสนา สมเด็จพระอนาคตอรญาณ อรหัง สัมมาสัมพุทธเจ้า พึงอุตสาหะเพียรพยายาม เจริญให้มาก ในจิตสันดาน ๆ

รวิรัชนาในกัมมัฏฐานสังคหวิภาคย์ ในอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉท ๙ พอเป็นสังเขป ก็สมมติตยุตติลง ณ บัดนี้ เหว ก็มีด้วยประการ ฉะนี้ ๆ

ศึกษาประเด็นสำคัญในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ

๑) ประเด็นเรื่องจิต

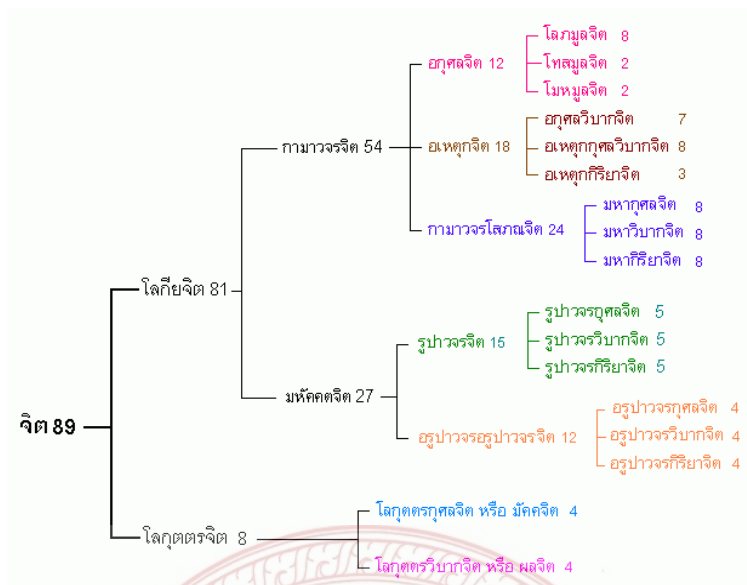
ในอภิธรรมมัตถสังคหะ กล่าวถึงจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ โดยแบ่งจิตออกเป็น ๔ ประเภทคือ

๑. กามาวจรจิต เป็นจิตประเภทที่ข้องอยู่ ที่ติดอยู่ ที่หลงอยู่ ที่เจ้ออยู่ในกามตณหา หรือเป็นจิตที่ส่วนมากท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกามภูมิ จิตประเภทนี้เรียกสั้นๆ ว่า กามจิต มีจำนวน ๕๔ ดวง

๒. รูปาวจรจิต เป็นจิตที่ถึงซึ่งรูปฌาน พอใจที่จะเป็นรูปพรหม หรือเป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูปภูมิ จิตประเภทนี้มีจำนวน ๑๕ ดวง

๓. อรูปาวจรจิต เป็นจิตประเภทที่เข้าถึงซึ่งอรูปฌาน พอใจที่จะเป็นอรูปพรหมหรือ เป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปภูมิ จิตประเภทนี้มีจำนวน ๑๒ ดวง

๔. โลกุตตรจิต เป็นจิตประเภทที่กำลังพ้น และพ้นแล้วจากโลกทั้ง ๓ คือ พ้นจาก กามโลก (กามภูมิ), จากรูปโลก(รูปภูมิ) และจากอรูปโลก(อรูปภูมิ) จิตประเภทนี้มีจำนวนเพียง ๘ ดวง ถ้าจิต ๘ ดวงนี้ประกอบด้วยฌานด้วยแล้ว จิตแต่ละดวงก็แยกได้เป็น ๕ ตามขั้นตามประเภทของฌาน ซึ่งมี ๕ ขั้น จึงเป็นจิตพิศดาร ๔๐ ดวง ดังนั้น จิตทั้งหมด นับโดยย่อก็เป็น ๕๔ ดวง และนับโดยพิศดารก็เป็น ๑๒๑ ดวงที่น้อยอย่างพิศดารนั้น จำนวนที่เพิ่มขึ้น ก็เพิ่มที่โลกุตตรกุศลจิตประเภทเดียวเท่านั้น

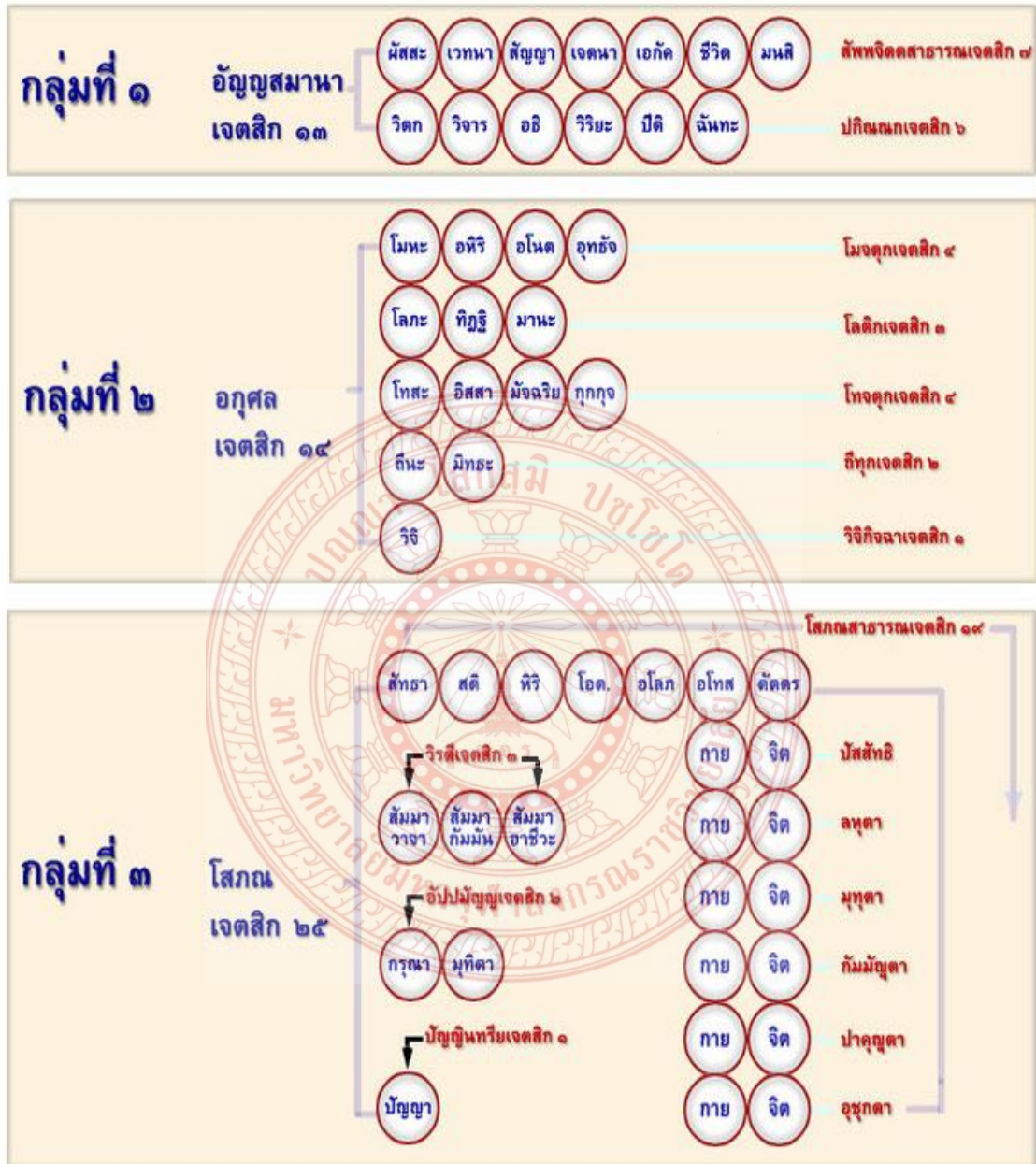

ภาพที่ ๓.๔ แผนผังจิต ๘๙ ดวง <https://www.google.co.th/s>

๒) เรื่องเจตสิก ๕๒

เจตสิก คือ สภาวะธรรมอย่างหนึ่ง ที่ปรุงแต่งจิต คนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นจิต หรือที่เรียกว่าจิตใจ แต่ ในทางพระอภิธรรม ได้แยก จิต และเจตสิกออกจากกัน เป็นคนละส่วนกัน แต่มีความเกี่ยวข้องกัน คือ เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์เดียวกัน มีที่ตั้งอาศัยเดียวกัน คือทหยัตถุ (ที่ต้องมีที่ตั้งอาศัยคือจิตและเจตสิกที่เกิดกับสัตว์ที่เกิดในปัญจโวหารภูมิ คือสัตว์ที่มีชั้น ๕ ชั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ส่วนสัตว์ที่มีชั้น ๔ ชั้น ได้แก่พวก อรูปพรหม ซึ่งมี เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่มีรูป ก็ไม่มีที่ตั้งให้จิต และเจตสิก) ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า แม้จะเป็นคนละส่วนกัน แต่ แยก ออกจากกันไม่ได้ เจตสิกจะมีชื่อ มีลักษณะเฉพาะของตนๆ ซึ่งมีทั้งหมด ๕๒ ลักษณะ หรือเรียกว่า ๕๒ ดวง เมื่อ ปรุงแต่งจิต หรือประกอบกับจิตแล้ว จะท าให้จิตนั้นมีลักษณะตามเจตสิกที่ประกอบไปด้วย แม้เจตสิกจะมี ชื่อ มีลักษณะเฉพาะของตนๆ ๕๒ ลักษณะก็ตามแต่ก็มีลักษณะที่เหมือนกัน ในบางอย่าง จึงมีการจัด หมวดหมู่ที่มีลักษณะเหมือนกัน เป็นหมวดเดียวกัน ซึ่งแบ่งออกได้ เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ ๑. อัญญาสมานาเจตสิกมี ๑๓ ดวง เป็นเจตสิกที่เหมือนธรรมอื่นหมายความว่า เป็นเจตสิกที่ ประกอบกับจิตที่เป็นกุศลจิต อภุศลจิต หรือ อพยากตจิต (ที่ไม่ใช่กุศลและอกุศล) ๒. อกุศลเจตสิกมี ๑๔ ดวงเป็นเจตสิกที่ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง ๓. โสภณเจตสิก มี ๒๕ ดวง เป็นเจตสิกที่ประกอบกับโสภณจิต เป็นจิตฝ่ายดี อันได้แก่ กามาวจร โสภณจิต ๒๔ เป็นต้น

เจตสิก ๕๒

ภาพที่ ๓.๕ แผนผังเจตสิก ๕๒

๓) เรื่องรูป ๒๘

ในอภิธรรมัตถสังคหะ กล่าวถึงรูปไว้ ๒๘ ประการคือ มหาภูตรูป ๔ และอุปทายรูป ๒๔ มหาภูตรูป ๔ ประกอบไปด้วย

๑. ปฐวีธาตุ คือรูปธรรมที่มีลักษณะแข็งหรืออ่อน
๒. อาโปธาตุ คือ รูปธรรมที่มีลักษณะเกาะกุมหรือไหล
๓. เตโชธาตุ คือ รูปธรรมที่มีลักษณะร้อน หรือ เย็น

๔. วาโยธาค คือ รูปธรรมที่มีลักษณะหย่อนหรือตั้ง

อุปาทายรูป ๒๒

ปสาทรูป ๕

๕. ประสาทตา (จักขุปสาทรูป) รูปนี้เป็นที่อาศัยของจิตเห็น (จักขุวิญญาณ)

ประสาทตานี้มีได้หมายถึงดวงตาหรือลูกตาทั้งคู่ แต่หมายเฉพาะประสาทตาหรือ แก้วตาที่อยู่กลางตาดำ โต้ประมาณเท่ากับหัวเหา เป็นเยื่อบางจุดยุบย่นที่ ชุ่มด้วยน้ำมัน ซ้อนกันอยู่ ๗ ชั้น เป็นรูปที่มีความสามารถรับกระทบคลื่นแสงเพื่อให้เกิด จิตเห็นคลื่นแสง (รูปารมณ) โดยที่จิตเห็นนี้อาศัยอยู่ในประสาทตานี้

๖. ประสาทหู (โสตปสาท) ประสาทหูนี้อยู่ในช่องหู มีสัณฐานเป็นวง ๆ คล้าย วงแหวน และมีขนอันละเอียดอ่อนสีแดงปรากฏอยู่โดยรอบ

เป็นรูปที่สามารถรับกระทบ เสียง (สัทธารมณ) เพื่อให้จิตได้ยินเสียง (โสตวิญญาณ) เกิดขึ้น โดยที่ จิตได้ยินนี้อาศัย อยู่ในประสาทหูนี้

๗. ประสาทจมูก (ฆานปสาท) ประสาทจมูกนี้อยู่ในช่องจมูก อันมีสัณฐานเหมือน กีบแพะ เป็นรูปที่สามารถรับกระทบกลิ่น (คันธารมณ)

เพื่อให้จิตดมกลิ่น (ฆารวิญญาณ) เกิดขึ้น โดยจิตดมกลิ่นนี้อาศัยอยู่ที่รูปนี้

๘. ประสาทลิ้น (ชีวหาปสาท) ประสาทนี้ มีที่ตั้งอยู่ท่ามกลางลิ้น อันมีสัณฐาน เหมือนปลายกลีบดอกบัวเรียงรายซ้อนกันเป็นชั้น ๆ

เป็นรูปที่สามารถรับกระทบรสได้ (รสารมณ) เพื่อให้จิตลิ้มรส (วิหาวิญญาณ) เกิดขึ้น โดยจิตลิ้มรสนี้อาศัยอยู่ที่ประสาท ลิ้นนี้

๙. ประสาทกาย (กายปสาท) ประสาทนี้ ตั้งอยู่ทั่วร่างกายเว้นที่ปลายผม ปลายขน ที่เล็บ ที่ฟัน ที่กระดูก ที่หนังหนาด้านมีสัณฐานคล้ายสำลี

ที่แผ่บาง ๆ ชุบน้ำมัน จนชุ่ม ซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น รูปนี้มีความสามารถรับกระทบความร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึง (โณภูตัพพารมณ) เพื่อให้จิตสัมผัสที่กายเกิดขึ้น (กายวิญญาณ) โดยที่จิตนี้อาศัยอยู่ที่รูปนี้

วิสัยรูป

๑๐. รูปารมณ คือ รูปธรรมที่เป็นคลื่นแสงที่สามารถไปกระทบกับประสาทตา เพื่อให้เกิดการเห็น

๑๑. สัทธารมณ คือ รูปธรรมที่เป็นเสียงที่สามารถไปกระทบกับประสาทหู เพื่อให้เกิดการได้ยิน

๑๒. คันธารมณ คือ รูปธรรมที่เป็นกลิ่นที่สามารถไปกระทบกับประสาทจมูก เพื่อให้เกิดการดมกลิ่น

๑๓. รสารมณ คือ รูปธรรมที่เป็นรสที่สามารถไปกระทบกับประสาทลิ้น เพื่อให้เกิดการลิ้มรส

ภาวรูป ๒

๑๔. อิตถิภาวรูป คือ รูปธรรมที่ละเอียดเป็นรูปปรมาณูมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น ที่แทรกซึมอยู่ทั่วร่างกายของหญิง เพื่อแสดงความเป็นเพศหญิง

๑๕. ปุริสภารูป คือ รูปธรรมที่ละเอียด เป็นรูปปรมาณู มองด้วยตาเปล่าไม่เห็น ที่แทรกซึมอยู่ทั่วร่างกายของชาย เพื่อแสดงความเป็นเพศชาย

ทพยัตถรูป ๑

๑๖. ทพยัตถรูป คือ รูปธรรมที่ละเอียดอ่อนที่เป็นที่อาศัยของจิต เป็นรูป ปรมาณูมีจำนวนประมาณของมือหนึ่ง ชั่งอยู่ในแฉ่งที่โตพอจุเมล็ดบุนนาคอยู่ภายใน เนื้อหัวใจ

ชีวีตรูป ๑

๑๗. ชีวีตรูป คือ รูปธรรมที่รักษาร่างกายในส่วนที่เกิดจากอำนาจกรรมในอดีต ไม่ให้เนาผุพังไปเหมือนกับตะปะ นี้อต หรือสลักไม้ ที่คอยรักษาไม่ให้บ้านพังลงไป

อาหารรูป ๑

๑๘. อาหารรูป คือ โอชะที่อยู่ในรูปธรรมทั้งหลาย ที่สามารถยังให้ไปบำรุงเลี้ยง ร่างกาย ก่อให้เกิดความเจริญเติบโต

ปริเนทรูป ๑

๑๙. ปริเนทรูป คือ ช่องว่างที่คั่นรูปธรรมทั้งหลาย ปกติรูปธรรมทั้งหลายไม่ว่า คน สัตว์ สิ่งของมาจากหน่วยเล็ก ๆ

ที่มองเห็นไม่ได้ที่เรียกว่า ปรมาณู และปรมาณูทั้งหลาย เป็นอนิจจัง คือไม่หยุดนิ่ง และมันก็ไม่ได้อยู่แน่นอน จนไม่มีช่องว่างมันมีช่องว่างคั่นอยู่ เป็นช่องว่างระหว่างปรมาณูละเอียดอ่อนมาก

วิญญูติรูป ๒

๒๐. กายวิญญูติรูป คือ รูปธรรมที่แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมทางกายอันยังให้รู้ ความหมาย เช่น กวักมือ หรือโบกมือไล่ เป็นรูปที่เกิดจากจิต

๒๑. วจวิญญูติรูป คือ รูปธรรมที่แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมทางวาจาอันยังให้รู้ ความหมาย เช่น เสียงพูดคุย เป็นต้น

วิการรูป ๓

๒๒. ลหุตารูป คือ รูปธรรมที่เบา คำว่าเบา ไม่ได้มุ่งหมายถึงน้ำหนัก แต่มุ่งถึงความไม่ยึดติด มีความคล่องแคล่วว่องไว เหมือนกับคนไม่มีโรคทำอะไรไม่ยึดติด

๒๓. มุทุตารูป คือ รูปธรรมที่อ่อน คำว่า อ่อน หมายถึง ไม่มีความกระด้าง

ไม่ซัด ๆ เชน ๆ แต่มีความสะดวก เหมือนกับหนังที่ฟอกดีแล้ว คือ มีความอ่อนสลาย ไม่หยาบ ไม่กระด้าง

๒๔. กัมมัญญูตารูป คือ รูปธรรมที่ควรแก่การงาน เหมือนกับทองที่หลอมดีแล้ว

มีลักษณะที่คล้อยไปตามรูปพรรณสัณฐาน มีข้อน่าสังเกตว่าวิการรูป ๓ นี้ เป็นเพื่อนตาย เป็นเพื่อนที่อยู่ด้วยกันเสมอ เพราะไม่มีวันที่จะพรากจากกันเกิดร่วมกันเสมอ เพียงแต่ บางทีอาจเกิดยิ่งหย่อนกว่ากันบ้าง

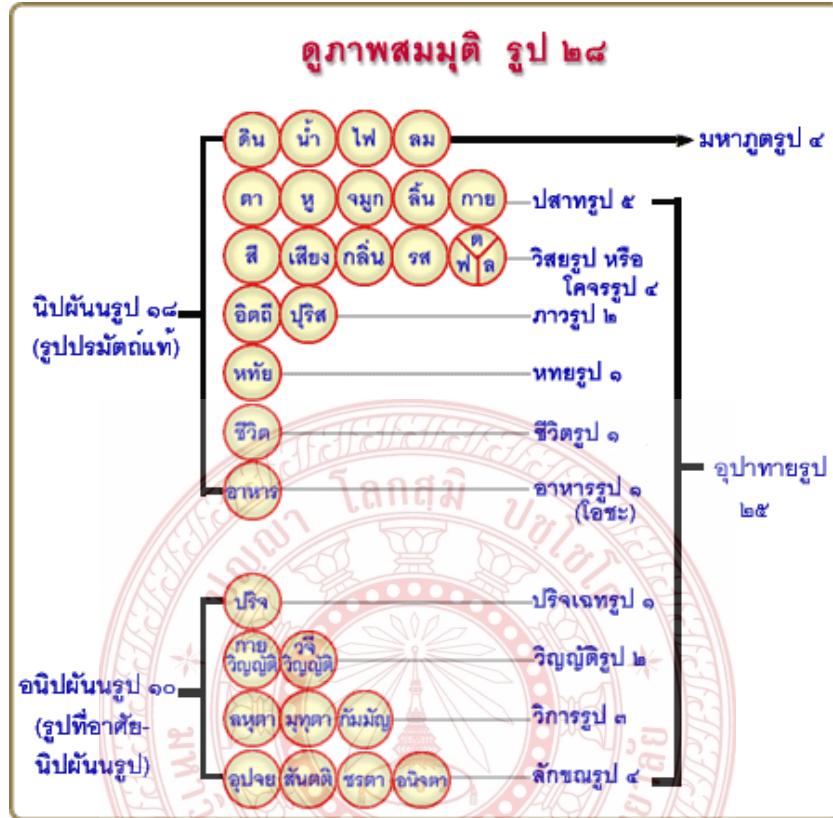
ลักษณะรูป ๔

๒๕. อุปจยรูป คือ รูปธรรมที่แสดงภาวะแห่งการเกิดขึ้นของแก่นแท้ของรูปธรรม เป็นขณะแรกในปฏิสนธิกาล

๒๖. สันตติรูป คือ รูปธรรมที่แสดงภาวะของการเกิดสืบต่อกันของแก่นแท้ของ รูปธรรมอื่น ๆ

๒๗. ชราตารูป คือ รูปธรรมที่แสดงภาวะแห่งการแก่ของแก่นแท้ของรูปธรรมอื่น ๆ

๒๘. อนิจจตาราง คือ รูปธรรมที่แสดงภาวะแห่งการกำลังแตกดับของแก่นแท้ของรูปธรรมอื่น

ภาพที่ ๓.๖ แผนผังรูป ๒๘

๔) ปฏิจจสมุปบาท

ความหมายขององค์ประกอบทั้ง ๑๒ หัวข้อ ของปฏิจจสมุปบาท

๑. **อวิชชา** ความไม่รู้แจ้ง คือ ไม่รู้ความจริง หรือไม่รู้ตามเป็นจริง
 ๒. **สังขาร** ความคิดปรุงแต่ง เจตจำนงและทุกสิ่งที่เกิดได้สะสมไว้
 ๓. **วิญญาน** ความรู้ต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ คือ การเห็น-ได้ยิน- ฯลฯ-รู้เรื่องในใจ
 ๔. **นามรูป** นามธรรมและรูปธรรม ชีวิตทั้งกายและใจ
 ๕. **สฬายตนะ** อายตนะ คือ ช่องทางรับรู้ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
 ๖. **ผัสสะ** การรับรู้ การประจวบกันของอายตนะ+อารมณ์(สิ่งที่ถูกรับรู้)+วิญญาน
 ๗. **เวทนา** ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ
 ๘. **ตัณหา** ความทะยานอยาก คือ อยากได้ อยากเป็น อยากไม่เป็น
 ๙. **อุปาทาน** ความยึดติดถือมั่น การยึดถือค้างใจ การยึดถือเข้ากับตัว
 ๑๐. **ภพ** ภาวะชีวิตที่เป็นอยู่ สภาพชีวิต ผลรวมกรรมทั้งหมดของบุคคล
 ๑๑. **ชาติ** ความเกิด ความปรากฏแห่งขั้นที่ทั้งหลายที่ยึดถือเอาเป็นตัวตน
 ๑๒. **ชรามรณะ** ความแก่-ความตาย คือ ความเสื่อมอินทรีย์-ความสลายแห่งขั้นที่
- ต่อไปนี้เป็น คำจำกัดความองค์ประกอบ หรือหัวข้อทั้ง ๑๒ ตามแบบ
๑. อวิชชา = ความไม่รู้ทุกข์ - สมุทัย - นิโรธ - มรรค (อริยสัจ ๔) และ (ตามแบบอภิธรรม)

ความไม่รู้หนก่อน - หนหน้า - ทั้งหนก่อนหนหน้า - ปฏิจสมุปบาท

๒. **สังขาร** = กายสังขาร วจิตสังขาร จิตตสังขาร และ (ตามนัยอภิธรรม) ปุญญาภิสังขาร
อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร

๓. **วิญญาณ** = จักขุ- โสตะ- ฆานะ- ชิวหา- กาย- มโนวิญญาณ (วิญญาณ ๖)

๔. **นามรูป** = นาม (เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ) หรือตามแบบอภิธรรม (เวทนา
ชั้น

สัญญาชั้น สังขารชั้น) + **รูป** (มหาภูต ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูต ๔)

๕. **สฬายตนะ** = จักขุ - ตา โสตะ - หู ฆานะ - จมูก ชิวหา - ลิ้น กาย - กาย มโน - ใจ

๖. **ผัสสะ** = จักขุสัมผัส โสตะ- ฆานะ- ชิวหา- กาย- มโนสัมผัส (สัมผัส ๖)

๗. **เวทนา** = เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส จากโสตะ- ฆานะ- ชิวหา- กาย- และมโนสัมผัส
(เวทนา ๖)

๘. **ตัญหา** = รูปตัญหา (ตัญหาในรูป) สัทตตัญหา (ในเสียง) คันธตัญหา (ในกลิ่น) รสตัญหา
(ในรส) โผฏฐัพพตัญหา (ในสัมผัสทางกาย) ธรรมตัญหา (ในธรรมารมณ์) (ตัญหา ๖)

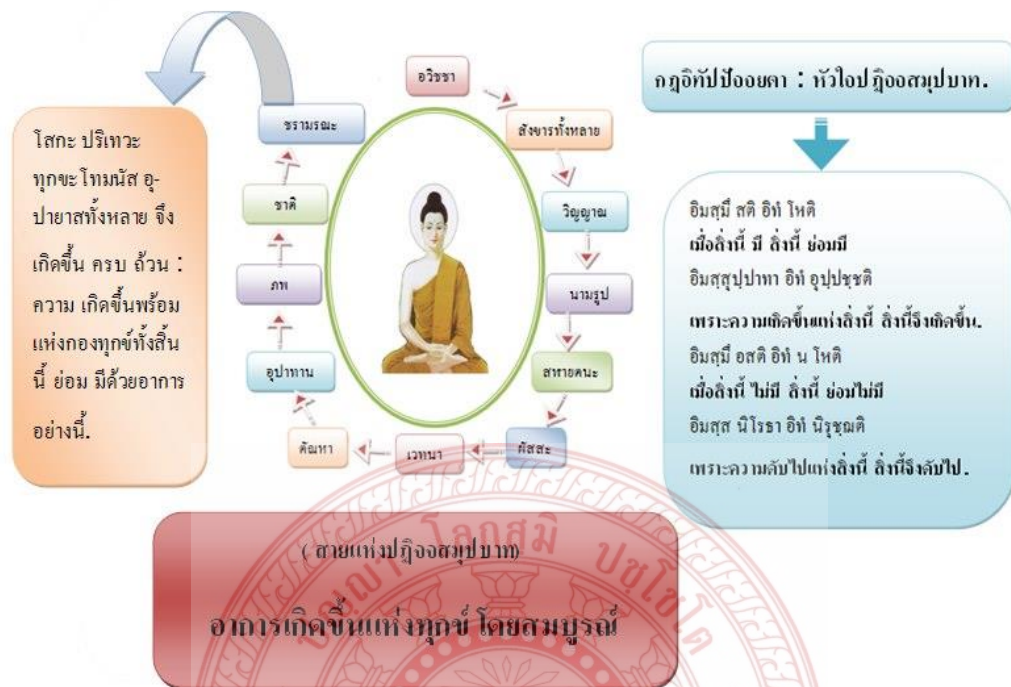
๙. **อุปาทาน** = กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ต่างๆ) ทิฏฐุ
อุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ คือ ความเห็น ข้อยึดถือ ลัทธิ ทฤษฎี ต่างๆ) สีลัพพตูปาทาน (ความยึด
มั่นในศีลและพรตว่าจะทำให้คนบริสุทธิ์ได้) อัตตวาหุอุปาทาน (ความยึดมั่นในอัตตา สร้างตัวตนขึ้น
ยึดถือไว้ด้วยความหลงผิด)

๑๐. **ภพ** = กามภพ รูปภพ อรูปภพ *อีกนัยหนึ่ง* = กรรมภพ (ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิ
สังขาร อาเนญชาภิสังขาร) กับ อุปัตติภพ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ, สัญญาภพ อสัญญาภพ เนว
สัญญาณา-สัญญาภพ, เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ)

๑๑. **ชาติ** = ความปรากฏแห่งชั้นทั้งหลาย การได้มาซึ่งอายตนะต่าง ๆ หรือความเกิด ความ
ปรากฏขึ้นของธรรมต่างๆ เหล่านั้น ๆ

๑๒. **ชรามรณะ** = ชรา (ความเสื่อมอายุ ความห่อหม่ออินทรีย์) กับมรณะ (ความสลายแห่งชั้น
ความขาดชีวิตินทรีย์) หรือ ความเสื่อมและความสลายแห่งธรรมต่างๆ เหล่านั้น^๒

^๒ ดูรายละเอียดใน ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๓-๘.

ภาพที่ ๓.๗ วงจรปฏิจจสมุปบาท

๓.๔ ดัชนีรายชื่อคัมภีร์ไบเบิลใน ๔ จังหวัด

๓.๔.๑ จังหวัดขอนแก่น

ชื่อเรื่อง	วัด
กถาวัตถุ	วัดธาตุ
กาลวิชาสูตร	วัดโพธิ์ศรี
ขุนทุง ผูก ๑	วัดโพธิ์ศรี
จำปาสี่ต้น	วัดธาตุ
จุมทะสังกาด	วัดสุนทรโรวาส
ชนะฉันทะ	วัดธาตุ
ชนะสันทะชาดก	วัดธาตุ
ฎีกามหานิรุตติ	วัดธาตุ
ฎีกาสมนันตปาสาทิกา	วัดธาตุ
ตติยสมันตปาสาทิกา	วัดธาตุ
ตักแตนคำ ผูก ๔	วัดโพธิ์ศรี

ตำนานนิทานผูกต้น	วัดโพธิ์ศรี
ตำรายาสมุนไพรร	วัดธาตุ
ทศพร	วัดสุนทรโรवास
ท้าวกำกาดำ ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
ท้าวลิ้นทอง ผูก ๑	วัดโพธิ์ศรี
แทนน้ำนมแม่	วัดธาตุ
ธรรม ๓ ไตร	วัดธาตุ
ธรรมจักร	วัดสุนทรโรवास
ธรรมบท	วัดธาตุ
ธรรมบท มัด ๔	วัดธาตุ
ธรรมบทมัด ๙ ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ชาตูกถา ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
ชาตุสะกั้ง	วัดธาตุ
นครกัณฑ์ ผูก ๑๔	วัดโพธิ์ศรี
นามกัณฑ์	วัดธาตุ
นามปัญหา ผูก ๔	วัดโพธิ์ศรี
นามศัพท์ ผูก ๑๑	วัดโพธิ์ศรี
นามศัพท์กัจจายนนีสัย	วัดธาตุ
นีสัยธรรมบท	วัดธาตุ
นีสัยธรรมบท ผูกใหญ่	วัดธาตุ
นีสัยสมันตปาสาทิกา	วัดธาตุ
บัรรพะพัน	วัดสุนทรโรवास
บัรรพะพัน ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
บายศรีสังฆเจ้า	วัดธาตุ
บาลีกถาวัตถุ	วัดธาตุ
บาลีจุลลวรรค	วัดธาตุ
บาลีจุลลวรรคมัดต้น ผูก ๒	วัดโพธิ์ศรี
บาลีธรรมบท	วัดธาตุ
บาลีธรรมบท ผูกใหญ่	วัดธาตุ
บาลีบริวาร ผูก ๓ ต้น	วัดโพธิ์ศรี

บาลีปริวาร ผูก ๘	วัดโพธิ์ศรี
บาลีปาจิตตีย์ ผูก ๒๓	วัดโพธิ์ศรี
บาลีปาจิตตีย์ ผูก ๕	วัดโพธิ์ศรี
บาลีวิภังค์ ผูกใหญ่	วัดธาตุ
บาลีวิสุทธิมรรค ผูกใหญ่	วัดธาตุ
บาลีเวสสันดร	วัดธาตุ
บาลีสถิติกับปะ	วัดธาตุ
บาลีสมนต์ปาสาทิกา	วัดธาตุ
บาลีอรรถกถา	วัดธาตุ
บาลีอรรถกถาจุลลวรรค ผูก ๘	วัดโพธิ์ศรี
บาลีอัฐกนิบาต อังคตตรนิกาย	วัดธาตุ
บุคคลบัญญัติ	วัดธาตุ
ปฐมกัป ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ประณสมโพธิ	วัดสุนทรโรवास
ปริวารมัตถัน ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ปัญญาบารมี	วัดธาตุ
ปัญญาบารมี	วัดโพธิ์ศรี
ปัญญาบารมี ผูกตัน	วัดสุนทรโรवास
ปัญญาบารมีหลวง ผูก ๒	วัดโพธิ์ศรี
ปัญญาบารมีหลวงผูก ๗	วัดโพธิ์ศรี
ปัญญาพละ	วัดธาตุ
ปาราชิกตัน ผูก ๘	วัดโพธิ์ศรี
แปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น ๓	วัดโพธิ์ศรี
แปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น ๕	วัดโพธิ์ศรี
แปดหมื่นสี่พันอันผูก ๔	วัดโพธิ์ศรี
ผญาพิมพ์พิสาร	วัดโพธิ์ศรี
พงศาวดาร ผูก ๘	วัดสุนทรโรवास
พญามุข ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
พยมกปุ. ผูก ๑๘	วัดโพธิ์ศรี
พระกถาวัตถุ	วัดสุนทรโรवास

พระกถาวัตถุ ผูก ๒	วัดสุนทรโรवास
พระธัมมปทัฏฐกถา	วัดธาตุ
พระธาตุกถา	วัดสุนทรโรवास
พระธาตุกถา ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
พระธาตุคาคา	วัดสุนทรโรवास
พระมูลกัจจายน์ธาตุกิตติ์	วัดธาตุ
พระยมก ผูก ๗	วัดสุนทรโรवास
พระยามก	วัดสุนทรโรवास
พระวิภังค์ ผูก ๒	วัดสุนทรโรवास
พระอภิธรรม ผูก ๘	วัดสุนทรโรवास
โพพระราชา	วัดโพธิ์ศรี
ภว ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
มงคลทิพย์ ผูก ๓	วัดโพธิ์ศรี
มงคลที่ปณี	วัดธาตุ
มหาปฐฐานปกรณ์ ^{ขึ้นปลาย}	วัดธาตุ
มหาพล ผูกต้น	วัดโพธิ์ศรี
มหามูลนิพพาน	วัดสุนทรโรवास
มหามูลนิพพาน	วัดโพธิ์ศรี
มหาสติปฐฐาน ๔	วัดธาตุ
มหาสติปฐฐาน ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
มालย์หมื่น	วัดธาตุ
มิลินทปัญหา ผูก ๓	วัดโพธิ์ศรี
มูลกัจจายน์	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ การก	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ กิตติ์	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ ตัทธิต	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ นาม	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ สนธิ	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ สมาส	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ อาชยาต	วัดธาตุ

มูลกัจจายน์ อุณาที	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์ตัทธิต	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์นะ	วัดธาตุ
มูลกัจจายน์นะ ผูกใหญ่	วัดธาตุ
มูลนิพพาน	วัดสุนทรโรवास
มูลนิพพาน	วัดสุนทรโรवास
มูลนิพพาน ผูกต้น	วัดสุนทรโรवास
มูลลขีต (ขีต = คิต)	วัดโพธิ์ศรี
โยชนาฎีกาสังคหะ	วัดธาตุ
โยชนาปฐมสมันตปาสาทิกาอรรถกถาอาทิกัมมะ	วัดธาตุ
โยชนาปฏิฐานปกรณ์	วัดธาตุ
ฤกษ์ยาม	วัดธาตุ
ล่ำ ๘๔,๐๐ ชั้นธ ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ล่ำขุนเทือง ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ล่ำตักแตนคำ ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
ล่ำแต่งอ่อน	วัดสุนทรโรवास
ล่ำท้าวปี	วัดธาตุ
ล่ำนกระจอก	วัดสุนทรโรवास
ล่ำนางแต่งอ่อน ผูกต้น	วัดสุนทรโรवास
ล่ำนางแต่งอ่อน ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ล่ำพญามุข ผูก ๖	วัดสุนทรโรवास
ล่ำพระเวส ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ล่ำมูลตันตรัย	วัดสุนทรโรवास
ล่ำสุริวง	วัดสุนทรโรवास
โลกคตศีธรรม	วัดสุนทรโรवास
โลกคตศีธรรมผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
โลกถึงธรรม ผูกต้น	วัดสุนทรโรवास
วชิรพทุธิฎีกาเวรัญชกัณฑ์	วัดธาตุ
วิสุทธานุญ	วัดสุนทรโรवास
วิสุทธีมรรค	วัดธาตุ

วิสุทธยา	วัดสุนทรโรवास
วิสุทธยา	วัดโพธิ์ศรี
วิสุทธยา ผูก ๔	วัดโพธิ์ศรี
เวฬุชสูตร	วัดโพธิ์ศรี
เวสสันดรนครกัณฑ์	วัดธาตุ
โวหารกถา ผูกต้น	วัดโพธิ์ศรี
ศักข์ตติ ผูก ๑๓	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทกัณฑ์ชาวิทธรณี ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ศัพทการก ผูก ๒	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทการันต์ ผูก ๓	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทกิตก์ ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ศัพทจุลวรรค ผูก ๒	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทตัทธิต	วัดธาตุ
ศัพทตัทธิต ผูก ๕	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทตัทธิต ผูก ๘	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทนาม ผูก ๔	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทนาม ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ศัพทนามผูก ๑๔	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทนามผูกต้นแล	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทบาลีจุลวรรคผูก ๓	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทบุคคลบาลี	วัดธาตุ
ศัพทประณม ผูกใหญ่	วัดธาตุ
ศัพทปาราชิกกัณฑ์	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทมหาเวสสันดร	วัดธาตุ
ศัพทสมาส	วัดธาตุ
ศัพทสามนต	วัดธาตุ
ศัพทอภิธรรม	วัดธาตุ
ศัพทอรรถปาจิตตีย์	วัดธาตุ
ศัพทอาชยาต ผูก ๓	วัดโพธิ์ศรี
ศัพทอาชยาต ผูก ๖	วัดโพธิ์ศรี

คัมภีร์อาชยาด ผูกใหญ่	วัดธาตุ
คัมภีร์อาชยาดผูก ๑-๕	วัดโพธิ์ศรี
ศีลขราวาส ข้อที่ ๕	วัดธาตุ
สนธิปกรณ์	วัดธาตุ
สมัตถทิกามุขมัคคังสร	วัดธาตุ
สมันตปาสาทิกา	วัดธาตุ
สมันตปาสาทิกา	วัดธาตุ
สมันตปาสาทิกา	วัดธาตุ
สมันตปาสาทิกา	วัดธาตุ
สวดอุบาทว์	วัดธาตุ
สะหลวงบัญญัติพระชา	วัดสุนทรโรवास
สักกบรรณ	วัดโพธิ์ศรี
สักกบัณฑิต ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
สังขอมธาตุ	วัดธาตุ
สังขอมธาตุ	วัดโพธิ์ศรี
สังขอมธาตุ ผูก ๓	วัดสุนทรโรवास
สินไชย	วัดธาตุ
สินไชยบัณฑิต	วัดธาตุ
สุนันทรราช ผูก ๑	วัดธาตุ
สุริวงศ์ ผูกใหญ่	วัดธาตุ
สุวันนะรินคำ	วัดสุนทรโรवास
สุสกะ ๕	วัดสุนทรโรवास
เสดตะพน	วัดสุนทรโรवास
หนังสือคั่นคาก	วัดธาตุ
หนังสือไสรัด	วัดธาตุ
อภิธรรม	วัดสุนทรโรवास
อภิธรรม	วัดสุนทรโรवास
อภิธรรม ๗ คัมภีร์	วัดธาตุ
อภิธรรม ๗ คัมภีร์	วัดสุนทรโรवास
อรรถกถาวัตถุ	วัดธาตุ

อรรถมุขปัญหาผูกใหญ่	วัดธาตุ
อรรถสาลินีผูกใหญ่	วัดธาตุ
อรรถาภิธานผูก ๒	วัดโพธิ์ศรี
อาชยาตผูกต้น	วัดโพธิ์ศรี
อาเนสงส์สังหวด	วัดสุนทรโรวาส
อินไถพาด	วัดสุนทรโรวาส
อินธิญาณสอนลูก	วัดโพธิ์ศรี
อุณหิสสวิชัย	วัดธาตุ

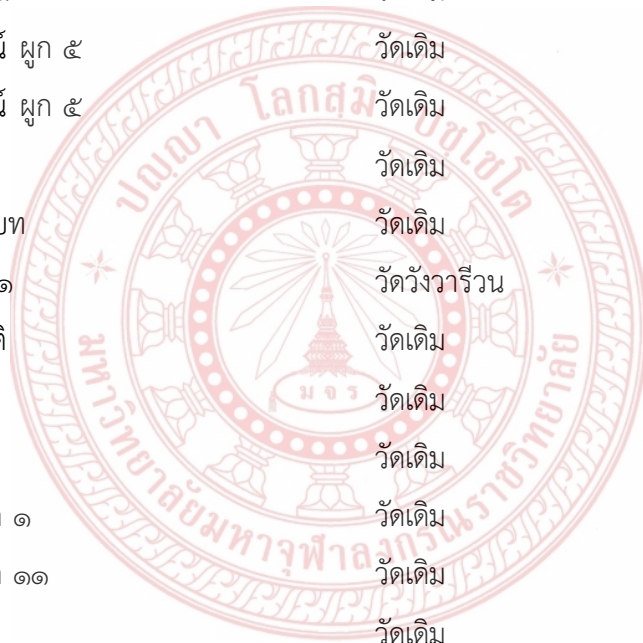
๓.๔.๒ จังหวัดนครราชสีมา

ชื่อเรื่อง

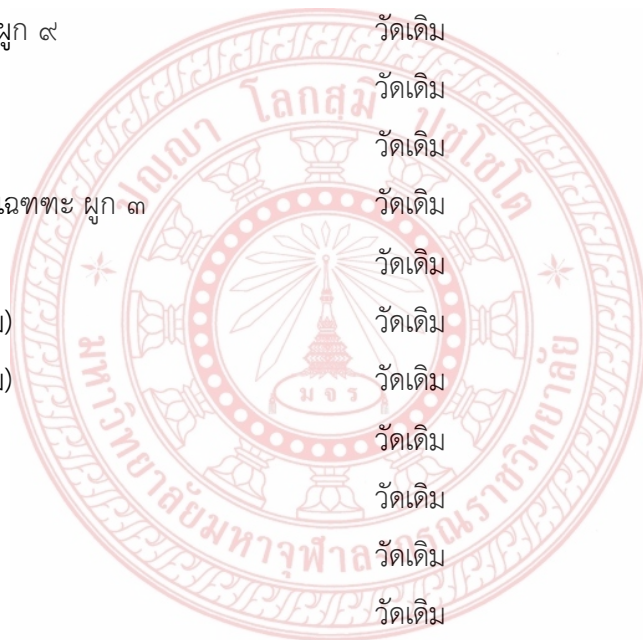
กถาวัตถุ	วัดเดิม
กถาวัตถุ + จุลพน + อาเนสงส์การพึงธรรม	วัดเดิม
กถาวัตถุ + มหาปัญฐาน	วัดเดิม
กรรมวาจาอุปสมบท	วัดเดิม
กัจจายนสูตร	วัดเดิม
กัมมปัจจัยเทศนา	วัดเดิม
การแจกวิรัตตินาม	วัดเดิม
การสังคายนา	วัดเดิม
การสังคายนา ผูก ๖	วัดเดิม
กาพุทธายีกถา	วัดเดิม
กิจวัตรของสงฆ์	วัดเดิม
คัมภีร์มหาวงศ์	วัดเดิม
คาถาพัน	วัดเดิม
คาถาพัน ผูก ๑	ไม่สมบูรณ์
คาถาพัน ผูก ๒	วัดเดิม
คาถาพัน ผูก ๒	วัดเดิม
คาถาพัน ผูกที่ ๑	วัดเดิม
คาถาพันเวสสันดร ผูก ๒ (กัณฑ์ชูชก)	วัดเดิม
จุลพน ผูก ๖	วัดเดิม

จุฬนาท+ติสสะ	วัดเดิม
จุฬเวทัลละ	วัดเดิม
ไตรลักษณ์	วัดเดิม
ไตรโลกวิณีจยกถา	วัดเดิม
ทวัตติงสการ	วัดเดิม
ทานกัณฑ์ ผูก ๓	วัดเดิม
ทานกัณฑ์ที่ ๓	วัดเดิม
เทศน์อานิสงส์	วัดเดิม
เทศน์อานิสงส์พระคุณแม่	วัดเดิม
เทศน์อานิสงส์มหาปัญฐาน	วัดเดิม
เทศน์อานิสงส์วิปัสสนากรรมฐาน	วัดเดิม
เทศน์อานิสงส์โสฬสปัญหา	วัดเดิม
ธรรมจักร	วัดเดิม
ธรรมนิยามสูตร	วัดเดิม
ธรรมบทบั้งตัน ผูก ๑๙	วัดเดิม
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	วัดเดิม
ธาตูกถากัปปจิตตสังคหะ	วัดเดิม
บทสวดพระสูตรอานิสงส์	วัดเดิม
ปกิณณกเทศนา	วัดเดิม
ปฐมสมโพธิ	วัดเดิม
ปฐมสมโพธิ ผูก ๑๓	วัดเดิม
ปฐมสมโพธิ ผูก ๑๖	วัดเดิม
ปฐมสมโพธิ+สังคหะ	วัดเดิม
ปฐมสมโพธิกถา ตอน	วัดเดิม
มหาภินิขมนปริวารร์ต ปริจเฉทที่ ๗	วัดเดิม
ปฐมสมโพธิกถา ผูก ๘	วัดเดิม
ปฐมสังคายนา	วัดเดิม
ประวัติพระปทุมมณันตานี	วัดเดิม
ปวารณากรรม	วัดเดิม
ปาฏิโมกข์	วัดเดิม

บุคคลบัญญัติ	วัดเดิม
บุคคลบัญญัติ ผูก ๑๑	วัดวังวารีน
บุคคลบัญญัติ ผูก ๔	วัดเดิม
บุคคลบัญญัติปกรณ์ ผูก ๔	วัดเดิม
ผูกรวมคาถา	วัดเดิม
พระกถาวัตถุ	วัดเดิม
พระกถาวัตถุ ผูก ๑๙	วัดเดิม
พระกถาวัตถุ ผูก ๔	วัดเดิม
พระกถาวัตถุ ผูก ๕	วัดเดิม
พระกถาวัตถุปกรณ์ ผูก ๕	วัดเดิม
พระกถาวัตถุปกรณ์ ผูก ๕	วัดเดิม
พระคาถาต่าง ๆ	วัดเดิม
พระคาถาในธรรมบท	วัดเดิม
พระคาถาพัน ผูก ๑	วัดวังวารีน
พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ	วัดเดิม
พระไตรลักษณ์	วัดเดิม
พระไตรลักษณ์	วัดเดิม
พระไตรลักษณ์ ผูก ๑	วัดเดิม
พระไตรลักษณ์ ผูก ๑๑	วัดเดิม
พระธรรมคุณกถา	วัดเดิม
พระธรรมบท กัมมทักขะ ผูก ๘ เป็นต้น	วัดเดิม
พระธาตุกถา	วัดเดิม
พระธาตุกถาจรปุณณา	วัดเดิม
พระธาตุกถาปกรณ์	วัดเดิม
พระปฐมสมโพธิ คัพภนิกขมนปริวรรต ปริจเฉท ๔	วัดเดิม
พระปฐมสมโพธิ อัครสาวกบรรพชา ปริจเฉทที่ ๑๗	วัดเดิม
พระปมัตตกถา ผูก ๗	วัดเดิม
พระบุคคลบัญญัติ ผูก ๔	วัดเดิม
พระปุติคัตตะ	วัดเดิม

พระพุทธเจ้าสนทนาธรรมกับวิสาขะอุบาสก	วัดเดิม
พระโพธิปักขิยธรรม ข้อสัมมาวายามะ ผูก ๖ ปริจเฉทที่ ๓๕	วัดเดิม
พระมงคลสูตร ผูก ๓	วัดเดิม
พระมหาปกรณ	วัดเดิม
พระมหาปฎิฐาน	วัดเดิม
พระมหาปฎิฐาน ผูก ๑	วัดเดิม
พระมหาปฎิฐาน ผูก ๕	วัดเดิม
พระมหาปฎิฐานบริบูรณ์ ผูก ๗	วัดเดิม
พระมโหสถชาดก ผูก ๙	วัดเดิม
พระมโหสถปัญหา	วัดเดิม
พระมालย์	วัดเดิม
พระมุตตธาตูกถา เฉพาะ ผูก ๓	วัดเดิม
พระยมก	วัดเดิม
พระยมก (อภิธรรม)	วัดเดิม
พระยมก (อภิธรรม)	วัดเดิม
พระยมก ผูก ๖	วัดเดิม
พระยมก ผูก ๖	วัดเดิม
พระยมกปริจเฉท	วัดเดิม
พระวินัย	วัดเดิม
พระวิภังค์	วัดเดิม
พระวิภังค์ (อภิธรรม)	วัดเดิม
พระวิภังค์ปกรณ์ ผูก ๕	วัดวังวารีน
พระสมันตปฎิฐาน	วัดเดิม
พระสมันตมหาปฎิฐานอนันตนิย ผูกที่ ๗	วัดเดิม
พระสรรพทานานิสังสกถา	วัดเดิม
พระสังคณี (อภิธรรม)	วัดเดิม
พระสังคณี แปล ผูก ๑	วัดเดิม
พระโสตะ	วัดเดิม
พระอภิธรรมปิฎก (พระธาตูกถาปกรณ์ปริจเฉท)	วัดเดิม

พระอภิธรรมสังคณี ผูก ๑	วัดเดิม
พระอภิธัมมัตถสังคหะ	วัดเดิม
พระอภิธัมมัตถสังคหะ	วัดเดิม
พระอมตระศรัทธาอนาคตวงศ์	วัดเดิม
พิธีการอุปสมบท	วัดเดิม
พุทธบารมี	วัดเดิม
พุทธปิตุnipพานปริวรรต ปริเฉทที่ ๒๒	วัดเดิม
โพธิปักขิยธรรม	วัดเดิม
มงคลที่ปณี	วัดเดิม
มงคลที่ปณี ผูก ๑๘	วัดเดิม
มงคลสูตร	วัดเดิม
มหาชาติ กัณท์กุมาร	วัดเดิม
มหาชาติ กัณท์มหาพน	วัดเดิม
มหาชาติ กัณท์มหาราช	วัดเดิม
มหาชาติ กัณท์มัทรี	วัดเดิม
มหาชาติ จุลพน	วัดเดิม
มหาชาติ ผูก ๔	วัดเดิม
มหาชาติ ผูก ๕	วัดเดิม
มหาชาติ มหาพน ผูก ๗	วัดเดิม
มหาชาติ หิมพานต์	วัดเดิม
มหาชาติกัณท์กุมาร ผูก ๘	วัดเดิม
มหาชาติกุมาร ผูก ๘	ไม่สมบูรณ์
มหาชาติจุลพน	วัดเดิม
มหาชาติจุลพน ผูก ๖	วัดเดิม
มหาชาติฉกษัตริย์ ผูก ๑๒	วัดเดิม
มหาชาติฉกษัตริย์ ผูก ๖	วัดเดิม
มหาชาติชูชก ผูก ๕	วัดเดิม
มหาชาติทศพร ผูก ๑	วัดเดิม
มหาชาติทานกัณท์ ผูก ๓	วัดเดิม
มหาชาตินครกัณท์ ผูก ๑๓	วัดเดิม

มหาชาติผูก ๒	วัดเดิม
มหาชาติมัทรี ผูก ๙	วัดเดิม
มหาชาติวนประเวสน์	วัดเดิม
มหาชาติหิมพานต์ ผูก ๒	วัดเดิม
มหาชาติหิมพานต์ ผูก ๒	วัดเดิม
มหาชาติหิมพานต์ ผูก ๒	วัดเดิม
มหาปฎิฐาน	วัดเดิม
มหาสติปฎิฐาน ๔	วัดเดิม
มหาสมัยสูตร	วัดเดิม
มโหสถบัณฑิต	วัดเดิม
มโหสถบัณฑิต ผูก ๔	วัดเดิม
มัทรี กัณฑ์ ๙	วัดเดิม
มาติกา ปุคคลบรรพ	วัดเดิม
มาลัยสูตร	วัดเดิม
มาลัยสูตร ผูก ๖	วัดเดิม
มิลินทปัญหา	วัดเดิม
มูลกัจจายน์ (สนธิ)	วัดเดิม
มูลกัจจายน์สูตร	วัดเดิม
มูลกัจจายน์สูตรไวยากรณ์	วัดเดิม
มูลกัจจายน์สูตรใหญ่	วัดเดิม
ยมกปกรณ์ ผูก ๖	วัดเดิม
ยมกปกรณ์สังเขป ผูก ๖	วัดเดิม
ยอดกัณฑ์พระไตรปิฎก	วัดเดิม
รวมคาถา	วัดเดิม
รวมอานิสงสังานบุญ	วัดเดิม
รูปฌาน ๔	วัดเดิม
เรื่องรวมต่าง ๆ	วัดเดิม
เวสสันดรชาดก (กัณฑ์วนประเวสน์)	วัดเดิม
เวสสันดรชาดก (กุมาร)	วัดเดิม
เวสสันดรชาดก มหาราช	วัดวังวารีน

สติปัญญา	วัดเดิม
สมถกัมมัฏฐาน	วัดเดิม
สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ กอง	วัดเดิม
สมถกัมมัฏฐาน ผูก ๑๑	วัดเดิม
สมันตมหาปัญญา ผูก ๗	วัดเดิม
สวดมนต์ ๗ ตำนาน	วัดเดิม
สวดมนต์เจ็ดตำนาน	วัดเดิม
สักกบรรพ กัณฑ์ที่ ๑๐	วัดเดิม
สักกบรรพ ผูก ๑๐	วัดเดิม
สังขปุตตชาดก	วัดเดิม
สังขยาแปล	วัดเดิม
สังคณีปกรณ์	วัดเดิม
สังคหะ ผูก ๑	วัดเดิม
สังคหะปริจเฉทที่ ๘	วัดเดิม
สังคายนาทบาทของพระอานนท์	วัดเดิม
สังโยชน์ ๑๐	วัดเดิม
สีลนิตยสกถา แก่เรื่องอทินนาทาน ผูก ๒	วัดเดิม
สุนันทราช	วัดเดิม
หิมพานต์ กัณฑ์ที่ ๒	วัดเดิม
อธิบายพระธาตุกถา	วัดเดิม
อธิบายยมกปกรณ์	วัดเดิม
อภิธรรม (บุคคลบัญญัติ)	วัดเดิม
อภิธรรมนิทาน	วัดเดิม
อภิธรรมสังคณี	วัดเดิม
อภิธรรมสังคณีปริจเฉท	วัดเดิม
อภิธรรมัตถสังคณีปริจเฉท	วัดเดิม
อภิธรรมัตถสังคหะ	วัดเดิม
อภิธรรมัตถสังคหะ ผูกที่ ๙	วัดวังวารีน
อภิธรรมัตถสังคหะปริจเฉท ที่ ๒	วัดเดิม
อริยสัจ ๔ ผูก ๒	วัดเดิม

อสีติมหาสาวก	วัดเดิม
อสีติสาวกนิพพาน ผูก ๖๔	วัดเดิม
อาชยาค ผูก ๔	วัดเดิม
อาณานาฎิยปริตร	วัดเดิม
อาณานาฎิยภณยัถ์	วัดเดิม
อาณานาฎิยสูตร	วัดเดิม
อาทิตตปริยายสูตร	วัดเดิม
อาทิตตปริยายสูตร	วัดเดิม
อาณิสงค์การรักษาศีลให้ทาน	วัดเดิม
อาณิสงค์พระไตรปิฎก	วัดเดิม
อาณิสงค์การบวช	วัดเดิม
อาณิสงค์การฟังธรรม	วัดเดิม
อาณิสงค์การสวดพุทธคุณ	วัดเดิม
อาณิสงค์การให้ทาน	วัดเดิม
อาณิสงค์ตักบาตรเทโว	วัดเดิม
อาณิสงค์ถวายผ้าป่า	วัดเดิม
อาณิสงค์ทำบุญ ๗ วัน	วัดเดิม
อาณิสงค์บรรพชา	วัดเดิม
อาณิสงค์พระไตรลักษณ์	วัดเดิม
อาณิสงค์รักษา ศีล ๘	วัดเดิม
อาณิสงค์สติปัญญาฐาน	วัดเดิม
อาณิสงค์สรรพทาน	วัดเดิม
อาณิสงค์สร้างพระไตรปิฎก	วัดเดิม
อาณิสงค์สร้างพระพุทธรูป	วัดเดิม
อาณิสงค์สร้างหนังสือ	วัดเดิม
อาณิสงค์สลาภภัต	วัดเดิม
อาณิสงค์สัพพทาน	วัดเดิม
อาณิสงค์อภัยทาน	วัดเดิม
อาณิสงค์อภิธรรม ๗	วัดเดิม
อาณิสงค์อริยสังข์ ๔	วัดเดิม

อุปติสสเถระ

วัดเดิม

๓.๔.๓ จังหวัดบุรีรัมย์

ชื่อเรื่อง

วัด

๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้นธ

วัดมณีจันทร์

กถาวัตถุ

วัดบวร

กถาวัตถุ

วัดบรมคางค

กถาวัตถุปกรณ์

วัดบวร

กัจจายนมูล

วัดมณีจันทร์

กุมารกัณฑ์

วัดบวร

ครูธรรม

วัดมณีจันทร์

คั่นคาก

วัดบวร

คาถาอุณหิส

วัดมณีจันทร์

จันฆาส

วัดมณีจันทร์

จำปาสี่ต้น

วัดบรมคางค

จันทสุกริกสูตร

วัดบรมคางค

ฉลองกระดุก

วัดมณีจันทร์

ฉลองทาน

วัดมณีจันทร์

ฉลองบวช

วัดมณีจันทร์

ฉลองบังสุกุล

วัดมณีจันทร์

ฉลองพระเจ้า (สองพระเจ้า)

วัดมณีจันทร์

ฉลองพระไตรปิฎก

วัดมณีจันทร์

ชูชกกัณฑ์

วัดบวร

เชตุน

วัดบวร

ตำนานพระธาตุนม

วัดบวร

ตำนานพระอินทร์

วัดมณีจันทร์

ตำราหมอดู

วัดมณีจันทร์

ทานกัณฑ์

วัดบวร

ท้าวโศสวัสดิ์

วัดบวร

เทศน์บารมี

วัดมณีจันทร์

ธาตุนม	วัดบวร
นกวัด ผูก ๔	วัดบวร
นครกัณฑ์	วัดบวร
นิทานท้าวโสวัต	วัดมณีจันทร์
นิทานธาตุนม	วัดบวร
นิพนพานสูตร	วัดบวร
บัวหอมบัวทอง	วัดบวร
ปฐมสมโพธิ	วัดบรมคางคก
ปัญญาบารมี	วัดบวร
บุคคลบัญญัติ	วัดบวร
พระกีด-พระพาน	วัดมณีจันทร์
พระเจ้าแทนน้ำนมแม่	วัดมณีจันทร์
พระธรรม ๓ ไตร	วัดมณีจันทร์
พระธรรมสามไตร	วัดบวร
พระธรรมสามไตร	วัดบวร
พระธาตุตะไกร้ (พระธาตุชเวตาคอง)	วัดบวร
พระธาตุพระพุทเจ้า	วัดบวร
พระนิพนพานสูตรแปล	วัดบวร
พระบัวรัตโฆหาร	วัดมณีจันทร์
พระปถมสังคายน	วัดบรมคางคก
พระมหาชมพูปติ	วัดบรมคางคก
พระมาลัยโผด	วัดบวร
พระมูลนิพนพาน	วัดมณีจันทร์
พระวิภังค์	วัดบวร
พระวิภังคกถา ผูก ๒	วัดบวร
พระวิสุทธยา	วัดบวร
พระสังคณี ผูก ๑	วัดบวร
พระสังคายน ผูก ๔	วัดมณีจันทร์
พระสัทธรรม	วัดมณีจันทร์

พระอภิธรรมปิฎก	วัดบวร
พื้นเมืองแลเจ้าเอย	วัดบวร
ภิกขุปาฏิโมกข์	วัดมณีจันทร์
มหาปิฎฐาน	วัดบวร
มหามูลนิพพาน	วัดบรมคางคก
มหาราช	วัดบวร
มัทรีกัณฑ์	วัดบวร
มูลกัจจายน์ (นาม)	วัดบวร
มูลกัจจายน์ (สนธิ)	วัดบวร
มูลกัจจายน์ (อาชยต)	วัดบรมคางคก
มูลกัจจายน์ (อุณาที)	วัดบรมคางคก
มูลนิพพาน	วัดมณีจันทร์
มูลนิพพาน	วัดบวร
มูลนิพพานสูตร	วัดบวร
เมตเตยยสูตร	วัดบวร
เมตเตยยสูตร	วัดบรมคางคก
ยมกปกรณ์	วัดบวร
ย่าสอนหลาน	วัดมณีจันทร์
รำเชตุพน	วัดบรมคางคก
ลำกาดำ	วัดบวร
ลำไ้แก้ว	วัดบวร
ลำไ้แก้ว	วัดบวร
ลำคัทนาม	วัดบวร
ลำคั่นคาก	วัดบวร
ลำเชียงเหมียง	วัดบวร
ลำท้าวกำกาดำ	วัดบวร
ลำท้าวหัว	วัดบวร
ลำพระเจ้าใช้ชาติ	วัดบวร
ลำพระเมตไตร	วัดบวร
ลำลั่นทอง	วัดบวร

ลำสนธิ	วัดบวร
ลำสินไชย	วัดบวร
วนประเวศน์	วัดบวร
เวสสันดร : มัทรี	วัดมณีจันทร์
เวสสันดรชาดก	วัดมณีจันทร์
เวสสันดรชาดก (ทศพร ทิมพานต์ ทานกัณฑ์)	วัดมณีจันทร์
สล่องผาสาดเฝ้าง	วัดบวร
สล่องวิสุทธिया	วัดบวร
สล่องสังฮอมธาตุ	วัดบวร
สลากลีวิชาสูตร	วัดบวร
สวดมนต์ ๑๒ ตำนาน	วัดบวร
สวดมนต์ ๗ ตำนาน	วัดบรมคางคก
สวดมนต์น้อย	วัดบวร
สองกระดุก	วัดบวร
สองตุ๊กคนตาย (ฉลอง)	วัดบวร
สองบิณฑบาต (ฉลอง)	วัดมณีจันทร์
สองปิฎก (ฉลอง)	วัดบวร
สองผ้าห่อคัมภีร์ (ฉลอง)	วัดมณีจันทร์
สองพระพุทธรูป (ฉลอง)	วัดบวร
สองมหาเวสสันดรชาดก	วัดบวร
สองสรรพทาน (สอง = ฉลอง)	วัดมณีจันทร์
สองหต (ฉลองรดสรง)	วัดมณีจันทร์
สักกบรรพ/สักกตีบรรพ	วัดบวร
สังคณี	วัดบวร
สังฮอมธาตุ	วัดมณีจันทร์
สังฮอมธาตุ	วัดบวร
สัพพทาน	วัดบวร
सानเตมี	วัดมณีจันทร์
สินไชย	วัดบวร
สิบสองตำนาน	วัดมณีจันทร์

สีทน	วัดบวร
สุริวงค์	วัดมณีจันทร์
หนังสือพื้นธาตุนม	วัดบวร
หิมพานต์กัณฑ์	วัดบวร
อภิธรรม (กถาวัตถุ)	วัดบวร
อภิธรรม (บุคคลบัญญัติ)	วัดบวร
อภิธรรม (บุคคลบัญญัติ)	วัดบรมคางค
อภิธรรม (บุคคลบัญญัติ)	วัดบรมคางค
อภิธรรม (มหาปฏิฐาน)	วัดบวร
อภิธรรม (วิภังค์	วัดบรมคางค
อภิธรรม (วิภังค์)	วัดบวร
อภิธรรม (สังคณี)	วัดบวร
อภิธรรม (สังคณี)	วัดบรมคางค
อภิธรรม ๗ คัมภีร์	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์	วัดบวร
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๑	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๒	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๓	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๔	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๕	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๖	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๗	วัดมณีจันทร์
อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ชุด ๘	วัดมณีจันทร์
อภิธรรมมัตถสังคหะ กัมมัฏฐานสังคหะ บท ๙	วัดบวร
อริยสัจ ๔ (สมุทัย นิโรธ)	วัดมณีจันทร์
อานิสงส์ถองไตรปิฎก	วัดบวร
อานิสงส์พระไตรปิฎก	วัดมณีจันทร์
อานิสงส์สร้างไตรปิฎก	วัดบวร
อานิสงส์สร้างไตรปิฎก	วัดบรมคางค
อานิสงส์สร้างอภิธรรม	วัดบวร

๓.๔.๔ จังหวัดอุบลราชธานี

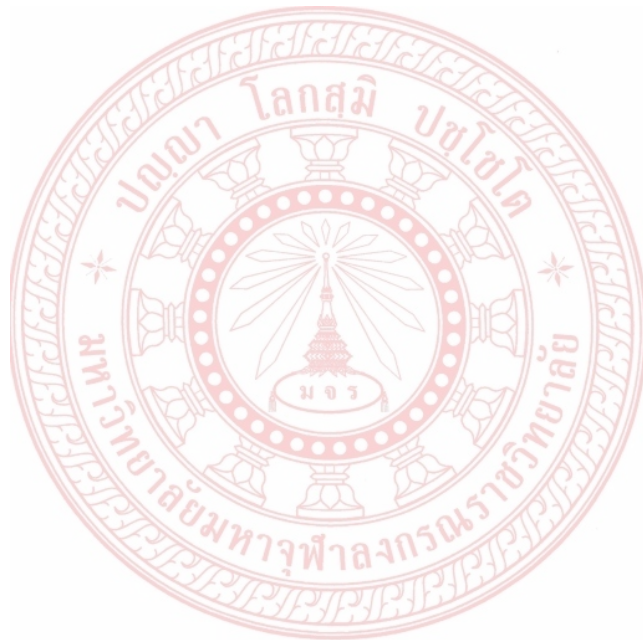
ชื่อเรื่อง	วัด
กำพร้าพี่น้อง	วัดทุ่งขุนใหญ่
กุมารบันได	วัดหนองช้างทอง
กุมารบันปลาย	วัดหนองช้างทอง
จันทกุมาร	วัดมณีวาราราม
จันทกุมาร	วัดทุ่งขุนใหญ่
จันทฆาต	วัดทุ่งขุนใหญ่
จุลลพณ ๑-๓	วัดหนองช้างทอง
จุลลวรรค	วัดทุ่งขุนใหญ่
โจรโต	วัดทุ่งขุนใหญ่
ชูชก ผูก ๒,๓,๕,๖	วัดหนองช้างทอง
ไชยราช	วัดทุ่งขุนใหญ่
ไซใหญ่	วัดหนองช้างทอง
ทศพรกัณฑ์	วัดหนองช้างทอง
ทานกถา	วัดมณีวาราราม
ท้าวภาคี	วัดหนองช้างทอง
ท้าวสังกาด	วัดหนองช้างทอง
ทุ่งขุนน้อย	วัดหนองช้างทอง
นครกัณฑ์	วัดมณีวาราราม
นครกัณฑ์	วัดหนองช้างทอง
นรชิว	วัดมณีวาราราม
นิทานเต่าคำ	วัดหนองช้างทอง
นิสสัยผาแดง	วัดทุ่งขุนใหญ่
นิสสัยพญามิรินทร์	วัดทุ่งขุนใหญ่
นิไสอนาคตวงศ์ ผูก ๕	วัดมณีวาราราม
บารมี	วัดหนองช้างทอง
บารมี ๓๐ ทศ	วัดทุ่งขุนใหญ่
บาลี	วัดทุ่งขุนใหญ่
บุญบารมี	วัดหนองช้างทอง

ปัญญาบารมี	วัดทุ่งขุนใหญ่
ปีศาลปกรณัม นันทปกรณัม จันทปกรณัม	วัดทุ่งขุนใหญ่
ผาแดง	วัดทุ่งขุนใหญ่
ผูกนคร	วัดหนองช้างทอง
พญาอนันนทรราช	วัดทุ่งขุนใหญ่
พระเมตตริย์	วัดหนองช้างทอง
พระยาธัมมิกราชาตอน ๒	วัดมณีวราราม
พระลักษณะพระรามมัตตัน	วัดทุ่งขุนใหญ่
พระลักษณะพระรามมัตปลาย	วัดทุ่งขุนใหญ่
พระเวสย่อ	วัดทุ่งขุนใหญ่
พระอภิธรรม	วัดทุ่งขุนใหญ่
มหาพน	วัดมณีวราราม
มหาราช	วัดมณีวราราม
มหาราชกัณฑ์ ผูก ๑-๔	วัดหนองช้างทอง
มาลัยแสน	วัดหนองช้างทอง
มาลัยหมื่น ผูกต้น	วัดมณีวราราม
มูลกิตติ	วัดทุ่งขุนใหญ่
ยอดคำสอน	วัดทุ่งขุนใหญ่
รวมสูตรต่าง ๆ	วัดทุ่งขุนใหญ่
รัตนสูตร	วัดทุ่งขุนใหญ่
โลกคตศีธรรม	วัดหนองช้างทอง
วนประเวศน์ ๑-๕	วัดหนองช้างทอง
วนประเวศน์ ๕๗ คาถา	วัดหนองช้างทอง
วิธูรบัณชิต	วัดมณีวราราม
เวสสันดร	วัดมณีวราราม
ศิรสากุมาร	วัดทุ่งขุนใหญ่
สติปัญญาฐาน	วัดทุ่งขุนใหญ่
สมาตสังสาร	วัดทุ่งขุนใหญ่
สลอง (รวม)	วัดทุ่งขุนใหญ่

สลองดุก	วัดมณีวราราม
สลองสรรพทาน	วัดมณีวราราม
สักกบรรพ	วัดมณีวราราม
สักกบัน	วัดมณีวราราม
สักกบรรพ ๑-๓	วัดหนองช้างทอง
สังโหมธาตุ	วัดมณีวราราม
สับนามมัดต้น	วัดทุ่งขุนใหญ่
สินชัยมัดต้น	วัดทุ่งขุนใหญ่
สิรสาชาตห	วัดมณีวราราม
สุริวงศ์	วัดทุ่งขุนใหญ่
สุริวงศ์	วัดทุ่งขุนใหญ่
สุวรรณจักกุมาร	วัดทุ่งขุนใหญ่
หิมพานต์ ผูก ๑	วัดหนองช้างทอง
หิมพานต์กัณฑ์	วัดหนองช้างทอง
ผูก ๑,๓,๔,๕,๖,๗,๘	วัดมณีวราราม
อนุฎีกาธาตุกถา ผูก ๒	วัดทุ่งขุนใหญ่
อภิธรรมสังคหะ	วัดทุ่งขุนใหญ่
อุณณาต	วัดทุ่งขุนใหญ่

ในบทนี้ ผู้วิจัย ได้วิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรรกะนี้ค้นค่าของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในส่วนของการวิเคราะห์เนื้อหา ได้คัดเลือกโบราณตัวอย่างเพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ได้แก่ ๑) คัมภีร์จุฬวรรคบันต้น ซึ่งจารด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาบาลี เนื้อหาว่าด้วยเรื่องนิกคหกรรม การลงโทษพระสงฆ์ประพฤติล่วงละเมิดพระวินัย จัดเป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่ง นิกคหกรรมถือเป็นมาตรการลงโทษขั้นที่ ๒ หลังจากที่ปรับอาบัติภิกษุผู้ฝ่าฝืนละเมิดสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ หรือกฎข้อห้ามอื่นใด ตามสมควรแก่กรณีแล้วสาระสำคัญเกี่ยวกับตัชชนียกรรม คือกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้จะพึงชู้ หมายถึงนิกคหกรรมซึ่งสงฆ์ลงแก่ภิกษุผู้ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ มีปฐมเหตุเมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พวกภิกษุนิสัยติของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ นอกจากนี้ก็ยังมีเหตุยงส่งเสริมภิกษุเหล่าอื่นให้ทำความเสื่อมเสียนี้ด้วย พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งให้สงฆ์ลงตัชชนีย กรรมแก่พวกภิกษุนิสัยติของพระปณทุกะและพระโลหิตกะ ส่วนนียสกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำให้เป็นผู้ไรยศ ได้แก่ การถอดยศหมายถึงนิกคหกรรมซึ่งสงฆ์ลง

แก่ภิกษุผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ผู้มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ ชอบอยู่คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควร ปฐมเหตุแห่งนियสกรรม คือพระเสยยสกะเป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ ขณะที่พวกปกตตตภิกษุให้ปริวาส ชักท่านเข้าอาบัติเดิม ให้มานัตและอัพมาน อยู่ ก็ยังไปอยู่คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งให้สงฆ์ลงนियสกรรม คือถอยศโดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่ ๒) คัมภีร์มูลกัจจายน์ ตอนว่าด้วย อุณาทิกถณ์ จารด้วยอักษร เป็นภาษาบาลีล้วน เนื้อหาว่าด้วยเรื่องการลงปัจจัยกิตก์ทำยคำต่าง ๆ ๓) คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะทั้ง ๔ ปริจเฉท จารด้วยอักษรขอม เป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย ใจความสำคัญพูดเรื่องที่เป็นเนื้อหาหลัก ๆ ของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์คือ เรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน นอกจากนี้ผู้วิจัย ยังได้ทำดัชนีค้นคำ ที่เป็นรายชื่อของคัมภีร์โบราณทั้ง ๔ จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บทที่ ๔

การส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้าน พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๔.๑ การสืบค้นและการอนุรักษ์

จากการสำรวจข้อมูลคัมภีร์โบราณใน ๔ จังหวัดภาคอีสาน ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดบุรีรัมย์ โดยผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกวัดซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มตัวอย่าง ที่มีเอกสารโบราณในท้องถิ่นจัดเก็บไว้ เป็นตัวแทนของแต่ละจังหวัด และได้ทำการสำรวจรายการเอกสารดังกล่าว ตามวิธีการสำรวจและอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ จากนั้นจะได้รับ การลงรายการ จัดหมวดหมู่ เพื่อการสืบค้น จัดเก็บห่อด้วยวิธีดั้งเดิม จะเป็นการยืดอายุของคัมภีร์ต่อไป

สำรวจและจัดระบบคัมภีร์โบราณ จังหวัดจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดบุรีรัมย์ ที่มีอายุไม่ต่ำกว่า ๗๕ ถึง ๑๐๐ ปี โดยผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่ทำงานภาคสนามด้านการสำรวจและอนุรักษ์คัมภีร์โบราณร่วมกับการเผยแพร่องค์ความรู้ในการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ การถ่ายทอดภูมิปัญญาในการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณจากผู้นำท้องถิ่น ผู้ดูแลคัมภีร์ ส่งคนรุ่นต่อไป เพื่อสานต่อภูมิปัญญาในการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ ให้เป็นแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงกระตุ้นให้ประชาชนในท้องถิ่นตระหนักถึงความสำคัญ การร่วมเป็นเจ้าของ มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โดยผู้วิจัยได้ทำการขอความร่วมมือ จากประชาชนในท้องถิ่นให้มาร่วมกันเรียนรู้และอนุรักษ์คัมภีร์โบราณร่วมกัน โดยมีขั้นตอนการสำรวจและอนุรักษ์คัมภีร์โบราณดังนี้

๑) การสำรวจสืบค้นรายละเอียดของคัมภีร์จากผู้รู้และเชี่ยวชาญในท้องถิ่น

ภาพที่ ๔.๑ ลงพื้นที่วัดหนองช้างทอง จังหวัดอุบลราชธานี

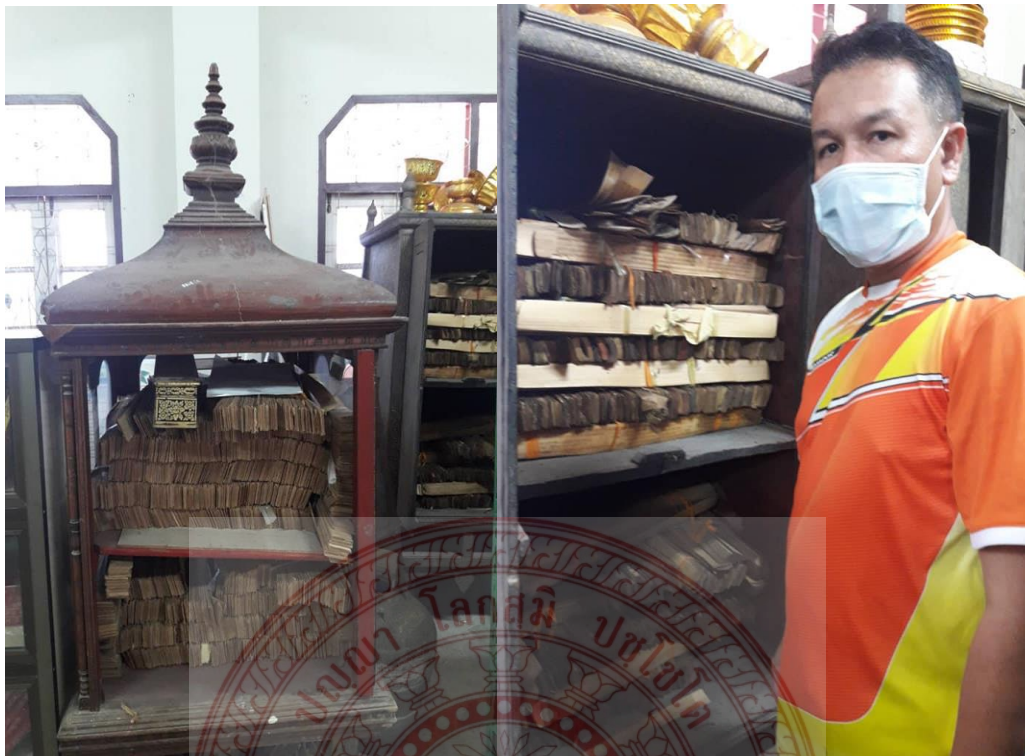

ภาพที่ ๔.๒ ลงพื้นที่สำรวจใบลาน วัดบวร จังหวัดบุรีรัมย์

๒) การเดินทางไปสำรวจตามวัดที่ได้จัดกลุ่มตัวอย่างเอาไว้

ภาพที่ ๔.๓ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดบรมคางคาง จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ ๔.๔ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลโบราณ วัดเดิมพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

๓) ทำหนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลโบราณ

หลังจากคณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลโบราณเบื้องต้น ในวัดตามที่ได้เลือกไว้เป็นกลุ่มตัวอย่างที่จะไปสำรวจแล้ว ได้วางแผนเพื่อลงพื้นที่เก็บข้อมูลในส่วนของรายละเอียด โดยได้ทำหนังสือติดต่อไปยังเจ้าอาวาสวัด ที่จะไปลงพื้นที่ เป็นหนังสือนำที่ออกและลงนามโดยผู้วิจัย ออกในนามต้นสังกัดของผู้วิจัย คือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา กำหนดวันที่ไปลงพื้นที่

๔) ติดต่อประสานงานผู้มีความเชี่ยวชาญเพื่อลงพื้นที่

ในการลงพื้นที่ ๔ จังหวัดครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ติดต่อประสานงานผู้มีความเชี่ยวชาญด้านอักษรโบราณเพื่อลงพื้นที่ ดังต่อไปนี้

(๑) จังหวัดนครราชสีมา พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุธ,ดร. อาจารย์ ดร.เสรี ศรีงาม อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา นำลงพื้นที่ที่วัดเดิมพิมาย และวัดวังวารีน

(๒) จังหวัดบุรีรัมย์ พระครูศรีปัญญาภิรม, ผศ.ดร. จากวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ อาจารย์บุญเหลือ สมนานนท์ นักภาษาโบราณเชี่ยวชาญ ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร และอาจารย์บุญเหลือ บุราณสาร นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ ข้าราชการบำนาญ กรมศิลปากร เป็นผู้นำลงพื้นที่ วัดบวร วัดบรมคงคา และวัดมณีจันทร์

(๓) จังหวัดขอนแก่น พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา ฌ.ดร. ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ มจร.ขอนแก่น พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุโธ พระนิสิตจาก มจร.ขอนแก่น นำลงพื้นที่วัดธาตุ (พระอารามหลวง) วัด สุนทรโรวาส บ้านหนองงูเห่าล้อม และวัดโพธิ์ศรี

(๔) จังหวัดอุบลราชธานี พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุโธ,ดร. พระวีระศักดิ์ อภิสสโร วัดแจ้ง นายกวีพล จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๕) ลงพื้นที่สำรวจ โดยสำรวจใบลานตามวัดกลุ่มตัวอย่าง ทำความสะอาดใบลาน จดรายชื่อใบลาน

ภาพที่ ๔.๕ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดวังวารีน อ.ปทุมชัย จ.นครราชสีมา

ภาพที่ ๔.๖ ลงพื้นที่สำรวจใบลาน วัดเดิมพิมาย จ.นครราชสีมา

ภาพที่ ๔.๗ ลงพื้นที่สำรวจใบลาน วัดโพธิ์ศรี อ.เมือง จ.ขอนแก่น

ภาพที่ ๔.๘ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดมณีจันทร์ อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์

ภาพที่ ๔.๙ ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลใบลาน วัดโพธิ์ศรี อ.เมือง จ.ขอนแก่น

๖) จัดกลุ่มใบลาน ลงรายละเอียดในแบบบันทึกรายการ

ภาพที่ ๔.๑๐ จัดกลุ่มใบลาน บันทึกรายชื่อ

ภาพที่ ๔.๑๑ เขียนชื่อใบลานที่สำรวจแล้ว

๗) เชิญชวนชาวบ้านในชุมชนมาร่วมกันห่อคัมภีร์ใบลาน จัดเก็บไว้ในตู้ มอบให้ผู้นำ
สงฆ์ โดยให้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรม

ภาพที่ ๔.๑๒ ท่อคัมภีร์โบราณที่จัดรายชื่อแล้ว

ภาพที่ ๔.๑๓ มอบถวายคัมภีร์โบลานที่ห่อแล้วแก่ผู้นำสงฆ์

๔.๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชน

ภาพที่ ๔.๑๔ นักอักษรโบราณ ถ่ายทอดวิธีการห่อใบลาน

ภาพที่ ๔.๑๕ จัดกิจกรรมร่วมกับชาวบ้านเรื่องการอนุรักษ์ จัดเก็บคัมภีร์ใบลาน

ในบทนี้ ได้กล่าวการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สรุปความได้ว่า เกี่ยวกับการสืบค้นและการอนุรักษ์นั้น ผู้วิจัย ได้มีการสำรวจสืบค้นรายละเอียดของคัมภีร์จากผู้รู้และเชี่ยวชาญในท้องถิ่น การเดินทางไปสำรวจตามวัดที่ได้จัดกลุ่มตัวอย่างเอาไว้ ทำหนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลใบลานติดต่อประสานงานผู้มีความเชี่ยวชาญเพื่อลงพื้นที่ ลงพื้นที่สำรวจ โดยสำรวจใบลานตามวัดกลุ่มตัวอย่าง ทำความสะอาดใบลาน จดรายชื่อใบลาน จัดกลุ่มใบลาน ลงรายละเอียดในแบบบันทึกรายการ เชิญชวนชาวบ้านในชุมชนมาร่วมกันห่อคัมภีร์ ใบลาน จัดเก็บไว้ในตู้ มอบให้ผู้นำส่ง โดยให้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรม ในส่วนของการถ่ายถอดภูมิปัญญา โดยปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้ร่วมมือกับผู้นำชุมชนทั้งส่วนของวัดและชาวบ้าน จัดกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน เช่น กิจกรรมการห่อคัมภีร์ใบลาน กิจกรรมการให้ความรู้ที่เกี่ยวกับเนื้อหาในคัมภีร์ใบลาน เป็นต้น

บทที่ ๕

สรุปและเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์การศึกษา ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำดัชนีค้นคำของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ๓) ส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๔ จังหวัดประกอบด้วย นครราชสีมา บุรีรัมย์ ขอนแก่น และอุบลราชธานี จำนวน ๑๑ วัดพบว่า ในจังหวัดนครราชสีมา พบรายชื่อคัมภีร์ในลาน ที่วัดเดิม อำเภอพิมาย และวัดวังวารีน อำเภอปักธงชัย พบว่า คัมภีร์ใบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ รวมถึงอานิสงส์ต่าง ๆ ใบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย โดยใช้อักษรขอมเป็นหลัก ที่เป็นภาษาบาลีล้วน ก็จะเป็นผูกคาถาพัน ทั้ง ๒ ผูก พระสูตรบางสูตร ที่มีการจารเอาไว้ ในจังหวัดบุรีรัมย์ จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ในลานในอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่วัดมณีจันทร์ วัดบวร และวัดบรมคงคา พบว่า คัมภีร์ใบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ อานิสงส์ที่เทศน์ในช่วงเทศกาลต่าง ๆ และคัมภีร์ประเภทบาลีไวยากรณ์ ที่สำคัญคือคัมภีร์มูลกัจจายน์ ใบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทยอีสาน และภาษาไทย โดยใช้อักษรธรรมอีสานเป็นหลัก และมีอักษรขอม ในจังหวัดขอนแก่น จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ใบลานในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น วัดธาตุ พระอารามหลวง วัดสุนทรโรวาส บ้านหนองงูเหลือม และวัดโพธิ์ศรี พบว่า คัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีอักษรไทยน้อย และอักษรขอมบ้างเป็นส่วนน้อย เนื้อหาที่บันทึกในใบลาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แยกออกเป็นหมวดบาลีไวยากรณ์ อักษรวิธีมูลกัจจายน์ หมวดพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หมวดพระธรรมเทศนา เรื่องราวอานิสงส์ต่าง ๆ เรื่องพระเวสสันดรชาดก หมวดนิทานพื้นบ้าน เรื่องราวชาดก และหมวดเบ็ดเตล็ด เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ เขียนด้วยภาษาบาลีล้วน ๆ ก็มี เป็นภาษาบาลีและไทยอีสานก็มี เป็นภาษาไทยอีสานล้วนก็มี ในจังหวัดอุบลราชธานี จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ในเขตอำเภอเมืองอุบลราชธานี วัดมณีวนาราม วัดหนองช้างทอง และวัดทุ่งขุนใหญ่ พบว่าคัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ พบที่จารด้วยอักษรขอมเป็นส่วนน้อย เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องเวสสันดรชาดก เขียนด้วยภาษาบาลีและไทยอีสาน นอกจากนี้ก็มีเรื่องเทศน์อานิสงส์ต่าง ๆ นิทานพื้นบ้านอีสาน

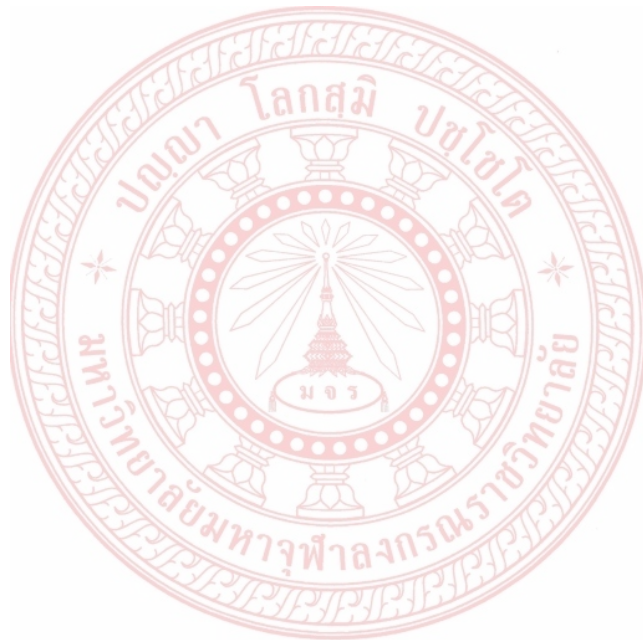
ในส่วนการวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรชนีคัมคำของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในส่วนของการวิเคราะห์เนื้อหา ได้คัดเลือกใบลานตัวอย่างเพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ได้แก่ ๑) คัมภีร์จุฬวรรคบันตัน ซึ่งจารด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาบาลี เนื้อหาว่าด้วยเรื่องนิกคหกรรม การลงโทษพระสงฆ์ผู้ประพฤติล่วงละเมิดพระวินัย จัดเป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่ง นิกคหกรรมถือเป็นมาตรการลงโทษขั้นที่ ๒ หลังจากปรับอาบัติ ภิกษุผู้ฝ่าฝืนละเมิดสิกขาบทที่มาจากพระปาติโมกข์ หรือกฎข้อห้ามอื่นใด ตามสมควรแก่กรณีแล้วสาระสำคัญเกี่ยวกับตชชนียกรรม คือกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้จะพึงชู่ หมายถึงนิกคหกรรมซึ่งสงฆ์ลงแก่ภิกษุผู้ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณในสงฆ์ มีปฐมเหตุเมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พวกภิกษุนิสิตของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณในสงฆ์ นอกจากนี้ก็ยังเกี่ยวเนื่องส่งเสริมภิกษุเหล่าอื่นให้ทำความเสื่อมเสียนี้ด้วยพระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งให้สงฆ์ลงตชชนีย กรรมแก่พวกภิกษุนิสิตของพระปณฺฑุกะและพระโลหิตกะ ส่วนนियสกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำให้เป็นผู้ร้ายศ ได้แก่ การถอดยศหมายถึงนิกคหกรรมซึ่งสงฆ์ลงแก่ภิกษุผู้เียงเผลา ไม่ฉลาด ผู้มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ ขอบอญุคคฤคสิกับพวกคฤคสิด้วย การคฤคสิที่ไม่สมควร ปฐมเหตุแห่งนियสกรรม คือพระเสยยสกะเป็นผู้เียงเผลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ ขณะที่พวกปกตตตภิกษุให้ปริวาส ชักทวนเข้าอาบัติเดิม ให้มานัดและอัพทานอยู่ ก็ยังไปอยู่คฤคสิกับพวกคฤคสิด้วยการคฤคสิที่ไม่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งให้สงฆ์ลงนियสกรรม คือถอดยศโดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่ ๒) คัมภีร์มูลกัจจายน์ ตอนว่าด้วยอุณาทิกัณท์ จารด้วยอักษร เป็นภาษาบาลีสั้น เนื้อหาว่าด้วยเรื่องการลงปัจจัยกิตก์ท้ายคำต่าง ๆ ๓) คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะทั้ง ๔ ปริเฉท จารด้วยอักษรขอม เป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย ใจความสำคัญพูดเรื่องที่เป็นเนื้อหาหลัก ๆ ของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์คือ เรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน นอกจากนี้ผู้วิจัย ยังได้ทำดัชนีคัมคำ ที่เป็นรายชื่อของคัมภีร์ใบลานทั้ง ๔ จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น สรุปได้ว่า เกี่ยวกับการสืบค้นและการอนุรักษ์นั้น ผู้วิจัย ได้มีการสำรวจสืบค้นรายละเอียดของคัมภีร์จากผู้รู้และเชี่ยวชาญในท้องที่ การเดินทางไปสำรวจตามวัดที่ได้จัดกลุ่มตัวอย่างเอาไว้ ทำหนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลใบลาน ติดต่อประสานงานผู้มีความเชี่ยวชาญเพื่อลงพื้นที่ ลงพื้นที่สำรวจ โดยสำรวจใบลานตามวัดกลุ่มตัวอย่าง ทำความสะอาดใบลาน จดรายชื่อใบลาน จัดกลุ่มใบลาน ลงรายละเอียดในแบบบันทึกรายการ เชิญชวนชาวบ้านในชุมชนมาร่วมกันหาคัมภีร์ ใบลาน จัดเก็บไว้ในตู้ มอบให้ผู้นำสงฆ์ โดยให้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรม ในส่วนของการถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้ร่วมมือกับผู้นำชุมชนทั้งส่วนของวัดและชาวบ้าน จัดกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน เช่น กิจกรรมการหาคัมภีร์ใบลาน กิจกรรมการให้ความรู้ที่เกี่ยวกับเนื้อหาในคัมภีร์ใบลาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในครั้งต่อไป

๑. ศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒. ศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๓. คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลของชาวภาคอีสาน

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

การสืบค้นและการจัดระบบการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของวัด
และการถ่ายทอดภูมิปัญญาตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสร้างแหล่ง
เรียนรู้ในท้องถิ่นของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

The Ascertainment and Recreational System the the Ancient
Scriptures Kept in Monasteries and Publicizing Northeast Wisdom to up
rise a Local Learning Source in Northeast Thailand Provinces.

ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน

Dr.Sathien Thangthongmadan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ อย่างคือ ๑) เพื่อศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำบรรณานุกรมของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ๓) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจคัมภีร์โบราณของวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๔ จังหวัดคือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ ขอนแก่น และอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า คัมภีร์โบราณจะเขียนเอาไว้ด้วยอักษรขอม อักษรธรรมอีสาน อักษรไทยน้อย ภาษาที่ใช้เขียนคือภาษาบาลี ภาษาไทย ภาษาไทยอีสาน เรื่องราวที่เขียนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยเรื่องราวในพระไตรปิฎกคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก พระธรรมเทศนาต่าง ๆ คัมภีร์ไวยากรณ์ เวสสันดรชาดก นิทานพื้นบ้านต่าง ๆ ในด้านการวิเคราะห์เนื้อหา ผู้วิจัยได้คัดเลือกคัมภีร์โบราณมา ๔ เรื่อง โดยปริวรรตเป็นอักษรไทย และศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ในด้านการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้สำรวจคัมภีร์โบราณใน ๔ จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จัดทำบัญชีรายชื่อ จัดหมวดหมู่เรื่องราว เขียนรายชื่อโบราณไว้ทุกผูก ห่อด้วยผ้าห่อคัมภีร์ มอบให้กับทางวัดที่เป็นเจ้าของโบราณ จัดเก็บไว้ในตู้ ทำเป็นแหล่งการเรียนรู้ ให้ชุมชนได้มามีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการสำรวจ

คำสำคัญ : การสืบค้น การจัดระบบการอนุรักษ์ การถ่ายทอดภูมิปัญญา

Abstract

This research has three purposes : 1) to promote the preservation of the ancient scriptures as a source of learning about Buddhism and the culture of the temple in the Northeast, 2) to analyze the contents and index of the ancient Buddhist scriptures of the temple in the Northeast and 3) to promote the preservation of ancient scriptural documents as a source of learning about Buddhism and the culture of temples in the Northeast. There is a survey of the scriptures of the temple in the northeastern namely, Nakhon Ratchasima, Buriram, Khon Kaen and Ubon Ratchathani. The study indicated that the scripture is written with the Khom Alphabet. The Thai language is written in Pali, Thai, Thai, Isan. The stories related to Buddhism include stories in the Tipitaka, namely, the Vinaya Pitaka, the Sutta Pitaka, Abhidhamma Pitaka, Various sermons, grammar, Vessantara Jataka, folk tales and various folk tales. In the analysis of content, the researcher selected four leaflets to be translated into Thai alphabet, and analysis the contents. In promoting the preservation of the ancient scriptures as a source of learning about Buddhism and the culture of the temple in the Northeast, The researchers surveyed the bible leaf in four provinces of the Northeast. Make a list Categorize stories List all the leaves of the yard. Wrapped with scripture Give it to the temple owner. Store in the cabinet. Make a learning resource. Let the community take part in every step of the survey.

Keywords : The Ascertainment, Recreational System the Kept, Publicizing Wisdom

ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้สั่งสอนพุทธบริษัทด้วยพระธรรมเทศนาต่าง ๆ พระสงฆ์สาวกช่วยกันจดจำคำสอนของพระพุทธองค์เอาไว้ เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกได้ทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยไว้เป็นหมวดหมู่ การสังคายนาครั้งที่ ๑-๔ ยังไม่มีการบันทึกคำสอนเอาไว้ มีเพียงการทรงจำไว้จากพระสงฆ์สาวก จนกระทั่งถึงการสังคายนาครั้งที่ ๕ บรรดาเหตุที่พระสงฆ์แตกกันเป็น ๒ พวก คือ พวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และค่านิ่งถึงว่า สืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา ควรจารึกพระธรรมและวินัยลงในใบลาน พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ประชุมกันสวดข้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงในใบลาน ณ อาโลกเลนสถานในมลยชนบท ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ โดยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเป็นศาสนูปถัมภ์ ใช้เวลาในการทำ ๑ ปี จึงแล้วเสร็จ จากนั้น จึงได้จารึกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นหลักฐานต่อมาการสังคายนาครั้งที่ ๕ นี้มีความสำคัญ คือเป็นครั้งแรกที่มีบันทึกพระพุทธพจน์เป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลานด้วยภาษาบาลีอักษรสิงหล^๑ จากนั้น

^๑ สมเด็จพระวันรัตน์, **สังคีตยวงค์**, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพล ตาลลักษณณ), (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๙๑-๙๒.

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้ถูกจารึกไว้ในใบลานเป็นระยะเวลาานานสืบมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระพุทธศาสนาได้เจริญตั้งมั่นในประเทศไทยมาเป็นเวลาช้านาน คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้กล่อมเกลาจิตใจให้คนไทยมีความเมตตา มีความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา คนทั่วทุกภาคของประเทศไทยแทบทั้งหมดจึงนับถือพระพุทธศาสนา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่เรียกว่าภาคอีสานเป็นแอ่งอารยธรรมที่สำคัญอันเต็มไปด้วยร่องรอยและหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี นอกจากนี้ อีสานยังมีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่เพียบพร้อมไปด้วยพลังหลาย ๆ ด้าน และมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพัฒนาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นอื่น ๆ เช่น ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ รวมทั้งดินแดนนอกที่อยู่ใกล้เคียงโดยรอบ เช่น ลาว กัมพูชา เวียดนาม ฯลฯ ดังมีร่องรอยและหลักฐานมากมายก่ายกองทั้งที่เป็นตำนาน พงศาวดาร นิทาน นิยาย ศิลปจารึก กับที่เป็นโบราณศิลปวัตถุสถาน มีอยู่หลายยุคสมัย^๒ ร่องรอยและหลักฐานต่าง ๆ ส่วนหนึ่งจะบันทึกเอาไว้ในรูปของใบลาน ทั้งนี้เพราะว่า ในสมัยโบราณบรรดาบรรดาวิชาทั้งหลายจะบันทึกไว้ในใบลาน เรียกว่า "จาร" ส่วนหนึ่งก็มาจากการที่มีความเชื่อว่า การสร้างหนังสือ (คัมภีร์ใบลาน) ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจะได้านิสงค์อันยิ่งใหญ่ ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นอีสานจึงชวนชวรายสร้างหนังสือ และเมื่อมีการสร้างคัมภีร์ใบลาน จำเป็นจะต้องมีการเก็บรักษาไว้ให้ดี จึงมีธรรมเนียมนิยมสร้างผ้าห่อหนังสือ หรือผ้าห่อคัมภีร์ใบลานถวายวัด โดยเหล่าหญิงสาวและแม่บ้านจะเป็นผู้ที่นำผ้าทอของตนเองมาห่อคัมภีร์ไว้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดงานศิลปหัตถกรรมขึ้นอย่างหนึ่งคือ ผ้าห่อคัมภีร์ สำหรับห่อหุ้มคัมภีร์ใบลาน ซึ่งผ้าห่อคัมภีร์นี้จะเกิดจากฝีมือของบรรดาหญิงสาวและแม่บ้านในชุมชนนั้นๆ เนื่องจากในวัฒนธรรมไทยผู้หญิงจะไม่มีส่วนในการจารพระธรรมลงบนใบลาน ซึ่งถือว่าการได้อานิสงค์อย่างสูง ดังนั้นผู้หญิงจึงต้องทดแทนด้วยการทอผ้าห่อคัมภีร์ขึ้นมา โดยผู้ทอจะทำให้มีขนาดกว้างยาวพอดีกับ "ลานยาว" (ความยาวของใบลาน) และจะทออย่างประณีตงดงาม มีลวดลายสีสันทตามความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของผู้ทอ มีทั้งผ้าไหมและผ้าไหม ไม่จำกัด ลวดลาย และนำไปถวายเพื่อใช้ในการห่อคัมภีร์ และจะเป็นการได้อานิสงค์เท่าเทียมกับฝ่ายชาย^๓

คัมภีร์ใบลาน เป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่ชาวอีสานสรรสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในสังคมที่มีการสืบทอดกันมาเป็นเวลาอันยาวนานจากบรรพชนรุ่นหนึ่งสู่อุชนรุ่นหลังสืบ ๆ กันมา^๔ เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เป้น เสมือนกระจกสองใหนุชนรุ่นหลังได้รู้จักกำเนิดหรือภูมิหลัง หรือพัฒนาการทางประวัติ

^๒ ศรีศักร วัลลิโภดม, แหล่งอารยธรรมอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘), หน้า (๑๑)-(๑๒).

^๓ <http://www.bl.msu.ac.th/bailan>. (๑ ตุลาคม ๒๕๕๗)

^๔ สมชาย นิลอาธิ, โลกทัศน์จากคัมภีร์ใบลาน : คติชนและวิถีชีวิต, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง “การสำรวจสถานภาพองค์ความรู้จากคัมภีร์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย.” (มหาสารคาม, ๒๕๔๔), หน้า ๑, (อัดสำเนา)

ศาสตร์ของตนได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญต่อวงวิชาการที่บันทึกเหตุการณ์ และเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งคติโลกและคติธรรม เช่น หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ โหราศาสตร์ วรรณกรรม พงศาวดาร กฎหมายโบราณ ตำรายา คาถาอาคม เป็นต้น ทุกเรื่องราวที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ใบลานล้วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตายโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโหราศาสตร์ ประเพณีพิธีกรรม เช่น ตำราห้วงเคียงหมอน ผญาเกี่ยว ตำราเกี่ยวกับการปลุกบ้านเรือน ดูลักษณะที่ดินที่จะอยู่อาศัยหรือทำมาหากิน ตลอดจนถึงวรรณกรรมนิทานต่าง ๆ และธรรมเทศนาในวาระโอกาสต่างๆ และชาวอีสานในอดีตมีความเชื่อว่า หากจารอักษรเพื่อบันทึก หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๑ ตัวอักษรจะได้อานิสงส์หรือผลบุญเท่ากับสร้างพระพุทธรูป ๑ องค์การจารหรือการคัดลอก คัมภีร์ใบลานเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา อีกทั้งผู้จารหรือเจ้าของลานผู้ถวายคัมภีร์ก็จะได้อานิสงส์ได้ผลบุญมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดเพื่อจะได้บรรลุและเข้าถึงนิพพานในชาติต่อ ๆ ไป ชาวอีสานจึงนิยมสร้างคัมภีร์ถวายวัดเป็นพุทธบูชา หรือเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการีหรือผู้ที่ตายไปแล้ว นอกจากนี้ยังได้จารเรื่องเกี่ยวกับคติโลกเก็บไว้ในบานตนอีกด้วย สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความศรัทธาและความเชื่อของคนในท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา

จากการสำรวจข้อมูลคัมภีร์ใบลานอย่างคร่าว ๆ ในเขต ๗ จังหวัดภาคอีสาน (นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด นครพนม และขอนแก่น) ของสมชัย พิกสุวรรณ และคณะจาก หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ สามารถรวบรวมคัมภีร์ใบลานได้มากกว่า ๒,๕๐๐ มัด ในจำนวนนี้มีคัมภีร์ที่ห่อด้วยผ้าขึ้นมากกว่า ๕๐๐ มัด ส่วนที่เหลือห่อด้วยผ้าทอประเภทอื่น เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง หรือเก็บไว้ในหีบหรือกล่องไม้สลัก คัมภีร์ใบลานที่พบในเขตจังหวัดศรีสะเกษและร้อยเอ็ด ส่วนใหญ่จะถูกห่อด้วยผ้าขึ้นและเก็บไว้ในสภาพเรียบร้อยและคงทนถาวรพอสมควร ผู้เชี่ยวชาญด้านเอกสารโบราณและตัวอักษรพื้นบ้านอีสานท่านนี้ตั้งข้อสังเกตว่าคัมภีร์ใบลานในเขตจังหวัดนครพนมและอุบลราชธานีน่าจะมีผ้าขึ้นห่อและเก็บรักษาไว้ในสภาพที่ดีกว่าท้องถิ่นอื่นๆ ของภาคอีสาน เพราะทั้ง ๒ จังหวัดได้ชื่อว่าเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจการเมืองการปกครอง และศิลปวัฒนธรรมของอีสานและหัวเมืองลาวภาคใต้ในอดีต

ที่หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมาที่มีรายงานการเก็บรวบรวมและศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลาน ซึ่งได้เก็บรักษาไว้ "...จำนวน ๖,๕๔๙ ผูก และสมุดไทยอีก ๑๘เล่ม...เนื้อเรื่องที่จดบันทึกไว้ในเอกสารโบราณเหล่านี้มีหลากหลายสาขาวิชา เช่นเดียวกับวรรณกรรมประเภทหนังสือ คือเป็นเรื่องราวในสังคมชาวอีสานในอดีต เช่น กฎหมายโบราณ จดหมายเหตุ ตำนานต่างๆ ตำราต่างๆ เช่น ตำรานวดแผนโบราณ มีรูปภาพประกอบ ตำราโหราศาสตร์ ตำราเวชศาสตร์ เช่น จำพวกยาสมุนไพรพื้นบ้าน หมวดวรรณคดี หมวดพงศาวดาร วรรณคดีก็มีนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก นิทานอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนา และประเภทกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ อักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โลกศาสตร์ ฯลฯ อักษรที่ใช้บันทึกเท่าที่มีอยู่ในหอสมุดฯ นครราชสีมาในปัจจุบันนี้มี ๕ ตัวอักษรคือ อักษรธรรมอีสาน มีมากเป็นอันดับหนึ่ง ประมาณ ๕๐-๖๐ % หรือประมาณ ๓,๐๐๐ กว่าผูกหรือเรื่อง อักษรขอมรองลงมาเป็นอันดับสอง ประมาณ ๒๐ % หรือประมาณ ๒,๐๐๐ กว่าผูก อักษรลาวหรือไทยน้อย ประมาณ ๑๕ % หรือประมาณ ๑,๕๐๐ กว่าผูก

ส่วนที่เป็นอักษรไทย แต่เขียนด้วยอักษรวิธีโบราณ ประมาณ ๑๐๐ ผูก สมุดไทยส่วนใหญ่จะบันทึกไว้ด้วยลายลักษณ์อักษรไทยและอักษรขอม อักษรธรรมล้านนามีประมาณ ๒-๓ ผูก..."^๕

ผู้วิจัยเห็นว่า คัมภีร์โบราณต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นบันทึกภูมิปัญญาของสังคมในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หากมีการจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณเหล่านี้ นำมาวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำบรรณานุกรณคัมภีร์โบราณเหล่านี้ ก็จะเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเหล่านี้ เพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในทางสังคมได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒. เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำบรรณานุกรณคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๓. ส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑. ขอบเขตด้านการศึกษา คัมภีร์โบราณ เอกสารสิ่งพิมพ์ หรือวัตถุที่มีอักษรจารึกที่มีอายุไม่ต่ำกว่า ๗๕ ถึง ๑๐๐ ปี ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๔ จังหวัด คือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ อุบลราชธานี และขอนแก่น
๒. ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นคัมภีร์โบราณ เอกสารสิ่งพิมพ์ หรือวัตถุจารึกอักษร ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเท่านั้น
๓. ทำกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากต้นกำเนิด (เอกสารที่ค้นพบในวัดนั้นๆ) โดยการปริวรรต เรียบเรียงเนื้อหา และศึกษาสารร่วมกับชุมชนในวัดนั้นๆ โดยผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่น
๔. กระตุ้นให้เกิดการทำวิจัยเรื่องที่จะเป็นผลประโยชน์ต่อสังคม
๕. จัดพิมพ์รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ทฤษฎี สมมุติฐาน (ถ้ามี) และกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

๑) การสืบค้นและการอนุรักษ์

ในเบื้องต้น สำนักรายการวัดสำคัญที่ได้รับการให้ข้อมูลว่ามีเอกสารโบราณเก็บรักษาเป็นจำนวนที่คาดว่าแหล่งเก็บเอกสารโบราณที่มากกว่าวัดอื่นๆในท้องถิ่นนั้นๆ และทำการคัดเลือกวัดนั้นออกมา โดยการประเมินของผู้วิจัย ทำรายการวัดต่าง ๆ เอาไว้เพื่อการสำรวจในอนาคต

^๕ <http://www.isan.clubs.chula.ac.th/> (๑ ตุลาคม ๒๕๕๗)

ในการอนุรักษ์ จะใช้วิธีแบบโบราณ สิ่งที่ชำรุด ต้องทำการซ่อมแซม และอนุรักษ์ให้สามารถใช้งานต่อไปได้ตามหลักวิชาการ เอกสารดั้งเดิมจะได้รับการลงรายการ ทำทะเบียน จัดหมวดหมู่ เพื่อการสืบค้น จัดเก็บห่อด้วยวิธีดั้งเดิม จะเป็นการยืดอายุของคัมภีร์ต่อไป ในส่วนการถ่ายสำเนา คัมภีร์จะใช้เทคโนโลยีที่เป็นแบบสมัยใหม่ ใช้เครื่องสแกนคุณภาพสูง (หากได้รับการอนุมัติงบประมาณ) แทนการถ่ายด้วยกล้องถ่ายภาพ อันจะทำให้การถ่ายสำเนาชัดเจนกว่าการถ่ายสำเนาครั้งก่อนหน้านี้ กระตุ้นให้ชุมชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

๒) การถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยปราชญ์ล้านนา ตามแนวคิดทฤษฎี Constructionism
การจัดการกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructionism ของชั้นประถมศึกษาตอนต้นมี จุดประสงค์ให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้วิธีการเรียนรู้ แสวงหาความรู้เพื่อสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง ผ่าน ปัญหาและการลงมือปฏิบัติ เรียนอย่างมีความสุขจากกิจกรรมที่หลากหลาย โดยผู้ปกครอง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชนมีส่วนร่วม ปลูกฝังด้านคุณธรรมจริยธรรม ค่านิยมท้องถิ่น ล้านนา และค่านิยมความเป็นไทยความใฝ่รู้ใฝ่เรียน เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. บูรณาการวิธีการในกลุ่มภูมิปัญญาล้านนาของผู้ทรงคุณวุฒิ ปราชญ์ล้านนาอาวุโส โดยใช้กิจกรรมเป็นสื่อ ผู้สอนแต่ละสาระเป็นผู้จัดการเรียนรู้ดำเนินกิจกรรมตามวงจรของแดมมิง (PDCA) ในแต่ละคาบวิชาของตน

๒. บูรณาการทุกกลุ่มหมวดหมู่ภูมิปัญญาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้โครงการเป็นฐาน (Project-based Learning) มีผู้ทรงคุณวุฒิอาวุโสปราชญ์ล้านนาประจำแต่ละโครงการ มีผู้เรียนห้องละ ๑ โครงการ รวมเป็น ๕ โครงการ โดยให้ผู้เรียนร่วมกันเลือก หัวข้อที่จะเรียนแล้วให้ผู้ทรงคุณวุฒิและชุมชนได้ร่วมวางแผน ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ ออกไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ แหล่งภูมิปัญญาในท้องถิ่น มีวิทยากรทั้งภายในและภายนอก ใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ ๑ ปี และมีการจัดสัมมนานำเสนอปิดโครงการในวันสิ้นสุดกิจกรรม

๓) กรอบคิด

- (๑) คัดเลือกวัดที่มีการเก็บเอกสารโบราณในท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- (๒) หาวิธีการและกระบวนการที่เหมาะสมในการอนุรักษ์และการถ่ายทอดภูมิปัญญา
- (๓) จัดกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่ท้องถิ่นโดยปราชญ์ท้องถิ่นในชุมชนนั้นๆ
- (๔) ประเมินผลการดำเนินงาน ค้นหาปัจจัยที่จะต่อยอดองค์ความรู้สู่ชุมชน

วิธีการดำเนินการวิจัย

๑. สืบค้น เก็บข้อมูลคัมภีร์โบราณ ซึ่งคณะผู้สำรวจต้องติดต่อประสานงานกับเจ้าของสถานที่ หรือผู้ดูแลรักษาคัมภีร์โบราณก่อน เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดและเพื่อประสานความร่วมมือในด้านต่าง ๆ

๒. รวบรวมข้อมูลและจัดหมวดหมู่คัมภีร์โบราณจากวัดในกลุ่มเป้าหมายและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ เพื่อตรวจดูจำนวนคัมภีร์โบราณที่ต้องสำรวจ และวางแผนในการดำเนินงานที่เหมาะสม

๓. ปรีวรรตเนื้อหาจากคัมภีร์ไบลาน วิเคราะห์จัดหมวดหมู่เนื้อหา และทำดรชนีเพื่อการสืบค้นและนำองค์ความรู้จากคัมภีร์ไบลานลานามาใช้ให้เกิดประโยชน์

๔. จัดทำรายงานและนำเสนอผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ข้อมูลเอกสารโบราณที่ยังไม่ได้ สืบค้น สํารวจ อนุรักษ์ จัดเก็บ จัดการข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ เป็นฐานข้อมูลที่สามารถสืบค้นและอ้างอิงได้โดยถูกต้อง ทำเป็นแหล่งเรียนรู้

๒. ได้ทำการปรีวรรตบางคัมภีร์ที่เกี่ยวกับท้องถิ่นที่คัมภีร์เก็บรักษาอยู่ ทำบันทึกเอกสาร (ถ่ายสำเนา) เรียบเรียงใหม่ด้วยภาษาปัจจุบัน ทำการเผยแพร่สู่ชุมชน

๑๑.๓ ได้วิธีการและกระบวนการบูรณาการภูมิปัญญา นำมรดกภาคตะวันออกเฉียงเหนือสู่ถิ่นกำเนิด ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ ถ่ายทอดโดยประชาชนผู้สูงวัยในท้องถิ่น ทั้งได้สร้างและเชื่อมโยงเครือข่ายด้านอีสานคดีศึกษา ด้วยการสัมมนา การฝึกอบรม เพื่อการสืบสาน อนุรักษ์และถ่ายทอดความรู้ด้านการอ่านวรรณกรรม อักษรโบราณของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กระตุ้นการทำวิจัยเรื่องที่จะเป็นผลประโยชน์ต่อสังคมล้านนาในสถาบันการศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้งสถาบันศาสนา

สรุปผลการวิจัย

๑. ในด้านการศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๔ จังหวัดประกอบด้วย นครราชสีมา บุรีรัมย์ ขอนแก่น และอุบลราชธานี จำนวน ๑๑ วัดพบว่า

ในจังหวัดนครราชสีมา พบรายชื่อคัมภีร์ในลาน ที่วัดเดิม อำเภอพิมาย และวัดวังวาริวน อำเภอปักธงชัย พบว่า คัมภีร์ไบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ รวมถึงอานิสงส์ต่าง ๆ ไบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย โดยใช้อักษรขอมเป็นหลัก ที่เป็นภาษาบาลีล้วน ก็จะเป็นผูกคาถาพัน ทั้ง ๒ ผูก พระสูตรบางสูตร ที่มีการจารเอาไว้

ในจังหวัดบุรีรัมย์ จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ในลานในอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่วัดมณีจันทร์ วัดบวร และวัดบรมคงคา พบว่า คัมภีร์ไบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ อานิสงส์ที่เทศน์ในช่วงเทศกาลต่าง ๆ และคัมภีร์ประเภทบาลีไวยากรณ์ ที่สำคัญคือคัมภีร์มูลกัจจายน์ ไบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทยอีสาน และภาษาไทย โดยใช้อักษรธรรมอีสานเป็นหลัก และมีอักษรขอม

ในจังหวัดขอนแก่น จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ไบลานในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น วัดธาตุนพละ พระอารามหลวง วัดสุนทรโวหาร บ้านหนองงูเหลือม และวัดโพธิ์ศรี พบว่า คัมภีร์ไบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีอักษรไทยน้อย และอักษรขอมบ้างเป็นส่วนน้อย เนื้อหาที่บันทึกในไบลาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แยกออกเป็นหมวดบาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี มูลกัจจายน์ หมวดพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หมวดพระธรรมเทศนาเรื่องราวอานิสงส์ต่าง ๆ เรื่องพระเวสสันดรชาดก หมวดนิทานพื้นบ้าน เรื่องราวชาดก และหมวดเบ็ดเตล็ด

เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ เขียนด้วยภาษาบาลีล้วน ๆ ก็มี เป็นภาษาบาลีและไทยอีสานก็มี เป็นภาษาไทยอีสานล้วนก็มี

ในจังหวัดอุบลราชธานี จากการสำรวจชื่อคัมภีร์ในเขตอำเภอเมืองอุบลราชธานี วัดมณีวนาราม วัดหนองช้างทอง และวัดทุ่งขุ่นใหญ่ พบว่าคัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ พบที่จารด้วยอักษรขอมเป็นส่วนน้อย เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องเวสสันดรชาดก เขียนด้วยภาษาบาลีและไทยอีสาน นอกจากนี้ก็มีเรื่องเทศน์อาานิสงส์ต่าง ๆ นิทานพื้นบ้านอีสาน

๒. ในด้านการวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรรชนี้คั่นคำของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้คัดเลือกผูกใบลาน จาก ๔ จังหวัดมา ๓ เรื่องคือ ๑) คัมภีร์จุฬารศบั้งตัน ที่เป็นส่วนของพระวินัยปิฎก ที่จังหวัดขอนแก่น จารด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาบาลีล้วน ๆ ได้ปริวรรตออกมาเป็นอักษรไทย แปลและวิเคราะห์ศึกษาเนื้อหา ๒) คัมภีร์มูลกัจจายน์ ฉบับอักษรขอม เป็นภาษาบาลีล้วน ๆ ยกตัวอย่างมา ๑ เรื่องตอนที่ว่าด้วยอุณาทิกัณฐ์ เกี่ยวกับการสร้างคำด้วยปัจจัยนามกิตก์ ๓) ผูกคาถาพันเวสสันดรชาดก ที่จารด้วยอักษรขอม เป็นภาษาบาลีล้วน เพราะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นิยมเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นส่วนมาก ทุกครั้งที่มีการเทศน์เวสสันดรชาดก จะมีเทศน์คาถาพัน ผู้วิจัยจึงได้นำคาถาพันมาศึกษาเพื่อให้เห็นรูปแบบของคาถา รวมถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับการฟังและเทศน์คาถาพัน ๔) คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๙

ต้นฉบับคาถาพัน ผูก ๑ อักษรขอมภาษาบาลี

๓. ในด้านการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้สำรวจคัมภีร์ใบลานใน ๔ จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จัดทำบัญชีรายชื่อ จัดหมวดหมู่เรื่องราว เขียนรายชื่อใบลานไว้ทุกผูก ห่อด้วยผ้าห่อคัมภีร์ มอบให้กับทางวัดที่เป็นเจ้าของใบลาน จัดเก็บไว้ในตู้ ทำเป็นแหล่งการเรียนรู้ ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการสำรวจ

จัดทำบัญชีรายชื่อคัมภีร์ไบเบิลาน ห่อผ้าแยกตามหมวด (จังหวัดนครราชสีมา)

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในครั้งต่อไป

๑. ศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒. ศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๓. คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลานของชาวภาคอีสาน

บรรณานุกรม

ธวัช ปุณโณทก, ศาสตราจารย์. **อักษรโบราณอีสาน: อักษรวิทยาอักษรตัวธรรมและไทยนอย.**

กรุงเทพมหานคร : สยามเพรสแมเนจเม้นท, ๒๕๔๐.

พระมหาชนะ ธมฺมธโช. **บทบาทผู้นำสงฆ์กับการอนุรักษ์. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สมชาย นิลอาธิ. **โลกทัศน์จากคัมภีร์ไบเบิลาน : คติชนและวิถีชีวิต.** เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง “การสำรวจสถานการณ์ภาพองค์ความรู้จากคัมภีร์ไบเบิลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย.” มหาสารคาม : ๒๕๔๔. (อัดสำเนา)

สมชัย ศรีนอก. **เรียนรู้วรรณกรรมกับสังคมไทย. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระวันรัตน์. **สังคีตยวงค์.** แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพล ตาลลักษณ์).

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง, รองศาสตราจารย์ ดร. **วิวัฒนาการการเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย :**

จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. **แหล่งอารยธรรมอีสาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘.

_____ . **สยามประเทศ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๔.

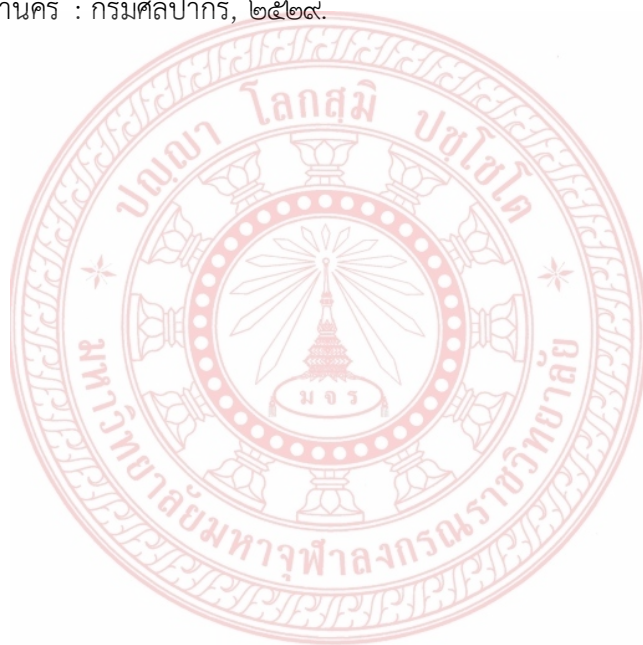
รังษี สุทนต์. อักษรเขียนภาษาบาลี. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ศิลป์ปากร, กรม. จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑ อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

_____ . จารึกในประเทศไทยเล่ม ๒ อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๒๑.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

_____ . จารึกในประเทศไทยเล่ม ๔ อักษรอักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

_____ . จารึกในประเทศไทยเล่ม ๕ อักษรธรรมและอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๔.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

ภาคผนวก ข.
กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- สามารถนำกระบวนการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา เทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ประวัติวรรณคดีบาลี พระไตรปิฎกศึกษา พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

๒. กิจกรรมด้านการศึกษาและการปฏิบัติ

- จัดให้มีแหล่งความรู้เกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวพุทธในพระพุทธศาสนา

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

- จัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน
 - พัฒนาทักษะในการวิจัยเกี่ยวกับเอกสารคัมภีร์ใบลาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา ทั้งปริญญาโท ปริญญาเอก เช่น การศึกษาวิเคราะห์ห้องคัมภีร์ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานที่ปรากฏในคัมภีร์โบราณ, ปรีวรต แผลและศึกษาวิเคราะห์ต้นฉบับคัมภีร์ใบลานเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

ภาคผนวก ค.

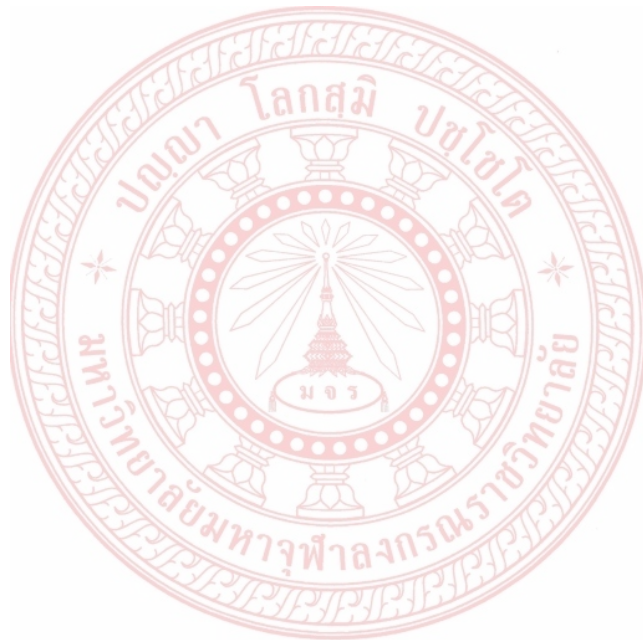
ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	โดยทำให้
ศึกษาข้อมูล รวบรวมข้อมูล คัมภีร์ไบเบิล รวมถึงศึกษา ข้อมูลจาก เอกสารและ งานวิจัยที่ เกี่ยวข้อง	<p>๑. ได้ข้อมูลเอกสารโบราณที่ยังไม่ได้ สืบค้น สํารวจ อนุรักษ์ จัดเก็บ จัดการข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ เป็นฐานข้อมูลที่สามารถสืบค้นและอ้างอิงได้ โดยถูกต้อง ทำเป็นแหล่งเรียนรู้</p> <p>๒. ได้ทำการปริวรรตบางคัมภีร์ ที่เกี่ยวกับท้องถิ่นที่คัมภีร์เก็บรักษาอยู่ ทำการบันทึกเอกสารเรียบเรียงใหม่ด้วยภาษาปัจจุบัน ทำการเผยแพร่สู่ชุมชน</p> <p>๓. ได้วิธีการและกระบวนการบูรณาการภูมิปัญญา นำมรดกภาคตะวันออกเฉียงเหนือสู่ถิ่นกำเนิด ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ ถ่ายทอดโดยปราชญ์ผู้สูงวัยในท้องถิ่น ทั้งได้สร้างและเชื่อมต่อข่ายด้านอีสานคดีศึกษา ด้วยการสัมมนา การฝึกอบรม เพื่อการสืบสาน อนุรักษ์และถ่ายทอดความรู้ด้านการอ่านวรรณกรรม อักษรโบราณของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กระตุ้นการทำวิจัยเรื่องที่จะเป็นผลประโยชน์ต่อสังคมล้านนาในสถาบันการศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้งสถาบันศาสนา</p>	ข้อ ๑-๓	<p>๑. ได้ข้อมูลเอกสารโบราณที่ยังไม่ได้ สืบค้น สํารวจ อนุรักษ์ จัดเก็บ จัดการข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ เป็นฐานข้อมูลที่สามารถสืบค้นและอ้างอิงได้โดยถูกต้อง ทำเป็นแหล่งเรียนรู้</p> <p>๒. ได้ทำการปริวรรตบางคัมภีร์ที่เกี่ยวกับท้องถิ่นที่คัมภีร์เก็บรักษาอยู่ ทำบันทึกเอกสาร (ถ่ายสำเนา) เรียบเรียงใหม่ด้วยภาษาปัจจุบัน ทำการเผยแพร่สู่ชุมชน</p> <p>๓. ได้วิธีการและกระบวนการบูรณาการภูมิปัญญา นำมรดกภาคตะวันออกเฉียงเหนือสู่ถิ่นกำเนิด ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ ถ่ายทอดโดยปราชญ์ผู้สูงวัยในท้องถิ่น ทั้งได้สร้างและเชื่อมต่อข่ายด้านอีสานคดีศึกษา ด้วยการสัมมนา การฝึกอบรม เพื่อการสืบสาน อนุรักษ์และถ่ายทอดความรู้ด้านการ</p>

			อ่านวรรณกรรม อักษร โบราณ ของ ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ กระตุ้นการทำวิจัยเรื่อง ที่จะเป็นผลประโยชน์ต่อ สังคม ล้า น น า ใน สถาบันการศึกษาทั้ง ภาครัฐและเอกชน รวมทั้งสถาบันศาสนา
--	--	--	--

ประวัติผู้วิจัย

๑. ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย (สัดส่วน ๑๐๐ %)

๑. ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน
ชื่อ-นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Dr.Sathien
๒. หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน Thangthongmadan
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์
๔. หน่วยงาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ถนนชาติพัฒนา บ้านหัวถนน ตำบลหัวทะเล อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ๓๐๐๐๐
๕. ประวัติการศึกษา
- พ.ศ.๒๕๓๒ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดบูรพ์
- พ.ศ.๒๕๓๙ สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๙ สำนักเรียนวัดสะแก
- พ.ศ.๒๕๔๑ สำเร็จการศึกษาระดับพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาอังกฤษ รุ่นที่ ๔๓ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา
- พ.ศ.๒๕๔๓ สำเร็จการศึกษาระดับศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พ.ศ.๒๕๕๖ สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

แบบสรุปโครงการวิจัย

<p>สัญญาเลขที่ ว.๐๕๓/๒๕๕๙</p> <p>ชื่อโครงการ การสืบค้นและการจัดระบบการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของวัดและการถ่ายทอดภูมิปัญญาตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ</p> <p>หัวหน้าโครงการ ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต นครราชสีมา โทรศัพท์ ๐๘๑๘๕๒๒๓๔๐ E-mail : sathienthong@hotmail.com</p>
<p>คัมภีร์โบราณ เป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่ชาวอีสานสรรสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในสังคมที่มีการสืบทอดกันมาเป็นเวลาอันยาวนานจากบรรพชนรุ่นหนึ่งสู่นุชนรุ่นหลังสืบ ๆ กันมา เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เป้นเสมือนกระจกส่องใหนุชนรุ่นหลังใครจักก้าพืดหรือภูมิหลัง หรือพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของตนได้เป็นอย่างดี เพราะเป้นหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญต่อวงวิชาการที่บันทึกเหตุการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งคดีโลกและคดีธรรม เช่น หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ ไทโรศาสตร์ วรรณกรรม พงศาวดาร กฎหมายโบราณ ตำรายา คาถาอาคม เป็นต้น ทุกเรื่องราวที่บันทึกไว้ในคัมภีร์โบราณล้วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตายโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโหราศาสตร์ ประเพณีพิธีกรรม เช่น ตำราหัวเคียงหมอน ผญาเกี่ยว ตำราเกี่ยวกับการปลูกบ้านเรือน คุณลักษณะที่ดินที่จะอยู่อาศัยหรือทำมาหากิน ตลอดจนวรรณกรรมนิทานต่าง ๆ และธรรมเทศนาในวาระโอกาสต่างๆ และชาวอีสานในอดีตมีความเชื่อว่า หากจารอักษรเพื่อบันทึก หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๑ ตัวอักษรจะได้อันสืบหรือผลบุญเท่ากับสร้างพระพุทธรูป ๑ องค์การจารหรือการคัดลอกคัมภีร์โบราณเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา อีกทั้งผู้จารหรือเจ้าของลานผู้ถวายคัมภีร์ก็จะได้อานิสงส์ได้ผลบุญมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดเพื่อจะได้บรรลุและเข้าถึงนิพพานในชาติต่อ ๆ ไป ชาวอีสานจึงนิยมสร้างคัมภีร์ถวายวัดเป็นพุทธบูชา หรือเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการีหรือผู้ที่ตายไปแล้ว นอกจากนั้นยังได้จารเรื่องเกี่ยวกับคดีโลกเก็บไว้ในบ้านตนอีกด้วย สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความศรัทธาและความเชื่อของคนในท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา ผู้วิจัยเห็นว่า คัมภีร์โบราณต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นบันทึกภูมิปัญญาของสังคมในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หากมีการจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณเหล่านี้ นำมาวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำรรชนีค้นค่าของเอกสารคัมภีร์โบราณเหล่านี้ ก็จะเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเหล่านี้ เพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในทางสังคมได้เป็นอย่างดี</p>
<p>วัตถุประสงค์ของโครงการ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. เพื่อศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒. เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำรรชนีค้นค่าของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓. ส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผลการวิจัย

๑. ในด้านการศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่เอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๔ จังหวัดประกอบด้วย นครราชสีมา บุรีรัมย์ ขอนแก่น และอุบลราชธานี จำนวน ๑๑ วัดพบว่า

ในจังหวัดนครราชสีมา พบรายชื่อคัมภีร์ในลาน ที่วัดเดิม อำเภอพิมาย และวัดวังวาริวน อำเภอปักธงชัย พบว่า คัมภีร์ใบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ รวมถึงอาานิสงส์ต่าง ๆ ใบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทย โดยใช้อักษรขอมเป็นหลัก ที่เป็นภาษาบาลีสั้น ก็จะเป็นผูกคาถาพัน ทั้ง ๒ ผูก พระสูตรบางสูตร ที่มีการจารเอาไว้

ในจังหวัดบุรีรัมย์ จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ในลานในอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่วัดมณีจันทร์ วัดบวร และวัดบรมคงคา พบว่า คัมภีร์ใบลานที่พบมาก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรื่องเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ อาานิสงส์ที่เทศน์ในช่วงเทศกาลต่าง ๆ และคัมภีร์ประเภทบาลีไวยากรณ์ ที่สำคัญคือคัมภีร์มูลกัจจายน์ ใบลานเหล่านี้ ส่วนมากจะแต่งเป็นภาษาบาลีผสมกับภาษาไทยอีสาน และภาษาไทย โดยใช้อักษรธรรมอีสานเป็นหลัก และมีอักษรขอม

ในจังหวัดขอนแก่น จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ใบลานในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น วัดธาตุ พระอารามหลวง วัดสุนทรโรวาส บ้านหนองงูเหลือม และวัดโพธิ์ศรี พบว่า คัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีอักษรไทยน้อย และอักษรขอมบ้างเป็นส่วนน้อย เนื้อหาที่บันทึกในใบลาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แยกออกเป็นหมวดบาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี มูลกัจจายน์ หมวดพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หมวดพระธรรมเทศนาเรื่องราวอาานิสงส์ต่าง ๆ เรื่องพระเวสสันดรชาดก หมวดนิทานพื้นบ้าน เรื่องราวชาดก และหมวดเบ็ดเตล็ดเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ เขียนด้วยภาษาบาลีสั้น ๆ ก็มี เป็นภาษาบาลีและไทยอีสานก็มี เป็นภาษาไทยอีสานล้วนก็มี

ในจังหวัดอุบลราชธานี จากการสำรวจรายชื่อคัมภีร์ในเขตอำเภอเมืองอุบลราชธานี วัดมณีวนาราม วัดหนองช้างทอง และวัดทุ่งขุ่นใหญ่ พบว่าคัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นส่วนใหญ่ พบที่จารด้วยอักษรขอมเป็นส่วนน้อย เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องเวสสันดรชาดก เขียนด้วยภาษาบาลีและไทยอีสาน นอกจากนี้ก็มีเรื่องเทศน์อาานิสงส์ต่าง ๆ นิทานพื้นบ้านอีสาน

๒. ในด้านการวิเคราะห์เนื้อหาและจัดทำตรรชนีค้นค่าของเอกสารคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้คัดเลือกผูกใบลาน จาก ๔ จังหวัดมา ๓ เรื่องคือ ๑) คัมภีร์จุฬารคบัณฑิต ที่เป็นส่วนของพระวินัยปิฎก ที่จังหวัดขอนแก่น จารด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาบาลีสั้น ๆ ได้ปริวรรตออกมาเป็นอักษรไทย แปลและวิเคราะห์ศึกษาเนื้อหา ๒) คัมภีร์มูลกัจจายน์ ฉบับอักษรขอม เป็นภาษาบาลีสั้น ๆ ยกตัวอย่างมา ๑ เรื่องตอนที่ว่าด้วยอุณาภิณฑท์ เกี่ยวกับการสร้างคำด้วยปัจจัยนามกิตก์ ๓) คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ ๙ ปริเฉท

๓. ในด้านการส่งเสริมการอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้สำรวจคัมภีร์ใบลานใน ๔ จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จัดทำบัญชีรายชื่อ จัดหมวดหมู่เรื่องราว เขียนรายชื่อใบลานไว้ทุกผูก ห่อด้วยผ้าห่อคัมภีร์ มอบให้กับทางวัดที่เป็นเจ้าของใบลาน จัดเก็บไว้ในตู้ ทำเป็นแหล่งการ

<p>เรียนรู้ ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการสำรวจ</p>
<p>การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์</p> <p>๑. ได้ข้อมูลเอกสารโบราณที่ยังไม่ได้ สืบค้น สำรวจ อนุรักษ์ จัดเก็บ จัดการข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ เป็นฐานข้อมูลที่สามารถสืบค้นและอ้างอิงได้โดยถูกต้อง ทำเป็นแหล่งเรียนรู้</p> <p>๒. ได้ทำการปริวรรตบางคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นที่คัมภีร์เก็บรักษาอยู่ ทำบันทึกเอกสาร (ถ่ายสำเนา) เรียบเรียงใหม่ด้วยภาษาปัจจุบัน ทำการเผยแพร่สู่ชุมชน</p> <p>๓. ได้วิธีการและกระบวนการบูรณาการภูมิปัญญา นำมรดกภาคตะวันออกเฉียงเหนือสู่ถิ่นกำเนิด ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ ถ่ายทอดโดยปราชญ์ผู้สูงวัยในท้องถิ่น ทั้งได้สร้างและเชื่อมเครือข่ายด้านอีสานคดีศึกษา ด้วยการสัมมนา การฝึกอบรม เพื่อการสืบสาน อนุรักษ์และถ่ายทอดความรู้ด้านการอ่านวรรณกรรม อักษรโบราณของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กระตุ้นการทำวิจัยเรื่องที่จะเป็นผลประโยชน์ต่อสังคมล้านนาในสถาบันการศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้งสถาบันศาสนา</p>
<p>การประชาสัมพันธ์</p> <p>มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานทางอินเทอร์เน็ต</p> <p>http://www.mcu.ac.th</p> <p>ประชาสัมพันธ์ทางสื่อสิ่งพิมพ์ วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ</p>

ภาคผนวก

บรรณานุกรม

- กรมทรัพยากรธรณี. การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณีจังหวัดบุรีรัมย์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท จันทวนิชย์ ซีเคียวริตี้พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.
- กองทุนสัททวาริเสส อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย. กงจายนพุยากรณ์. กรุงเทพมหานคร : วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๕๐.
- ธวัช ปุณโณทก, ศาสตราจารย์. อักษรโบราณอีสาน: อักษรวิทยาอักษรตัวธรรมและไทยนอย. กรุงเทพมหานคร : สยามเพรสแมเนจเม้นท, ๒๕๕๐.
- พระมหาชนะ ธมมธโช. บทบาทผู้นำสงฆ์กับการอนุรักษ์. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- สมชาย นิลอาธิ. โลกทัศน์จากคัมภีร์ไบเบิล : คติชนและวิถีชีวิต. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง “การสำรวจสถานภาพองค์ความรู้จากคัมภีร์ไบเบิลภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย.” มหาสารคาม : ๒๕๕๔. (อัดสำเนา)
- สมชัย ศรีนอก. เรียนรู้วรรณกรรมกับสังคมไทย. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- สมเด็จพระวันรัตน์. สังคดียวงค์. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพล ตาลลักขมณ). กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง, รองศาสตราจารย์ ดร. วิวัฒนาการการเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. แผนพัฒนาสถิติระดับพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, มปป.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. แหล่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘.
- _____ . สยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ พรีนติ้ง, ๒๕๓๔. ใน รังสีสุทนต์. อักษรเขียนภาษาบาลี. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

<http://www.bl.msu.ac.th/bailan>.

<https://www.google.co.th/>

<http://www.isan.clubs.chula.ac.th/>

www.khonkaenpoc.com/khonkaen/admin/departmentdata

<http://www.sasukphimai.go.th/index>.

<http://suphawit.weebly.com>

www.ubonratchathani.go.th/UserFiles/files/banyai.doc

<http://www.wikiwand.com/th>

<https://th.wikipedia.org/wiki/>